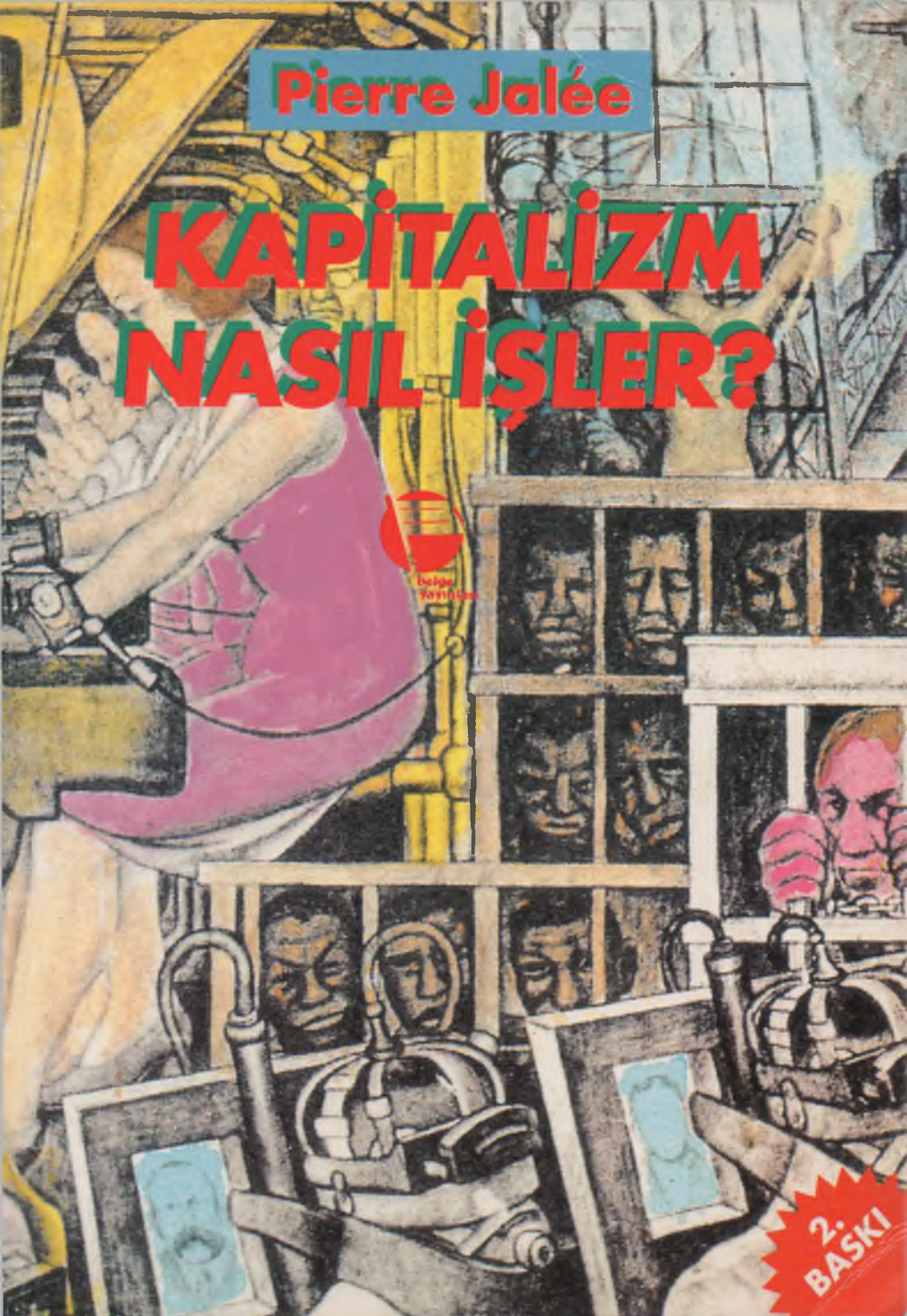
Pierre Jalée

KAPİTALİZM NASIL İŞLER?

2. BASKI

BELGE YAYINLARI : 52

KAPİTALİZM NASIL İŞLER?

Bu kitap kapitalist iktisadi sistemin açık ve kolay anlaşılır bir çözümlemesini sunmaktadır. Yazar dünya kapitalist sisteminin yapısını ve temel mekanizmalarını ele almakta, aynı zamanda Marksist iktisadın başlıca kategorisini incelemektedir. Diğer bazı kitaplarının çevirileri Türkçe'de de yayınlanan ünlü Fransız iktisatçısı, Pierre Jalée'nin yapıtları arasında *Üçüncü Dünyanın Yağmalanması*, *Dünya Ekonomisi İçinde Üçüncü Dünya* ve *1970'lerde Emperyalizm* bulunmaktadır.

BELGE YAYINLARI: 52

Birinci Baskı: Aralık 1987
İkinci Baskı: Mayıs 1995

HOW CAPITALISM WORKS (Monthly Review Press, New York, 1977) / L'exploitation capitaliste (Maspero, Paris 1974) / Dizgi: Yaylacık Matbaası / Kapak Düzeni: Zehra Şenoğuz / Kapak Baskı: Orhan Ofset / Baskı: Gülen Ofset / Cilt: Güven Mücellit
BELGE YAYINLARI: Divanyolu Cad. Işık Sok. Ali Faik Han Kat 3 Sultanahmet - İstanbul / Tel: (212) 516 81 98 Fax: (212) 638 34 58

Pierre Jalée

KAPİTALİZM NASIL İŞLER?

Türkçesi :
Süreyya ERSOY

belge yayınları

1

GİRİŞ

Son yıllarda sık sık şu soruyla karşılaşıyordum: «Kapitalist iktisadi ve toplumsal sistemin açık ve basit - sistemin mekanizmalarına nüfuz eden ve özlü bir genel bakış sunan - bir çözümlemesini ortaya koyan bir kitap ya da broşür adı verebilir misiniz?» Bu soru derslerdeki tartışmalarda, seminerlerde ve özel söyleşilerde ortaya atılıyordu. İşçiler tarafından olduğu gibi öğrenciler, entellektüel küçük burjuvalar ve radikal örgütlerdeki eylemciler tarafından da soruluyordu. Bunları soran kişiler, daha önceden kapitalist sistem hakkında sezgisel ve sınırlı da olsa eleştirel bir görüşe sahiptiler. Yalnızca öğrenmek için değil, aynı zamanda siyasal ya da sendikal eylemlerini sağlam bir temele oturtmak için de kolayca erişilebilir bilimsel bilgiye gereksinim duyuyorlardı.

Soru her zaman açık biçimde olmasa da belli ki iyi bir popüler Marksist *çalışma hakkındaydı. Materyalist felsefe konusunda hâlâ içgüdüsel kuşkuları olan birçok kişinin bugünlerde kapitalizmin iktisadi, toplumsal ve siyasal eleştirisi için yine de bu felsefeye başvurdukları bilinmektedir. Böyle bir kitap ya da broşürü bilmiyorum. Bu yöndeki az sayıda girişim bana soru soranları tatmin açısından hem eksik ve dogmatik, hem de çok soyut ve akademik bir dille yazılmış yapıtlar gibi görünüyordu. Her ne kadar böyle bir görev için en uygun kişi ben olmayabilirsem de, sonunda görevi yüklenmemin nedeni de işte budur.*

Nitekim, kitabın amacı bu alanda hiç hazırlığı bulunmayan herhangi bir kişiye erişebilmektir. Yine de benim istediğim, esaslı hiçbir şeyi atlamadan, ancak temel yapı ve mekanizmalarla sınırlandırarak, kapitalist sistemin bütünsel bir görünümünü vermektir. Marksist çözümlemeyi özetleyerek yanlış yola saptırmamak ve yeni başlayanlar için yazma bahanesiyle sahte bir basitleştirmeden kaçınmak için çok dikkat sarfettim.

Bu düşüncelerin tam olarak uzlaştırılamayacağı açıktır ve ben işin başında, en iyi durumda bile kısmi bir başarı olabileceğinin farkındaydım. Bununla birlikte, okuyucu kitabı okuyup bitirdikten sonra, artık tarihe karışması gereken bir işleyişe karşı, birşeyler yapmak gerektiği duygusuyla kapatırsa tatmin olacağım. Böylece bu kitap da amacına ulaşmış olacaktır.

2

ÜRETİM: NASIL VE NE İLE?

Bir fabrikadaki, örneğin bir çelik fabrikasındaki işçileri ele alalım: bunlar çeşitli türde demir ve çelik üretmek için demir cevherini ve kok kömürünü yüksek ısılarda biraraya getirirler. Bugün işçiler ücretlerini, diğer bir deyişle belli bir miktar parayı kazanmak için işyerine giderler. Bu, birçok soruyu ortaya çıkarır. Ücretler neyi temsil etmektedir? Genellikle işçilerin emeğini temsil ettiği düşünülür, ancak bunun bu kadar basit olmadığını göreceğiz. Ücretleri kim ödemektedir? Kapitalistler, yani sermaye sahibi olan fabrika sahipleri. Ancak bu da yeni sorulara yol açar. Sermaye nedir? Emek nedir? Neden bazıları ücret için çalışırken ve hiç sermayeye sahip değilken, bazıları büyük miktarda sermaye biriktirebilmiştir? Kapitalistler makina ve teçhizatı, hammadde ve enerji kaynaklarını vb. kapsayan fabrikalara sahiptirler. Ancak böylece, fabrikada işçilerimiz ve onların binlerce yoldaşı tarafından üretilen demir ve çeliğin tek sahibi mi olmaktadırlar? Sorular birbirini izler ve bunları tek tek ele almamız gerekmektedir.

Birincisi, işçilerimizin çalıştıkları fabrikayla herhangi bir ortak yönleri var mıdır? Fabrika, demir ve çelik üretmek için gerekli herşeyi kapsar: elverişli binalar, uygun teçhizat, enerji yedekleri, hammadde stokları ve yedek malzeme. Bunların hepsi gereklidir, ancak yeterli değildir: eğer tüm işçiler aynı zaman-

da tatile çıksalardı fabrikanın çalışması duracaktı. Fabrikanın işlemesini yalnızca işçiler -işgücü- sağlayabilir. Bununla birlikte, fabrika ve teçhizat olmadan işçilerin tek bir kilogram bile demir üretemeyecekleri bellidir. Böylece, bir yanda işçilerin, diğer yanda da fabrikadaki makinaların ve hammaddelerin, belli bir nihai ürün için gerekli olmak gibi ortak bir özellikleri bulunmaktadır. *Üretici güçler* olarak adlandırılmalarının nedeni budur. Üretici güçlerin, doğaya egemen olmak ve gereksinimlerini karşılayacak maddi malları üretmek için insanoğlunun kullanımına hazır araçların tümünü kapsadığı söylenebilir.

Üretici güçler üç öğeden oluşur:

1. *Üretim araçları*, bir yandan doğal kaynaklardan sağlanan madenler, kömür, odun, su vb. yararlı maddeleri; diğer yandan aletleri, makinaları ve yararlı doğal maddeleri çıkarmayı ya da hasat etmeyi ve daha sonra taşımayı ve sınai açıdan dönüştürmeyi mümkün kılan ve giderek gelişmekte olan teçhizattan oluşan üretim aletlerini kapsar. Verdiğimiz örnekte bu üretim araçları, içindekilerin tümü ile birlikte çelik fabrikasının kendisi, enerji yedekleri, stoklardaki hammaddeler ve çeşitli malzeme, fabrikalardaki makinalar ve teçhizat ile imalat hatları vb.'dir.

2. İnsanın *emek-gücünün* kendisi; bu olmaksızın ne doğal kaynaklar yerin üstünden ve altından çıkarılabilir ve kullanılacakları yere taşınabilir, ne de bir fabrikanın makina ve teçhizatı bu doğal kaynakları insanın kullanımına hazır mallara dönüştürebilir.

3. Son olarak, bu üretici güçler bazen dolaylı ya da *genel emek* olarak adlandırılan ve işçilerin kuşaklar boyunca elde ettikleri beceri ve deneyimi, bilimsel ve teknik yeniliklerin birikmiş katkılarını ve kollektif emeğin modern örgütlenmesini de kapsar. Bu son faktörler bir yandan makinaların ve teçhizatın, diğer yandan işçilerin toplam etkinliklerini arttırıcı

bir etki yaparlar. Geçmişte göreli olarak yavaş yavaş olan bilimsel ve teknik ilerleme bugün çok daha hızlıdır ve üretim tekniklerinde gerçek bir devrimi oluşturmaktadırlar.

Üretici güçlere ilişkin bir kısa tanımı yaptıktan sonra -yalnızca emek-güçlerine sahip olanlar- işçiler ile, teçhizatı ve makinalarıyla birlikte fabrikalara ve bundan başka, hammadde satın almak ve işçilere ödeme yapmak için işletme sermayesine sahip olanlar -kapitalistler- arasındaki ilişkileri araştırmalıyız. Maddi ürünler üretmek amacıyla üretici güçlerle kurulan bu farklı ilişkiler *üretim ilişkileri* olarak bilinir.

Ancak herşeyden önce, bir yandan üretici güçlerin, diğer yandan üretim ilişkilerinin birarada, *üretim tarzını* belirlediğine işaret etmek gerekiyor. Konuşma dilindeki *kapitalist rejim* ya da *kapitalist sistem* deyimleri, belirsiz ve genel biçimde olsa bile «kapitalist üretim tarzı» ile anlatılmak isteneni betimlemek için kullanılmaktadır. Üretim tarzı hem üretici güçlerinin eriştiği düzey, hem de mevcut üretim ilişkilerinin tipi ile tanımlanır. Bundan başka, *üretici güçler* ve *üretim ilişkileri* arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin Orta Çağlarda üretici güçler ve özellikle üretim araçları ancak bireysel köylü ya da zanaatkâr üretimine elverecek düzeydeydi. Bu durumda üretim ilişkileri esas olarak, yalnızca kişisel ilişkiler biçiminde olabilirdi: lord ve serf, çırak ve usta arasında. Üretici güçler ve üretim ilişkileri, ikisi birlikte, feodal dediğimiz üretim tarzını belirliyordu.

Kapitalist üretim tarzı, ancak ilk sermayeyi biriktiren kişilerin atelyeleri, diğer bir deyişle, işçilerin bir ücret için yan yana ve işverenleri hesabına çalıştıkları işletmeleri kurmaları ile birlikte ortaya çıkmaya başladı. Daha önceleri bu işçiler kendi emeklerinin ürünlerinin bağımsız efendileriydiler. Her ne kadar üretim aletleri ve yöntemleri o dönemde henüz değişmemiş olsa da, emeğin bu örgütlenme biçimi bugün

bildiğimiz şekliyle kapitalist üretim tarzının tohumlarını içinde barındırıyordu. Mekanizasyon -bilim ve teknolojinin sonucu olarak- «sıçrama yapınca» kapitalist üretim tarzı, atelyeleri fabrikalara dönüştürdü ve büyük ölçekli sanayii yarattı. Kapitalist üretim tarzının iki özelliği, üretici güçlerin çok gelişmiş olması ve üretim araçlarının çok az sayıda kapitalistin elinde bulunmasıdır. Aynı zamanda, kendisi olmaksızın bu üretim araçlarının kullanılamayacağı üretken emek, milyonlarca işçiyi giderek devleşen işletmelerde toplayacak biçimde örgütlemiştir. Bu, yaşayabilmek için emeklerinden başka hiçbir şeyleri bulunmayan proleterleri, emeklerini, üretim araçları sahibi olan kapitalistlere satmak zorunda bırakan üretim ilişkilerini (buna daha sonra dönmemiz gerekiyor) doğurur. Böylece, nesnel olarak birbiriyle çatışan çıkarları bulunan iki *toplumsal sınıfın* varlığını keşfederiz: bir yanda hemen hemen tüm üretim araçlarını elinde bulunduran sayıca çok küçük bir sınıf, diğer yanda kapitalist sınıfın sahip olduğu üretim araçlarını tek başına kullanabilecek gücü bulunan sayıca çok büyük bir sınıf. Bir yanda, o olmadan üretim yapılması mümkün olmayan emekçi sınıf, emeğinin ürünlerinden en fazla payı elde etmeye çabalar. Diğer yanda, bunlar olmadan hiçbir şey üretilemeyecek olan üretim araçlarının sahibi kapitalist sınıf da mülkiyetten ötürü maksimum kâr üzerinde hak iddia ederler. Artık üretim ilişkileri bireyler arasında değil, birbirlerine giderilemez çelişkilerle bağlı iki sınıf arasındaki toplumsal ilişkilerdir. Bugünün kapitalist toplumunda, üretim hızla kollektif ya da «toplumsal» duruma gelmektedir. Bunun iki nedeni vardır: birincisi, sistem, bir işletmede yan yana bulunan basit bireysel işçilere değil, işbölümüyle ve emeğin örgütlenmesi ile gerçek bir «kollektif» işçi durumuna sokulmuş proleter üreticilere giderek daha fazla gereksinim duymaktadır. İkincisi, üretilen nesneler toplumun tümüne tahsis edilmiştir. Mantığa ay-

kırı biçimde, genellikle toplumsal olan bu üretimi yöneten, denetleyen ve planlayanlar, üreticiler ya da toplum değil, üretim araçlarının aynı zamanda kâr da sağlayan az sayıdaki özel sahibidir. Üretim toplumsal olduğu için, hakkaniyet ve akılcı düşünce bunun, kendi çok özel çıkarlarına göre kapitalist azınlık tarafından değil, toplumun çıkarı için ortaklaşa denetlenmesini ve planlanmasını gerektirmektedir.

Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet ile üretimin toplumsal niteliği arasındaki çelişki *kapitalist sistemin temel çelişkisidir*. Bunu doğuran kapitalist sistem geliştikçe, bu çelişki ne azalır ne de yumuşar. Tersine keskinleşir ve derinleşir. Kapitalistlerden en güçlü olanları iktisadi sistemi ve devleti tekelleri altına alırlar ve ileride göreceğimiz gibi, özellikle bu gibi şirketlerin bunları sayısı sürekli olarak azalmaktadır. Aynı zamanda, üreticiler ordusunda ve, çıkarları ve istekleri emekçi sınıfla giderek daha fazla özdeşleşmekte olan üretici-olmayan işçilerin sayısında sürekli bir artış vardır. Çelişki, onun özünü oluşturduğundan dolayı, kapitalist üretim tarzı çerçevesinde bu çelişkinin çözülmesi olanaklı değildir. Böylece, proleterya ve onun müttefikleri ile kapitalistler ve onların destekçileri arasındaki *sınıf mücadelesi*, gericilerin göstermek istedikleri gibi siyasal bir tercih değil, kapitalizmin doğasından nesnel ve kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Üretici güçler belli bir üretim tarzını belirlemekte rol oynarken, aynı zamanda sürekli olarak gelişmekte ve değişmektedir. İnsanlığın ortaya çıkmasından beri yeni şeyler keşfedilmekte ve icat edilmektedir (tekerlek, koşum takımları, at arabası, vinç ve daha yakınlarında buhar makinası, elektrik ve atom enerjisi). Bu keşif ve icatlar üretimin yeni aletlerini oluştururlar, insanın bilgi ve becerisini geliştirerek daha ileri keşif ve icatların yapılmasını olanaklı kılarlar. Yukarı doğru olan bu eğilim sürekli ve sonsuzdur.

Aynı zamanda, yasalar ve kurumlar tarafından konulan yaptırımlardan ötürü, üretim ilişkileri uzun süre değişmeden varlığını sürdürür. Varolan üretim ilişkilerinden yarar sağlayan, iktisadi ve siyasal güçlü kişiler, bunlara yasa gücü vererek istikrarlı hale getirmeye (örneğin özel mülkiyet hakkını yasa ya da anayasa ile güvenceye alarak) çalışırlar. Bundan, üretim ilişkilerinin ancak, «kurulu düzenin» değişmesi ile birlikte değişebileceği sonucu çıkmaktadır.

Üretim ilişkileri durağan kalırken, bunun tersine üretici güçler durmadan gelişmektedir. Tıpkı çocuk büyüdükçe elbiselerinin çok küçük kalması ve her dikiş yerinden sökülmesi gibi, artık bu üretim ilişkileri gelişen üretici güçlerin ulaştığı düzeye uymaz. Üretici güçler mevcut düzeyinde iken, bilinçli ya da gizli birçok maddi ve kültürel, bireysel ve toplumsal gereksinimlerin karşılanması olanaklı olacaktır. Kapitalist üretim ilişkileri bu gereksinimlerin birçoğuna önem vermez, çünkü bu ilişkiler yalnızca kapitalist sınıf için kâr oluşturmaya uygundur. Ayrıcalıklı bir azınlık sınıfının, insanlığın ilerlemesi için kendini feda ettiğini tarih hiç yazmamıştır. Böylece, üretici güçlerin gelişmesi ve üretim ilişkileri arasındaki bu çatışma, insan topluluğunda sınıfların çatışması olarak ifadesini bulur. Bu çatışma, kendi sınıf çıkarlarına hizmet eden eskimiş üretim ilişkilerine umutsuzca sarılan yönetici sınıf (temelde *gerici* bir konum) ile üretim ilişkilerinin toplumun tümünün yararına kökten dönüşmesi için zorlayan, ezilen ve sömürülen sınıflar (temelde ilerici ve *devrimci* bir konum) arasındadır.

3

GEÇİMLİK ÜRETİMDEN METALARA: DEĞER NEDİR?

İnsanlığa yararlı olan çok çeşitli mallardan herhangi birinin belli bir miktarını, örneğin bir somun ekmeği alıp inceleyelim. Geçmişte böyle bir ekmek köylüler tarafından kendi tahıl hasatlarından aileleri için üretilirdi. Bugün somun ekmeğimiz, satılmak üzere yerel bir fırında ya da ekmek fabrikasında üretilmektedir. Her durumda, ekmeğin *kullanım-değeri* adı verilen bir değeri vardır. Diğer bir deyişle, insanın bir gereksinimini karşılayabilecek özelliklere sahip maddi bir nesnedir. İnsanoğlu genel olarak, fiziksel gereksinimlerini karşılayacak (ekmek, giyecek), kültürel gereksinimlerini karşılayacak (kitaplar, yağlıboya tablolar), ya da eğlence ve dinlenme gereksinimlerini karşılayacak (oyunlar, parklar) maddi nesneleri üretir.

Birinci örneğimizde -köylünün somun ekmeğinesnenin kullanım-değeri, yalnızca üreticisi için üretilmektedir. Fakat günümüzde ekmek, üreticisinin kullanımı için üretilmemektedir. Ekmeğin kullanım-değeri, para ile değişim temelinde başkalarına sunulmaktadır. Böylece ekmek, tüketiciye belirli bir miktarda kalori sağlamak biçimindeki kullanım-değerini korumakta, fakat yararlı olan diğer ürünlerle değiştirilebilmesinden dolayı *değişim-değeri* adı verilen yeni bir değer kazanmaktadır. Eğer fırıncının belli bir ağırlıkta ekmek satarak pazardan yüz tane yazı kağıdı alabileceğini biliyorsam, bunun anlamı belli

ağırlıktaki ekmeğin belli bir miktar yazı kağıdına *değer olduğudur*. Değişim-değeri, farklı kullanım-değerlerinin (ekmek ve kağıt) değişiminin onunla yapıldığı bir nicel ilişkidir (yüz tane kağıda karşılık bir somun ekmek). Doğaldır ki, bu, değişim-değerinin parasal ölçüsü olan para ile ifade edilir. Örneğin, bir somun ekmeğin parasal değeri iki birim para ile ifade ediliyorsa, bu ağırlıktaki bir ekmeğin, değişim-değeri yine iki birim para ile ifade edilen tüm ürünlerle değiştirilebileceği bellidir: iki marul, iki tükenmez kalem, üç çift ayakkabı bağı vb. Değişim olduğunda bir somun ekmek yine bir somun olarak kalır, fakat değişimin niteliğinden dolayı meta durumuna gelir.

Marx'a göre, tüm metaların kullanım-değeri ve değişim-değeri olarak ikili görünümü vardır. Meta, ticaretin akışına girmesi için üretilmiş maddi bir maldır. Bunun anlamı, geçimlik üretim bugün hemen hemen ortadan kalkmış olduğundan dolayı, insanın hemen hemen tüm ürünlerinin meta olduğudur. Metalar kullanım amaçlarına göre sınıflandırılabilir. Metalar, eğer olduğu gibi tüketiliyorsa *tüketim mallarıdır* (yiyecek, giyecek); diğer nesneleri üretmek için kullanılıyorsa *sermaye mallarıdır* (makinalar, üretim teçhizatı, hammaddeler ve yarı-mamul maddeler).

Metalar, bu evrensel niteliklerini uzun bir tarihsel süreç içinde kazanmışlardır. Eski çağların aletleri yüzyıllar boyunca geliştirilmiş ve farklılaşmıştır; bu durum, kullanıcılarının giderek daha hünerli olmasını gerektirmiş ve bir zaman gelmiştir ki hiç kimse bunları kolayca kullanamaz olmuştur. Bu, işçilerin uzmanlaşmasına uygun koşullardan birini oluşturmuştur. Aslında, zanaatkârlar döneminde çok tipik bir işbölümü vardı; demirci esnafı, marangozlar, deri işleyenler vb. küçük meta işletmelerinde üretim yapıyorlardı.

Bu zanatkârlar pazar için üretim yapsalar da, kendi üretim araçlarına sahip olan uzmanlaşmış ve bağımsız işçilerdi. Böylece metalar sahnede belirdi,

ancak hâlâ geçimlik üretimle rekabet halindeydi. Sermaye, henüz bireyin ya da ailenin yönetimindeki üretime nüfuz edememişti. Teknik gelişme ne olursa olsun, eğer bazı kişiler binaları yapmak ve donatmak, alet ve hammadde satın almak ve bundan böyle çoğunlukla geçmişin bağımsız zanaatkârlarından oluşacak bir işgücünün ücretlerini ödemek için büyük miktarlarda parayı, yani sermayeyi biriktiremeselerdi, atelyeler kurulamazdı.

Az sayıdaki bu ayrıcalıklı kişiler, o olmadan kapitalizmin ne ortaya çıkabileceği ne de gelişebileceği *ilk sermaye birikimini* nasıl sağladılar? Özetlemek gerekirse bu birikim, feodal lordların ve kilise yetkililerinin o zamanlar başlıca üretim aracı olan toprağı kendilerine maletmeleriyle başladı. 1871 Paris Komünü'nü yıkan devlet adamı ve tarihçi Louis Adolpho Thiers'in özel mülkiyetin kökenine ilişkin görüşlerini Marx, *Kapital* adlı yapıtında şu sözlerle çürütmüştür: «Oysa tarihte ele geçirmenin, köleleştirmenin, soymanın, kısacası zorun büyük rolü oynadığını herkes bilir.»[1]

Zaten tahıl ve diğer tarımsal ürünleri içine almış bulunan küçük-ölçekli meta üretimi, zamanla yeni bir faaliyet olan ticaretin başlamasına yol açtı. Ticaretin gelişmesi, kentli bazı kişilerin, metaların satın alınmasında ve satılmasında uzmanlaşmalarını ve böylece, daha sonra tefecilik yoluyla çoğaltılacak olan ticaret sermayesini biriktirmelerini sağladı. Küçük tüccarlar büyük tüccar durumuna geldi, ticaret uluslararası boyutlara ulaştı, silah tüccarları ve ilk bankerler ortaya çıktı.

Sonunda, denizciliğin gelişmesi ve Amerika'nın keşfedilmesi, dünyanın en uzak köşelerine yönelmiş bulunan şirketlere büyük destek sağladı. Büyük tüccarlar oralarda, yine bir ölçüde yağmalayarak ve kaba güç kullanarak baharat, ipek, değerli taş ve maden aradılar.

İlk atelyelerdeki yeni üretim süreci için gerekli sermayenin çoğunun kaynağı, toprağın yağmalanması ve ürünlerine el konulmasıyla, uluslararası ticaretle ve uzak ülkelerin yağmalanmasıyla sağlandı. Sanayi sermayesi ortaya çıkıyordu; kapitalistler, kapitalist sistemi oluşturarak ve giderek egemenliğini kuran meta pazarını güçlü biçimde yerleştirerek bu sistemi geliştirmeye ve yeniden üretmeye çalışıyorlardı.

İlk birikimden sanayi sermayesine kadar, işçi-üreticilerin daha önce her ikisi de kendilerine ait olan zanaat aletlerinden yoksun bırakıldığı çok uzun bir tarihsel süreç yer almaktadır. Üreticilerin üretim araçlarından tümüyle koparılması kapitalizmin damgasını taşır; üretim araçları yeni bir sınıfın -burjuvazinin- eline geçer ve üretim araçlarını kaybeden işçilerin kendilerine bırakılan tek şeyi -emeklerini- satabilmek için atelyelerin ve daha sonraları fabrikaların kapılarında kuyruğa girmeleri gerekecektir.

Gördüğümüz gibi, metaların hem kullanım hem de değişim değeri vardır. Metalara kullanım değerini veren ve değişim değerlerini belirleyen nedir?

Daha önce incelemediğimiz doğal hammaddeleri, örneğin toprağın derinliklerine gömülmüş bir maden damarını ya da ormanın göbeğinde özgürce büyümekte olan büyük bir meşe ağacını ele alalım. Madenin ve meşe odununun insana yararlı olabileceğini biliyoruz. Ancak yerin altında ya da ormanın derinliklerinde kaldıkları sürece hiçbir yarar sağlamazlar. Yararlı duruma gelmeleri için insan emeği gereklidir. Cevheri içeren madenin topraktan çıkarılması, meşe ağacının kesilmesi ve biçilmesi ve bu iki ürünün de kullanılacakları yere taşınması gerekmektedir. Bu örnekleri çoğalttığımızda, insan emeği bu gibi kaynaklara gerçeklik kazandırana kadar, yani bunları insanın kulanımına elverişli duruma getirene, gerçekte onlara *değer* kazandırana kadar, «doğal var-

lığın» tek *potansiyel* değer olduğunu görmek olanaklıdır.

Demir cevherini alalım. Cevher bir fabrikaya ulaştıktan sonra, ancak insan emeğinin uygulanmasıyla demir ve çelik külçelerine dönüştürülebilir, haddeden geçirilebilir ya da döküm yapılabilir. Bazı «yarı işlenmiş» ya da ara ürünler, bir fabrikadan sonra, az sayıda mühendisin zihinsel ve teknik çalışması ile çok sayıda işçinin el emeğinin bunları sanayi makinalarına ve teçhizatına dönüştüreceği bir başka fabrikaya gönderilir. Bu ürünlerin bir diğer bölümü, tüketim mallarına dönüştürülmek üzere başka fabrikalara gidecektir. İşçilerin emeğinin etkinliği sermaye malları tarafından arttırılır; fakat bu bile, *geçmişin* somutlaşmış ya da maddeleşmiş insan emeğidir. Her fabrika bu tür emeğin bir yığınıdır. Kısacası, insana ait tüm ürünler imâl edilmişlerdir ve insan emeğinin ürünüdürler; emek bunların değerinin tek kaynağıdır.

Metaların birbirleri ile sabit oranlarda değiştirilen mallar olduğunu ve böylece bir *değişim-değerine* sahip olduklarını görmüştük. Belli mallar arasındaki değişim oranları nasıl belirlenmiştir? Daha somut olarak ifade edersek, niçin bir fabrikada üretilen belli ağırlıktaki demir (varsayalım ki) döküm işçilerinin kullandığı bir koruyucu giysi ile değiştirilmektedir? Koruyucu giysi ile belli ağırlıktaki demirin fiziksel olarak ortak bir yönleri bulunmamaktadır. Bunlar ne bileşimlerinde bulunan elementlere göre, ne de ağırlıklarına veya hacimlerine göre karşılaştırılabilir. Birinin değerini diğerinkine eşit kabul ettiğimize göre, koruyucu giysi ile belli ağırlıktaki madenin ancak görünmeyen ortak bir faktörle ölçülebileceği sonucuna varmalıyız. Bu faktör emektir; *tüm metaların tek ortak özü, bunları üreten emektir.*

Değişim sisteminin uygulanmaya başlandığı dönemde, bir orak üretmiş olan demirci, yiyecek için tahıl istediğinde köylü çiftçiye yanaşırdı. Demircinin

ve köylünün yaptığı iş *basit emek* aşamasındadır ve her ikisi için de «ortalama olarak, özel bir gelişme söz konusu olmaksızın sıradan her insanın organizmasında mevcut olan emek-gücünün harcanmasını»[2] temsil etmektedir.

Köylü, demircinin yaptığı işi aynı kolaylıkla yapabilirdi ve bunun tersi de mümkündü; bir orak ile belli miktarda tahılı değiştiren köylü ve demirci, demircinin bir orak üretmekte harcadığı basit-emek zamanını, eşit miktarda basit-emeği temsil eden miktardaki buğday ile değiştirmektedirler. Bunun böyle olduğunu tahmin etmek zor değildir?

Bugün herkes, emeğin basit değil, *karmaşık* olduğunu bilmektedir. Fabrikalarımızda üretilen demir ve çelik, elleriyle çalışan işçilerin niteliksiz emeği ile usta işçilerin ve mühendislerin vb.'nin giderek daha beceri kazanmakta olan emeklerini birleştirmektedir. Farklı beceri düzeylerindeki emeğin değerleri de farklıdır, diğer bir deyişle, eşit miktardaki çalışma saati, ürüne daha az ya da daha fazla değer katar. Diğer yandan, zanaatkârların nitelikli çalışmaları, kısmen, onları yetiştiren «usta zanaatkârların» emeklerinden ortaya çıkmıştır. Onların emeği, başkaları tarafından daha önce yapılan bazı çalışmaları da kendinde cisimlendirmiş bir bileşimdir.

Basit ve karmaşık ya da nitelikli emek için ortak bir ölçü var mıdır? Evet, karmaşık emek basit emeğin çoğaltılmış biçiminden başka birşey değildir. Modern bir fabrikada bir saatlik karmaşık emeğin, eski zamanların zanaatkârının beş saatlik emek harcamasını gerektirecek bir mal ürettiğini varsayalım. Bunun anlamı, karmaşık emeğin basit emeğe göre beş kat daha verimli olduğu, diğer bir deyişle, aslında basit emeğin çoğaltılmış bir biçimi olduğudur.

Modern emek karmaşıktır. Aynı zamanda (daha önce gördüğümüz gibi) toplumsaldır; yani kollektif emektir; yüzlerce hatta binlerce işçi fabrikada birarada çalışmaktadır. Bir fabrikanın ürünü, o fabrikanın

dört duvarı arasında harcanan emeğin sonucudur, ancak aynı zamanda fabrikadaki makinalar ile teçhizatta ve kullanılan hammaddelerde vb.'nde cisimleşmiş olan *geçmişin* emeğinin de ürünüdür. Aynı zamanda, toplumun, doğa güçlerini kavrama ve onlara gem vurma mücadelesindeki başarısını temsil eden tüm keşif ve icatlara katkıda bulunan, geçmişin ve bugünün «genel emek» ya da bilimsel emek adı verilen emeğinin bir bölümünü de cisimleştirir. Bir metada cisimleşmiş olan insan emeği «toplumun harcadığı emeğin toplamının bir bölümü ve parçasıdır».[3] Bundan, *bir metaın değerinin onu üretmek için toplumsal olarak gerekli-emek miktarı tarafından belirlendiği sonucu* çıkarılabilir. Buradaki «toplumsal olarak gerekli» deyimi, en geniş anlamıyla, «belli bir topluma ait genel koşulları» ifade etmek için kullanılmıştır.

Bu anlatılanlardan, metaın değerinin pratik olarak ölçülemeyeceği anlaşılmaktadır. Belli bir ağırlıktaki ekmeğin değeri kesin ve bağımsız olarak belirlenemez. Ekmeğin böyle bir değeri içerdiğini söylemek olanaklı değildir; bu, yalnızca bir veya daha fazla sayıdaki başka ürünlerle ilişkili olarak ifade edilebilir. Eski örneğimize dönersek, bir somun ekmek yüz tane kağıt ile değiştirildiğinde, ekmek, kagıdın değerini ifade etmektedir ve bunun tersi de doğrudur; değer, ancak bir eşdeğerlik ilişkisi aracılığıyla formüle edilebilir. Bundan başka, bu gibi ilişkilerin sayısı çoktur; ekmek, diğer bin tane meta ile herbiri farklı miktarlarda olmak üzere değiştirilebilir. Pazardaki hemen hemen sınırsız sayıdaki metaın kolay ve hızlı biçimde değiştirilmesi için, tüm diğer metalar için *genel eşdeğerlik* rolünü oynayacak ve evrensel bir aracı olarak hizmet edebilecek tek bir metaın bulunması gerekliydi. Altın ve gümüş kısa zamanda genel eşdeğerler olarak önplana çıktı. Bunun nedeni, herhangi bir gizemli ya da olağanüstü özelliğe sahip olmaları değil, diğerleri gibi bir meta olmakla birlikte, bazı te-

mel fiziksel özelliklere daha fazla sahip olmalarıydı; bunlar çürümez, değerleriyle karşılaştırıldığında daha hafif ve az hacimlidir, teşhis edilmeleri ve küçük parçalara bölünmeleri kolaydır. İlk başlarda ortaya çıkan altın ve gümüş külçeleri yerlerini giderek çeşitli devletlerce basılan ve ağırlıkları ile içerdikleri madenler garanti edilen madeni paralara bıraktılar; bunlar para durumuna geldi. Daha sonraları gümüş ve altının yerini, ileride ele alacağımız kağıt paralar, çekler, poliçeler vb. biçimler aldı. Değerli madenler genel bir eşdeğerlik durumuna geldikten sonra, malların değeri belirli ağırlıktaki altın ya da gümüşle ve daha sonraları belli miktardaki para birimiyle ifade edilir oldu. Bir somun ekmeğin yüz tane kağıda bedel olduğunu söylemek yerine, her somunun, diyelim ki, iki para birimine bedel olduğunu söyleriz. Böylece *fiyat*, metaın değerinin parasal ifadesi olmaktadır.

4

EMEK-GÜCÜ: ARTIK-DEĞER YARATAN BİRİCİK META

Kapitalizmin ortaya çıkmasından önce köylü ve zanaatkârlar pazara gidip emeklerinin ürünü olan metaların değişimi yoluyla para elde ederlerdi. Bu gelirle kişisel tüketimleri için gereksinim duydukları çeşitli malları satın alırlardı. Örneğin, köylü sebze satar ve geliri ile kumaş alırdı. Kumaş dokuyan zanaatkâr bunun tersini yapardı; buna *küçük-ölçekli meta üretimi* denmektedir.

Hem köylü hem de zanaatkâr *satın almak için satıyorlardı.* Bu değişim faaliyeti şöyle ifade edilebilir:

Meta → (Ç) Para (M) → Meta (C)

Üçüncü ve son aşamada (C)'nin değeri ilk aşamadaki (C)'nin değeriyle aynıydı.

Ancak kısa süre içinde sahnede yeni bir oyuncu belirdi; bu, daha önce görmüş olduğumuz ve değişimi meslek olarak sürdürmek için elinde para bulunan biriydi. Yalnızca paraya sahip olan bu kişi önce, kişisel tüketimi için değil, fakat yeniden satmak için bir meta bulmalıydı. Artık amaç satın almak için satmak değil, tersine, *satmak için satın almak,* daha doğrusu yeniden satmaktı. O zaman değişimin hareketi şöyle olacaktır:

M (Para) → C (Meta) → M'

M', işlemin sonundaki paradır ve işlemin başında bağ-

lanan parayla aynı değildir. Çünkü kapitalistler paralarını hiçbir zaman, ödedikleri fiyattan daha fazlasına satamayacakları bir metaı satın almak için kullanmazlar. Böylece M', M den daha büyüktür; M', M ile m nin toplamına eşittir. Burada m genellikle kazanç ya da kâr denilen ve bizim *artık-değer* olarak adlandıracağımız şeydir. Şu da var ki, kapitalist tüccar, ancak zanaatkâr dokumacı ve diğerleri ürünlerini ona değerinin altında sattığı sürece artık-değeri gerçekleştirebilir; bu kişiler çok değerli zamanlarını müşteri peşinde koşarak harcamaktansa bu değerin bir bölümünü tüccara vermeyi tercih ederler.

Satın almak için satmak işleminin sürekli olamayacağı açıktır. Dokumacılar daha fazla kumaş dokumadan bu işlemi tekrarlayamazlar. Diğer yandan, sermaye sahipleri her zaman paralarını yeniden dolaşıma sokabilirler ve şu işlemleri mümkün olduğu ölçüde sık ve hızlı olarak gerçekleştirebilirler: satmak için satın almak, daha fazla para elde etmek için işe para ile başlamak. Bu işlemler sermayelerini büyütmelerini mümkün kılar. Bununla birlikte, kendi faaliyetleri yeni servet yaratmadığı için, başkalarının ürettiklerinden daha fazla mal satın alamamaları bu işlemleri kısıtlar. Böylece, daha önce gördüğümüz gibi, kapitalist tüccarlar, tarihlerinin belli bir döneminde, kendilerini önce kapitalist imalatçıya ve sonra sanayiciye dönüştürmelerinin ve sonradan para karşılığında satabilecekleri metaları üretebilecekleri binaları, makinaları ve teçhizatı, hammaddeleri ve emek-gücünü elde edebilmek için sermayelerini tahsis etmelerinin kendi çıkarlarına olduğunun farkına varırlar. Yine ilk başta belli miktarda para (M) vardır; sonra emek de dahil, çeşitli metalar vardır; sürecin sonunda yine para, fakat *daha fazlası* olan M' vardır. Tek fark, başlangıçta satın alınan metaların başka metalara dönüşmüş olmasıdır. Ancak bu, işlemin doğasını ya da sırasını değiştirmez. Sermayenin hareketi yine vardır, yine süreklidir ve yine sınırsızdır. Her gün

değişik miktarlarda hammadde, emek vb. kullanılmaya başlanır; her gün değişik miktarda meta üretilir ve satışa sunulur; işletmeye hergün para girer ve çıkar. Bunun için M → C → M' formülü *sermayenin genel formülü* olarak kabul edilmelidir.

Bundan sonra artık-değerin kökenini araştırmalıyız. Daha önce de gördüğümüz gibi bir metaın değişim-değeri, doğasında bulunan toplumsal emek miktarına göre belirlenir ve fiyatı da yalnızca bu değerin parasal bir ifadesidir. Değişim, bir metaın değerini değiştirmez.

Fabrikadaki üretici güçlerin etkili olmasından dolayı, sermayenin genel formülünde M', M den daha büyük olur. Binalar, makinalar ve teçhizat, hammaddeler ve emek-gücü kapitalist tarafından değerleri olan toplam M karşılışında satın alınır. Ancak bunlar, üretim süreci sırasında fabrikadan çıkmadan önce M' = M + m değerinde olan belli miktarda mamul mal meydana getirirler. Bir satın alma ve satma işleminden bağımsız olarak, başka metalara benzemeyen ve bir kez satın alınıp işleme sokulduğunda ek değer ya da artık-değer yaratma özelliğine sahip olan bir metaın üretim sürecine sokulması ile yeni bir değer (m) yaratılmıştır. Bu meta *emek-gücüdür* ve iş ile karıştırılmamalıdır.

Marx emek-gücünü «insanın, kendisinde bulunan ve hangi türden olursa olsun bir kullanım-değeri üretirken harcadığı ruhsal ve fiziksel yeteneklerinin tümü»[1] olarak tanımlamıştır. Böylece emek-gücü bir güç, hareketsiz bırakılabilecek ya da harekete geçirilebilecek, daha yoğun ya da daha az yoğun biçimde kullanılabilecek bir potansiyeldir. İş, çalışma eylemidir. («Dün altı saat çalıştım») ve aynı zamanda bu doğal yeteneğin harekete geçirilmesidir. («Bu iyi bir iş»).

---

1. **Karl Marx, Kapital, 1. cilt, (çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1978), s. 183.**

Bir işçi fabrikanın kapısına bir iş aramak için geldiğinde ne olur? Burada bir pazarlık yapacak olan iki kişi, işçi ve kapitalist (ya da daha doğrusu bir temsilci) vardır; kapitalist elindeki para ile emek-gücünü alır ve işçi de bunu satmayı kabul eder. Bu pazarlık, tıpkı başka bir maddi meta, örneğin kumaş ya da tükenmez kalem söz konusuymuş gibi yapılır. Diğer bir deyişle, kapitalist emek-gücünü para değerinde satın alır. Bu emek-gücünün' karşılığında işçiye belli bir ücret ödemeyi kabul eder. Fiyatın genel olarak, metaların değerinin parasal ifadesi olması gibi, ücret de emek-gücü ile temsil edilen belirli bir metaın değerinin parasal ifadesidir.

Bir metaın değerinin, onun üretilmesi için toplumsal olarak gerekli-emek miktarı tarafından belirlendiğini daha önce gördük. Bu değer yasası geneldir ve herhangi bir metaya olduğu kadar emek-gücüne de uygun düşer. O zaman kendimize sormalıyız; emek gücünü üretmeyi mümkün kılan nedir? Değerini ne belirler? Söylemeye gerek yok ki, emek-gücünün varolabilmesi ve kendini yeniden-üretebilmesi için, işçinin beslenmesi, giyinmesi ve kötü havadan korunması, fabrikaya ve fabrikadan taşınması vb. gereklidir. Kısacası, emek-gücünün üretimi ve varlığının sürmesi, değeri bu emek-gücünün değeri ile temsil edilen geçim araçlarını gerektirir. «Geçim araçları» deyimi geniş biçimde yorumlanmalıdır. Nitekim, işçinin çalışamayacak kadar yaşlanacağı ve yerine çocuklarının geçmesinin gerekeceği günler gelecektir. Bu yüzden geçim araçları işçiye ve işçinin ailesine göre düşünülmelidir.

Geçim araçları kavramının somut ifadesi, bulunulan yere ve zamana göre değişir. Yer açısından, «az gelişmiş» bir toplumda «gelişmiş» toplumdaki ile aynı miktarda malı kapsamaz. (Bu konuya emperyalizmi tartışırken değineceğiz.) Avrupa örneğini ele aldığımızda, emek-gücünün yeniden oluşması için gerekli ürünlerin yüz elli yıl öncekilerle aynı olma-

dığı ortaya çıkar. Uygarlık yeni etkenler getirmiştir ve tatmin edilmesi gereken daha fazla gereksinim bulunmaktadır. Örneğin, bugün ücretli yıllık izinlerin emek-gücünün varlığını sürdürmesi için gerekli olduğu düşünülmektedir. Böylece emek-gücünün belirlenmesine toplumsal bir etken (ülkeye ve toplumun tipine göre değişiklik gösteren- ile tarihsel bir etken (aynı ülkede zamana göre değişiklik gösteren- girmektedir. Ancak, «belli bir ülkede, belirli bir dönemde, emekçi için gerekli olan geçim araçlarının ortalama miktarı pratik olarak bilinir.»[2]

Kapitalist birçok işçinin emek-gücünü satın alır, ancak aynı sermaye, emek-gücünün işleyişini sağlayan üretim araçlarını da satın almalıdır. Böylece kapitalist, para-sermayeyi aşağıdaki faktörleri kapsayan üretken sermayeye dönüştürür: (1) Binalar, aletler ve teçhizat, (2) Hammaddeler ve diğer malzemeler, (3) Emek-gücü.

«Diğer malzemeler» deyimiyle, nihai ürünlerde hammaddeler gibi cisimleşmeyen, ancak yine de onların üretimi için önemli olan ürünler anlatılmak istenmektedir. (Örneğin; makinalar için yağlar, onları harekete geçirmek için gerekli enerji vb.'

İşçinin emek-gücü, uygulandığında iki etki yapar: bir yandan kullanılan üretim araçlarında bulunan değeri nihai ürüne *aktarır*. Üretim araçları tümüyle tüketilirse değerlerinin tümü aktarılmış olur, ancak söz konusu olan, aşınan ve uzun bir süre dayanan binalar, aletler ve teçhizat ise, bunların yalnızca bir bölümü aktarılır. Diğer yandan, yani değerin tümü emeğin bir sonucudur; emek, üretim süresince metada cisimleşen yeni değeri yaratır.

Bir işçinin, sekiz saatlik bir iş gününde altmış birim para kazanacağı saat başına ücret ödenen bir işte çalıştığını varsayalım. Bu altmış birim işçinin kendisinin ve ailesinin geçim araçları olan işçinin emek-

2. a.g.k., s. 187.

gücünü temsil eder. İşçinin emek-gücünün, dört saatlik çalışma sonunda, bu örnekte altmış birim olan günlük geçinme gereksinimlerine eşit miktarda değeri yarattığını varsayalım. Ancak, daha önce ve işaret edildiği gibi, işçi bu dört saat süresince yalnızca yeni değer eklememiş, aynı zamanda (1) üretilen nihai üründe cisimleşen (somutlaşan) hammaddelerin değerini ve (2) ürünün üretimi sırasında tükenen (aşınan) makinaların değerini de -bu örnekte kırk birim değeri bulmaktadır- ürüne aktarmıştır.

Dört saatte üretilen metaların değeri 40 + 60 = 100 olacaktır. Bu noktada kapitalist yüz birim sermayeyi bağlamış ve yine yüz birim değerinde ürün elde etmiştir. Çalışma günü burada sona erseydi, kapitalist hiç bir şey kazanamayacaktı ve fabrikasını kapatıp iklimi iyi olan bir yerde emekliliğini sürdürebilirdi; böyle bir durumda kapitalist sistem çökerdi. Sistemin işleyebilmesi için işçinin *gerekli-emek zamanı* olarak bilinen günlük geçim araçları gereksinimlerine eşit bir değeri, yani kendi emek-gücünü yeniden-üretmek için gerekln olanı *yaratacak* olandan daha uzun süre çalışması gerekmektedir.

Bundan dolayı, çalışma günü dört saat yerine sekiz saat olarak belirlenmiştir ve bu, kapitaliste, işçinin emek-gücünü sekiz saat süresince kullanma hakkı sağlar. İkinci dört saatlik sürede, kapitalist nihai ürüne başka bir 40 birimlik değerin aktarılacağı üretim araçlarını yine sağlayacaktır. Ancak patronu, emek- gücünün toplam değeri olarak ilk dört saat süresinde karşılanan 60 birimi ödemiş olduğundan dolayı, işçiye dört saatlik fazla çalışması için ödeme yapmayacaktır. Bu yüzden, çalışma gününün son bölümü ek ve karşılığı ödenmemiş emektir ve genellikle *artık-emek* olarak adlandırılır.

Dört saatlik artık-emek süresinde üretilen metaların değeri yine 40 birimin (aktarılan üretim araçlarının değerinden ortaya çıkan) 60 birimle (emek tarafından eklenen) toplanmasından oluşan 100 birim-

dir. Bu değer, kapitalistin mülkiyetidir, ancak bu kez artık-emeğin eklediği 60 birim için ödeme yapılmayacağı için, işçi bunu meydana getirmek için yalnızca 40 birim harcamış olmaktadır. Artık-emeğin ürünü olan 60 birim *artık değerdir*. Ve kapitalist sömürünün ürünüdür. Artık-emek için harcanan zamanın gerekli-emek için harcanan zamana oranı ölçülüp hesaplanabilir. Örneğimizde *sömürü oranı* ya da *artık-değer oranı*, dört sayısının dörde bölünmesi ile elde edilen % 100'dür.

Elbette bu örnekte şematiktir ve yalnızca gerçeğin çözümlenmesini basit terimlere dönüştürmek için tasarlanmıştır. Ancak, yukarıdaki artık değer oranı gerçekdışı değildir. Bir Fransız iktisatçısı 1962'de Fransa'daki genel yıllık artık-değer oranını % 166 olarak hesaplamıştır. Bunun anlamı, «üretken işçinin ücretinin ve sosyal ödemelerinin sekiz saatlik işgücünün üç saatine karşılık olduğu ve sermayenin kalan beş saati doğrudan kendine mal ettiğidir.»[3] Artık-değerin tümünün, ondan doğrudan ve hemen yararlanan kapitalistin elinde kalmaması nedeniyle, yazarın «kapitalist» deyimi yerine «sermaye» deyimini kullanması doğrudur.

Şimdi de ileride gereksinim duyacağımız bazı yeni tanımları yapmamız gerekiyor.

Herhangi bir metaın değerinde iki öğe bulunduğunu görmüştük: (a) binaların, aletlerin ve teçhizatın, ve malzemelerin hepsi ya da bir bölümü üretim süreci sırasında ürüne aktarılmıştır; sermayenin bu bölümü değişmez, ve *sabit sermaye* olarak adlandırılır; (b) diğer yandan, sermayenin ücretlere ve maaşlara giden bölümü ve yalnızca bu bölümü değerde ya da artık-değerde bir artış sağlar ve *değişken sermaye* olarak adlandırılır.

Artık-değer karşılığı ödenmemiş emeği temsil et-

3. Delaunay, **Essai marxiste sur la comptabeleté nationale** (Paris: Editions Sociales, 1971), s. 87.

tiği için, kapitalist doğal olarak onu mümkün olduğu kadar büyütmeye çalışacaktır. Gerekli-emek saati, emek-gücünün varlığını sürdürmesi için gerekli geçim araçlarının ortalama değerini temsil ettiğinden dolayı, belli bir zaman süresince pratik olarak değişmez. Ancak kapitalist, ücretleri arttırmadan çalışma gününün saatlerini arttırabilirse, bu artık-emek üreten saatleri ve böylece artık-değeri de arttıracaktır. Yalnızca çalışma gününün uzatılmasıyla elde edilen artık-değeri tanımlamak için *mutlak artık-değer* deyimi kullanılmaktadır. Çalışma gününün uzatılması konusu, ondokuzuncu yüzyıldaki büyük işçi mücadelelerinin temelini oluşturuyordu. Patronlar çalışma gününü önce on dört saate çıkardılar; daha sonraları gelişen sınıf mücadelesi önce on iki, daha sonra on ve en sonunda sekiz saate indirilmesini sağladı.

Çalışma gününün uzunluğu bugün genellikle olduğu gibi, sabit kalırken, kapitalistler artık-değeri nasıl arttırabilir? Çünkü hep böyle bir artış sağlamak için çabalamaktadırlar. Bunu, gerekli-emek için gereken zamanı azaltarak, yani sekiz saatlik sabit bir işgününde iç ilişkileri -gerekli-emek ve artık-emek için harcanan süreler arasındaki- değiştirecek koşulları yaratarak yapabilirler. Bu iç ilişkileri değiştirerek artık-değerde sağlanan artışa *göreli artık-değer* adı verilir.

Bundan dolayı, gerekli-emek zamanındaki bir azalış büyük bir olasılıkla, bilimsel ve teknik gelişmeler sonucunda, emek-gücünün varlığını sürdürmesi için gerekli yiyecek, giyecek vb. geçimlik mallarının üretiminde bir verimlilik artışı sağladığında ortaya çıkacaktır. Bu gibi malların değerindeki bir azalış, emek-gücünün değerinde de paralel bir azalışa ve böylece gerekli-emek zamanında bir azalışa yol açar. Örneğin, sekiz saatlik bir iş gününde gerekli--emek zamanı dört saatten üç saate düşebilir ve artık-emek, buna karşılık olarak dört saatten beş saate çıkar; böylece artık-değerde göreli bir artış gerçekleşir. Kapita-

listler, ücretlerde aynı oranda bir artış olmaksızın emeğin verimliliğinin artmasının emeğin sömürüsünü yükselteceğini çok iyi anlamış ve İkinci Dünya Savaşı'ndan beri bu yaklaşımı çokça kullanmışlardır.

Sömürünün yalnızca *emeğin verimliliğindeki* artışla (aynı çabayla daha iyi sonuç elde etmek) değil, aynı zamanda işin hızlandırılması, işçinin daha fazla sayıda makinaya bakması vb. yollarla işçiyi emek yoğunluğunu arttırmaya zorlayarak da yükseltilebileceği açıkça görülmektedir. Bu durumda artık-emek zamanı aynı kalmakta, ancak onun ürünü daha fazla çaba ile arttırılmaktadır. Bu, ücretleri yükseltmeden çalışma gününün uzatılması ile aynı etkiyi yapar; işçi normal olarak on saatte ortaya koyabileceği çabayı sekiz saatte ortaya koyar. Mutlak emek değerinde de buna göre bir artış olur.

Kapitalistler, artık-değer olmadan ne ortaya çıkabilirler ne de varlıklarını sürdürebilirler. Ya göreli ya da mutlak artık-değerden yararlanarak ya da ikisinden birlikte yararlanarak artık-değeri arttırmaya çalışmaları her zaman kendi çıkarlarınadır. Kapitalist üretim tarzının temelinde yatan artık-değerdir ve bu, yalnızca emekçilerin karşılığı ödenmemiş artık emekleriyle yaratılabilir. Bu, emekçi sınıf ve kapitalist sınıf arasında, kapitalist sistemin denetleyici yasalarından oluştuğu için, bu sistem çerçevesinde çözülemeyecek olan bir antagonizmayı doğurur. Başka bir deyişle, diğer şeylerin yanı sıra, emekçiden gaspedilen artık-değeri kendine mal etmek kapitalistin doğasında olduğundan dolayı, iyi kapitalistler yoktur; yalnızca az ya da çok kötü kapitalistler vardır.

5

İLK SONUÇLAR

Kapitalist üretim tarzına ilişkin incelememizi sürdürmeden önce bir kenara çekilip şimdiye kadar gördüklerimizden, sonraki malzemelere ışık tutacak bazı genel ilkeleri ve ilk sonuçları biraraya getirmeye çalışmamız gerekiyor. Buraya kadar, düşüncelerimize ilişkin somut örnekler için yeteri kadar gözlem yapmış bulunuyoruz.

Dünyada, yani doğada ve toplumda, *herşeyin hareket*, değişim, sürekli dönüşüm olduğunu gözlemiş bulunuyoruz. Sırasıyla, kölelik, feodalizmi ve feodal toplum da kapitalizmi doğurdu. Üretici güçler farklı hızlarda gelişir, ancak hiçbir zaman hareketsiz değildirler. Kapitalizm esas niteliğini değiştirmese de, örneğin bilimsel ve teknik ilerlemeden ya da işçi sınıfının direnişinden etkilenmekte ve böylece görünümünü durmadan değiştirmektedir. Biz bugün, en büyük sorunun kapitalizmin yerine farklı bir üretim tarzının ve yeni bir toplumun gelmesi olduğu tarihsel bir dönemde bulunuyoruz.

Bundan hangi pratik sonuçları çıkarabiliriz? Herşeye bakışımızda hep bu hareketi kabul etmeye, belli bir anda çökmekte ve yokolmakta olanı ve bunun tersine, gelişmekte ve ortaya çıkmakta olanı kavramaya çalışmamız gerektiğini anlamalıyız. Yine anlamalıyız ki, yokolmanın eşiğinde olan hâlâ oldukça güçlü görünebilir ve gelişmekte olan ise önemsiz görünebilir ve hatta rasgele bir bakışla görülmeyebilir de. Fakat önemli olan, çürümekte ve sonuna yaklaşmakta olan değil, doğmakta ya da gelişmekte olandır.

Biraz daha derin araştırırsak, dünyanın -ya da bir toplumun- çeşitli parçaları birbirini karşılıklı olarak etkileyen bir bütün olduğunu görürüz. Gözlemleyebildiğimiz hiçbir şey diğerlerinden bağımsız ve ayrı değildir. Tersine, hepsi birbirine bağlıdır ve ***birbiriyle etkileşim içindedir.*** Nitekim önceki bölümde, bilim ve teknolojinin gelişmesinin, verimliliğin yükselmesine yol açtığını ve bunun da, kapitalistlerin artık-değerlerini yükselttikleri en önemli araçlardan biri olduğunu gördük. Ancak ilk bakışta bilimsel gelişme ve artık-değer kadar birbirinden uzak iki şey var mıdır? Bundan başka, bilimsel gelişme ve bunun teknik uygulaması artık-değer üzerinde önceden görülmeyebilecek bir etki yapmakla birlikte, bu etki ortaya çıkar çıkmaz, özellikle daha fazla göreli artık-değer üretecek teknik yeniliklere yol açabilecek alanlarda bilimsel araştırmayı arttırmak için ters yönde bir etki gelişti.

Olaylara bu biçimde, hareket ve dönüşüm halinde, bağlantıları ve karşılıklı etkileri ile bakmak, *diyalektik* ya da diyalektik yöntem olarak bilinir. Bu, doğayı ve içinde yaşadığımız toplumun dinamiklerini çözümleyebilmenin tek yoludur.

Diyalektiğe ekleyeceğimiz başka noktalar da var. Doğadaki ve toplumdaki sürekli değişim ve hareket ne düzenli ne de mekaniktir. Güçlü bir ateşin üzerine konulduğunda suyun ısısı hızla 20 dereceden 99 dereceye yükselir. Suyun ısısında büyük bir *nicel değişim* olmuştur. Ama 99 derecede su hâlâ sudur, yani bir sıvıdır. Fakat süreç 100 dereceye kadar ilerlerse hızlı bir durum değişikliği olacak ve buhara dönüşecektir. Bu noktada, önceki nicel değişimin bir sonucu olarak *nitel bir değişim* olacaktır.

Aynı biçimde, daha önce ele aldığımız ilk sermaye birikimi hemen bir günde ortaya çıkmaz. Sermaye uzun yıllar boyunca önemli nicel değişimlerden geçerek, ancak yeni bir üretim tarzını doğurmadan, az sa-

yıda kişinin elinde toplanmıştır. Sermaye vardı, fakat kapitalizm henüz ortaya çıkmamıştı. Ancak birikim belli bir nicel düzeye ulaştıktan sonra yeni sermaye yatırılabilirdi; bu da, eski tarzda (toprak kirası, tefecilik ya da ticaret) değil, üretim aletlerinin büyük miktarlarda elde edilmesi biçiminde olabilirdi. Feodalizm, yerini kapitalist üretim tarzına bıraktı; bu ise toplumların doğasında radikal ölçüde nitel değişiklikler meydana getirdi.

Bu durumda nitel açıdan yeni olana geçiş yavaş yavaş gerçekleşiyordu. Ancak nitel değişikliklerin çok hızlı olduğu dönemlerde de vardı: Fransa'da 1789'daki burjuva siyasal devrimi, Rusya'da Ekim 1917 sosyalist devrimi vb. Öyle ise, değişikliğin «sıçramalarla» ilerlediği söylenebilir. Ancak bu sıçrayışlar hep nicel değişikliklerin sürekli, yavaş yavaş artan birikimini izler. Nicel değişikliklerden nitel değişikliklere geçiş, diğerleri gibi, gerçek dünyanın yakından araştırılması ile keşfedilen diyalektiğin ilkelerinden birisidir.

Diyalektiğin diğer, belki de en önemli ilkesi, her zaman ve her yerde, dünyada ve toplumda *çelişkilerin* bulunmasıdır. Örneğin, daha önce, üretici güçlerin şimdiki gelişme düzeyi ile kapitalist üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin, sermaye ve emek arasındaki, daha doğrusu kapitalist sınıf ya da burjuvazi ile emekçi sınıf ya da proleterya arasındaki çelişkinin farkına varmıştık. Daha birçok çelişki ile karşılaşacağız, fakat bundan böyle çelişkinin evrensel olduğunu hesaba katmalıyız. Çelişkiyi nasıl tanımlayabiliriz? Herşeyden önce şeylerin kendi doğasında bulunmaktadır. Kaynayan su örneğine dönelim. Bilim adamları su moleküllerinde *içsel* ve çelişkili bağlanma ve dağılma güçleri olduğunu açıklıyorlar. Su ısısı 0 derece ile 100 derece arasında iken bu güçler görünmeden varlıklarını sürdürürler. Isı, bir *dışsal* etki ile 100 derecenin üzerine çıkınca suyun doğası değişmez, ancak dağılma ve bağlanmanın içsel güçleri arasındaki denge bozulur ve böylece su durum değiştirir.

Aynı biçimde, burjuvazi ve proletarya arasındaki çelişki kapitalist üretim tarzının özünü oluşturur. Eğer bu olmazsa kapitalist üretim tarzı da olmaz. Bundan dolayı, çelişkinin biri olmadan diğeri varolmayan iki öğesi arasında zorunlu bir *birlik* vardır; kapitalist toplumda burjuvazi olmadan proletaryayı, proletarya olmadan da burjuvaziyi düşünemeyiz. Bu ikisinin birliğini doğuran ve çelişkinin kendisini tanımlayan, bu çelişkili öğeler arasındaki temel mücadeledir. Bundan başka, karşıtlar arasındaki mücadele bir boşlukta meydana gelmez. Doğada olduğu gibi toplumda da dış olaylar karşıtlardan birinin ya da diğerinin yanında yer alabilirler. Dış etkenler (teknik gelişme, sınıf ittifakları vb.) burjuvazi ve proletarya arasındaki çelişkiyi etkiler, böylece, bazen burjuvazi tam üstünlük sağlarken bazen de proletarya kazanımlar elde eder. Çelişkinin iki öğesi arasındaki çekişme her zaman vardır, fakat ikisinin güçleri arasındaki ilişki sürekli hareket halindedir. Bundan dolayı, belli bir zamanda çelişkinin *temel öğesinin* hangisi olduğunun belirlenmesi büyük önem taşır.

Kolaylıkla görülebileceği gibi, her olayın başka herhangi bir olayla özdeşleştirilemeyecek kendi çelişkileri olduğunu da belirtmeliyiz. Bundan, farklı çelişkilere aynı çözümlerin uygulanamayacağı sonucu çıkar. Her özgül çelişki kendi doğasına özgü bir eyleme rehberlik eden çok derin bir çözümlemeyi gerektirir.

Sonuçta, her toplumda farklı önem derecelerinde sonsuz sayıda değişik çelişkiler olacaktır. Bundan dolayı, temel çelişkiyi tali çelişkilerden ayırmak gerekir. İleride, burjuvazinin kendi arasında ve bazen proletaryanın kendi arasında ya da proletarya ile müttefikleri arasında çelişkilerin doğduğunu göreceğiz. Ancak bu çelişkiler çözümlendiğinde, burjuvazi ve müttefikleri ile proletarya ve müttefikleri arasında temel çelişkiye göre tali oldukları ortaya çıkacaktır. Çelişkilerin önem derecelerinin toplumun hareketi ile

birlikte değişmesinden dolayı, belli bir dönem için çeşitli çelişkilerin herbirinin önem derecesi saptanmadan sınıf mücadelesi için bir strateji belirlenemez.

Daha önceki tartışmalar toplumun iktisadi temelini oluşturan üretim ve değişim maddi koşulları üzerinde yoğunlaşmıştı. Bununla birlikte, dikkatimiz, henüz erken olmasına karşın kaçınılmaz olarak, devleti eline geçiren kapitalistlere yönelmiş ve kapitalist üretim ilişkilerinden yarar sağlamakta olan kapitalist sınıfın bu ilişkileri yasal kurallar ve kararlarda somutlaştırmak yoluyla kurumlaştırmaya çalıştığına dikkat etmiştik. Devlet, yasalar ve kurallar iktisadi niteliği olmayan soyut düşüncelerdir, ancak bunları daha yakından incelememiz gerekmektedir.

İnsanoğlunun birinci gereksinimi fiziksel yaşamını sürdürmektedir; geçim araçlarının (yiyecek, giyecek, ev) üretiminin ve bunların üretildiği koşulların doğrudan, temel ve sürekli bir öneme sahip olduğu açıktır. Marksist çözümlemede, üretim tarzının, üretici güçlerin ve bunları belirleyen üretimin toplumsal ilişkilerinin toplumun *iktisadi alt yapısı* olarak kabul edilmesinin nedeni budur. Tıpkı bir evin temelleri üzerine inşa edilmesi gibi, toplum da ancak böyle bir iktisadi altyapı üzerine inşa edilebilir.

Fakat toplum yalnızca altyapıdan oluşmaz. İnsanoğlunun düşünme ve vicdanına uyma yetileri vardır, ve toplum içinde yaşarken önemli toplumsal kuralları ve kurumları hazır bulur. İktisadi altyapı üzerine inşa edilenlerin tümü *üstyapı* olarak sınıflandırılabilir.

Yukarıda anlatılanlardan ve toplum ile ev benzetmesinden hareketle üstyapının altyapı tarafından belirlendiği sonucuna varılabilir; belli bir temel üzerine başka hiçbir tip değil, yalnızca belli bir tip ev inşa edilecektir. Üstyapı genellikle, iktisadi altyapının siyasal ve hukuki kurumlarda, insanoğlunun geleneklerinde ve bilinçliliğinde *yansıması* olarak tanımlanır. Örneğin, çağdaş Batı toplumlarında egemen olup dü-

şünceler yerleşik üretim ilişkilerinden doğmuştur; özel mülkiyetin *varlığı* mülkiyet *hakkı* düşüncesini ortaya çıkarmış ve bunun yasa ve geleneklerde kutsal bir varlık gibi korunmasını sağlamıştır; bu, devlet tarafından zorla kabul ettirilmiş ve güvence altına alınmıştır; toplumsal eşitsizlikde saygı duyulan felsefeler vb. tarafından meşrulaştırılmaya çalışılır.

Bu yüzden, altyapının bir yansıması olarak üstyapının sabit bir boyutu yoktur. Toplumun maddi temeli değişiklik ve karışıklıkla karşı karşıya kaldığında, bu er ya da geç, değişen maddi koşullara kendini uydurma eğiliminde olan üstyapıyı etkileyecektir. Fakat diyalektik bize, olaylar arasındaki ilişkilerin hiçbir zaman mekanik ve tek yönlü olmadığını, «a»nın «b» üzerindeki etkisinin her zaman «b»nin »a» üzerindeki etkisini doğuracağını öğretmiştir. Başka bir biçimde söylersek, her ne kadar üst yapı, kendisini belirleyen altyapının bir yansıması olarak ortaya çıksa da, yine de kendine özgü bir yaşantısı vardır ve sırası geldiğinde toplumun iktisadi yapısını etkileyecek aktif bir güç durumuna gelir. Gerçekte, üstyapının genellikle, onu meydana getiren altyapıya göre değişime daha fazla direndiği gözlenmiştir. Bir ülkedeki üretim ilişkileri kapitalizmden sosyalizme -en azından temel noktalarda- dönüştüğünde, eski ideolojik üstyapı, uzun yıllar boyunca düşüncede ve bilinçte devam eder ve yeni toplumun inşasını engeller.

Yine de, hem insan topluluklarının toplumsal örgütlenmesinin, hem de bunlar tarafından kabul edilen düşünce ve kanıların, yaşamın maddi koşullarınca ve geçim araçlarının üretildiği iktisadi sistem tarafından belirlendiği bir dünya ve tarih kavramını dikkate alıyoruz. Düşünceler ve inançlar ne kesindir ne de sonsuza kadar sürer; hareket ve değişim yasalarına ve de olgular arasındaki karşılıklı ilişki yasasına uyarlar. Bu kavram, gözlem ve bilimsel çözümlemeden doğar ve maddi temele en önemli rolü yüklediği için *tarihsel materyalizm* olarak adlandırılır.

Sınıflar arasındaki zıtlıklara birkaç kez değindik ve burjuvaziyi ya da kapitalist sınıfı üretim araçlarına sahip olan sınıf olarak ve proletaryayı da, üretim sürecinde emek-gücünü burjuvaziye satmaktan başka seçeneği bulunmayan sınıf olarak tanımladık. Buradan, bir *toplumsal sınıfın,* toplumsal üretim sistemindeki konumu ve işlevi ile tanımlanan bir insan grubu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tarihte her zaman görülen şudur; üretim araçlarının özel mülkiyette olduğu her toplumda, o toplumun esas temelini oluşturan ve birbirini tamamlayan iki sınıf bulunur. Antik Çağda toprağa sahip olan patriciler ve toprağı işleyen köleler, Orta Çağda feodal lordlar sınıfı ve serfler sınıfı vardı. İki temel sınıf her zaman birbirine yaratılıştan zıttır.

Öğretmenler, ordu gibi bazı toplumsal guruplar oldukça kalabalık olsalar bile tarihsel materyalizm bağlamında sınıf değildirler, çünkü toplumsal örgütlenmenin temeli olan üretim ilişkilerinden yola çıkılarak tanımlanamazlar. Bununla birlikte, kapitalist toplumlarda ne burjuva ve ne de emekçi olan, fakat toplumsal üretim sisteminde özel bir yeri bulunan insan grupları da bulunmaktadır: köylülük, küçük tüccarlar, zanaatkârlar vb. Bu gruplar toplumsal sınıftır, ancak bir yandan burjuvazi ve proletaryaya göre daha az kesin biçimde tanımlandıklarından ve diğer yandan, yazgıları fiilen iki temel sınıf arasındaki ilişkilerin gelişmesine göre belirlendiğinden dolayı, bir anlamda tali ya da orta sınıflardır. Bunları, ancak kapitalist üretim tarzına ilişkin esas incelememizi ayrıntılarıyla bitirdikten sonra daha derinden incelememiz mümkün olacaktır.

Böylece ,proletarya gibi bir toplumsal sınıf, aslında, üretim ilişkilerinin etkileşiminin tarihsel bir sonucu olan nesnel bir gerçektir. Bununla birlikte, bir toplumsal sınıf, aynı zamanda, her üyesinin bir bütün olan sınıfın üyesi olması ve kendisini ancak bu sınıf bağlamında tanımlayabilmesi ile kazandığı bi-

lince dayanan öznel bir gerçekliktir. Örneğin, sömürü konusunda ortak deneyim, proletarya dayanışmasının öznel koşuludur, fakat bu, ancak her emekçi bunu bilerek istediğinde ve dayanışmayı bir silah olarak kabul ettiğinde tam olarak gelişecektir. Bu, *sınıf bilincinin* kabaca bir tanımıdır.

İşçi sınıfı arasında sınıf bilinci nasıl doğar ve gelişir? Günlük çalışma sırasında işçiler arkadaşları ile ortaklaşa yaşadıkları sömürüyü düşündükçe ve bunu doğuran sistemi çözümledikçe sınıf bilinci canlanmaya başlar. Fakat, sınıf bilinci en açık biçimde, sömüren ve sömürülen arasındaki sürekli antagonizma somut davranışlarda yansıdığında ve özellikle, şiddetli biçimde karşı karşıya geldiklerinde, yani fabrikada emekçiler ve kapitalistler arasında ve fabrika dışında işçilerle burjuva devleti arasında *sınıf mücadelesine* ve açık çatışmalara yol açtığında gelişir. İşçiler, kapitalist üretim tarzının doğasının ve bir bütün olarak kapitalist sistemin tam olarak farkına vardıklarında sınıf mücadelesi son derece etkili duruma gelir. Bu farkına varış, işçi sınıfı kitlesine yayıldığında *proletarya ideolojisi*, diğer bir düşünce durumuna gelir. Proletaryanın bu ideolojisi bir yandan sınıf mücadelesinin bir ürünüdür, diğer yandan da burjuvazi ve proletarya arasındaki çelişkiyi çözebilecek tek araç olarak bu sınıf mücadelesine dayanır. İşte yeniden diyalektikle karşılaştık.

Bundan dolayı, sınıf mücadelesi aynı zamanda somut bir amaçla ve mücadele eden topluluğun yararına bir bilincin gelişmesi ile toplu biçimde karşı karşıya kalma durumudur. Sınıf mücadelesi, ilerlemeye her yönden yardım eder. Geçmişte antagonistik sınıflar arasındaki çelişkilerin ortadan kalkmasını sağlayan yalnızca bu sınıf mücadelesi ve sömürülen bağımlı sınıfların zaferleri olmuştur. Ve gelecekte de, yeni ve daha iyi bir toplumun ortaya çıkmasını sağlayarak bunu yine gerçekleştirebilir; *sınıf mücadelesi tarihin motorudur.*

6

KÂR: YUVARLANDIKÇA YOSUN TUTAN TAŞ

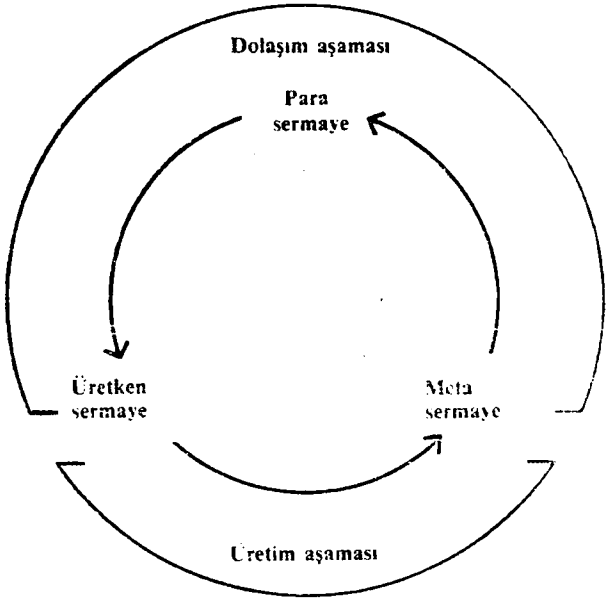
Artık-değerin yalnızca, değişim amacıyla maddi malların, yani metaların üretimi koşullarında gerçekleştiğini gördük; böyle bir üretim olmazsa artık-değer de olmaz.

Artık-değerin gerçek, esas niteliğini, yani karşılığı ödenmemiş artık-emek olduğunu ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu gerçek nitelik, genellikle gizli kalmıştır. Bir işçi bunu bulup ortaya çıkarmazsa, artık-değeri açıkça farketmeden, tezgâhta ya da makinada bir yirmi yıl daha çalışabilir. Diğer yandan, kapitalist fabrika sahibinin -bu artık-değerin parasal ve görülebilen tek biçimdir- kâr sağladığı belirgin ve hatta besbellidir. Bunu aydınlığa kavuşturmak için *sermayenin dolaşım* sürecine biraz zaman ayırarak incelememiz gerekmektedir.

M → C → M' formülünün sermayenin genel formülü olduğunu daha önce gördük. Bu sermaye önce parasal bir biçime (M) girer, daha sonra kapitalist bu parayı, satmak için meta üretmek amacıyla meta biçimindeki üretim araçlarına çevirir. (bunlar C ile ifade edilmiştir). Ve sonunda, bu metaların satılması bunları yeniden paraya çevirir (M'). Sermayenin bu dolaşım hareketi şekil üzerinde görülebilir.

İçteki dairede, para-sermayenin kendisini üretken-sermayeye (binalar, aletler, hammaddeler, malzemeler, emek-gücü) dönüştürmesi; bu üretken-ser-

mayeyi meta-sermayeye dönüştürmedeki etkisi; sonunda dairenin yeniden başlayabilmesi için metaların satışının bunu bir kez daha para-sermayeye çevirmesi görülmektedir.

Dıştaki daire, dolaşım hareketini iki aşama biçiminde göstermektedir:

1. *Üretim aşaması:* tümüyle fabrika içinde gerçekleşir (üretken sermayenin meta-sermayeye dönüşmesi);

2. *Dolaşım aşaması:* fabrikanın dışında gerçekleşir ve metaların satışı parayı sağlar, bu para da hemen yeni üretimde kullanılacak metalara yeniden yatırılır.

Hareket süreklidir ve Şekil 1'de görülenden daha az şematiktir. Devrenin bir bölümünden diğerine geçiş süreklidir, fakat belirlenen rotadan ayrılamaz.

Üretim aşaması ve dolaşım aşaması birbirinden ayrılamaz ve diyalektik bir ilişki içindedir; eğer biri yavaşlarsa diğerini de yavaşlatır, biri hızlanırsa diğerini de hızlandırır. Devrenin mümkün olan en kısa zamanda tamamlanması kapitalistin yararınadır. Ustabaşılar, patronların talimatlarını üretim hattına iletirler; fabrika bir engel ya da gecikme olmadan düzgün biçimde işlemelidir. Üretim aşaması için bu kadarı yeterlidir.

Fabrika sahibi, üretimden hemen sonra, dolaşım aşamasında metaları satmaya çalışır. Kaybedilecek hiç zaman yoktur. Her devrede yalnızca belli bir miktar artık-değer yaratılabildiği için, sermayenin dolaşım hızı ne kadar yüksek olursa belli bir süre içinde kapitalistin payına düşen artık-değer ya da kâr o kadar artar. Bu, giderek karmaşıklaşan kapitalist toplumda malların elden çıkarılması için ticaret ve dağıtım konusunda uzmanlaşmış olanlara bel bağlamanın gerekliliğini açıklamaktadır. Girişimcinin potansiyel kârının bir bölümünü bu uzmanlara ayırmak durumunda kaldığı doğrudur, fakat bu, onların hizmetlerinin dolaşım hızında neden olduğu artış sonucunda gerçekleşen daha yüksek kâr ile fazlasıyla karşılanır. Ticareti incelerken bunu daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

Burada konudan biraz uzaklaşmamız gerekiyor. Sermayenin değişimleri sırasında (paranın mallara ve malların paraya), kapitalistler bazı özel maliyetlerle, doğrudan üretimle ilgili olmayan ve dolayısıyle kendileri üretken olmayan harcamalarla karşılaşırlar. Malların dağıtımı için özel ticari kanallar kullansalar bile yönetim ve muhasebe birimlerine gereksinim duyarlar, banka ve üretim amaçlarını korumanın masraflarını (fabrikanın ve binaların bakımı, sigorta, malzeme stoklaması vb.) karşılamaları gerekir; ayrıca, ambalajlama ve taşıma-yerleştirme vb. masrafları vardır. Kısacası girişimciler, fabrikadan çıkan metaların değerine hiçbir şey eklemeyen, bununla bir-

likte metaların değerinin gerçekleşmesi, yani değerlerinin paraya çevrilmesi için gerekli olan, dolaşan sermayenin bu maliyetine katlanmak zorundadırlar. Bu maliyetler artık-değere yüklenmeli ve kârdan düşülmelidir. Fakat toplam kâr hacmi üzerindeki etkileri az olduğu için çözümlememizin bundan sonraki bölümünde bunları gözönüne almayacağız.

Son olarak, dolaşan sermayenin maliyetleri arasında bulunmayan taşıma maliyetlerine ilişkin bir noktayı belirtelim. Bir metaın üretildiği yerde tüketilmesi genellikle mümkün değildir. Demir cevheri, demir madeninden daha çok, şaft mili için gereklidir. Herhangi bir malın değeri, ancak kullanıcıya ulaştığı zaman gerçekleşir. Bundan dolayı, taşıma, metaın değerini arttırır ve üretimin bir uzantısı olarak kabul edilmelidir.

Şimdi de öğrendiğimiz bazı olayları gözden geçirerek, artık-değerin kâra dönüşmesi sorununa girelim. Bir metaın değerinde üç öğe bulunur:

1. Üretim aletlerinin (binalar, aletler, teçhizat) değerinin amortismanına eşit olan küçük bir bölümü metaya *aktarılır*.

2. Tüketilen üretim malzemelerinin (hammaddeler, malzemeler) değerlerinin tümü metaya aktarılır.

3. Diğer yandan, işgücünün emek-gücü *yeni değer* yaratır ve bu değerin bir bölümü (gerekli-emek) ücreti olarak ödenir, bir bölümüne (artık-emek) de kapitalist el koyar ve buna artık-değer adı verilir. (1) ve (2)'deki değerler yalnızca aktarıldıkları için, üretim süreci sırasında değişmezler. (1) ve (2) olarak yatırılan sermayeye sabit sermaye denir ve «c» ile temsil edilir.

Diğer yandan, (3) olarak yatırılan sermaye, yani ücretler, artık-değer kadar arttığı için *değişken sermaye* ya da «v» olarak adlandırılır. Şimdi de yaratılan ve karşılığı ödenmeyen yeni değeri, yani artık-

emeği ya da artık-emeğin ürününü «pl» ile göstereceğiz. Böylece «M» belli bir metaın değeri olduğunda aşağıdaki denklem kullanılır:

$$M = c + v + pl$$

Bu, değer yasasının yalnızca şematik ve cebirsel bir ifadesidir.

Şimdi de bir kapitalistin 850 birimlik (bu milyon dolar ya da TL. olabilir) yatırmış olduğunu ve bunun, biraz önce açıkladığımız üç öğe arasında şöyle dağıldığını varsayalım:

1. Yedi yüz elli birim üretim aletlerine (binalar, teçhizat, makinalar, aletler vb.) yatırılmıştır. Bu aletlerin on yılda eskiyeceğini, yani amortismanın her yıl için % 10 ya da yetmiş beş birim olduğunu varsayacağız. Yetmiş beş birim sermaye, bir yılda üretilen metalara aktarılan değeri temsil etmektedir. Bu sayılar Tablo 1'in ilk satırında gösterilmiştir.

2. Kapitalistimiz üretim malzemeleri (hammaddeler, malzemeler vb.) satın almak için elli birim ayırmaya karar vermiştir. Bu, dört aylık gereksinimin maliyetidir ve bu malzemeler bir önceki devrede metaların satışından sağlanan gelirler kullanılarak, bir yılda üç kez yerine konulmalıdır; bunun anlamı, tüm yıl için $3 \times 50 = 150$ birimlik değerin aktarılmasıdır. Bu sayılar tablonun ikinci satırında gösterilmiştir.

3. Kapitalistimiz elli birimi de işçilerin üç aylık ücretlerini ödemek için ayırmayı kararlaştırmıştır. İlk üç ayda üretilen metaların satışı, önceden yatırılan sermayenin yılda dört kez yerine konulmasını sağlamıştır. Diğer bir deyişle, bir yılda üretilen metalara $50 \times 4 = 200$ birim değer aktarılmıştır. Bu sayılar tablonun üçüncü satırında gösterilmiştir.

4. Bununla birlikte, bir yılda üretilen artık-değeri de hesaba katmalıyız. İşçilerin ücretleri için iki saatlik gerekli-emeğe karşılık, üç saat karşılığı ödenmemiş emeği tamamladıklarını hesaplıyorsak, artık-de-

ğerin ücretlere oranı 3:2, bir yıllık miktarı da 300 birim olacaktır. Bu sayıyı tablonun altına yazdık.

Kapitalistimiz toplam 850 birim yatırmış, fakat bunun yalnızca bir bölümünü bir yılda üretilen metalara aktarmıştır. Aktarılan değer 75+150=225 birimlik sabit sermaye -«c»- ve buna ek olarak 200 birimlik değişken sermayeden -«v»- oluşan toplam 425 birimdir. Kapitalist bunu *üretim maliyeti* ya da bir yılda üretilen metaların asıl maliyeti olarak görür. Ancak bu metaların değeri daha fazladır:

$$M = 225\ c + 200\ v + 300\ pl = 725$$

Eğer genellikle olduğu gibi, kapitalist metaları değerleri olan 725'e satarsa şunları söyleyecektir: «Yılda, 725 -(harcamalarım ya da asıl üretim maliyeti olan 425) = 300 birim kârım var». Kapitalistin bu hesabı doğrudur. Kâr, artık-değere eşittir. Fakat kâr, ancak satış anında gerçekleşirken -artık-değer ancak gerçekleştiğinde veya para ve sermayeye dönüştüğünde kâr durumuna gelirken- artık-değer ister satılsın ister satılmasın, metaların değerinde cisimleşmiştir. Sistemin sömürücü özelliğini ifade etmesinden dolayı, ilgimiz artık-değer üzerinde toplanmıştır; ancak kapitalist, kasasına giren para biçimindeki kârla ilgilenir. Marx'ın belirttiği gibi:

> Artık-değer ile artık-değer oranı, nispeten araştırmayı gerektiren, gözle görülmeyen ve bilinmeyen özlerdir, oysa kâr oranı ve bu nedenle de artık-değerin kâr biçimindeki görünüşü, bu görüngünün yüzeyinde kendilerini açığa vururlar.[1]

1. Karl Marx, **Kapital**, 3. cilt, (çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1978), s. 49.

	Yatırılan Toplam Sermaye	Dolaşım Süresi	Bir Yılda Aktarılan Değer
1. Üretim aletleri	750	10 yıl	75
2. Malzemeler	50	4 ay	150
3. Ücretler	50	3 ay	200

Yatırılan toplam sermaye	850	
Bir yılda üretilen metaların üretim maliyeti		425
Bir yılda üretilen artık-değer		300
Bir yıllık üretimin değeri		725

Artık-değer oranının, artık-emek, yani «pl» ile gerekli-emeğin oranına eşit olduğu hatırlanacaktır. Bu oran örneğimizde şöyledir:

$$\frac{300pl}{200v} = \%150$$

Fakat kapitalist, *kâr oranını* hesaplayabilmek için kârı nasıl bulacaktır? İşletmeye «koyduğu» toplam sermayi -örneğimizde 850 birimdir- gözönünde tutarak kâr oranını şöyle hesaplayacaktır:

$$\frac{300}{850} = \%35{,}3$$

Böylece kâr oranı artık-değer olanından çok farklı olmaktadır. Artık-değer oranı işçinin sömürülme derecesini, kâr oranı da yatırılan sermayenin verimini ölçmektedir; fakat artık-değer olmadan kâr da olmaz. Yukarıdaki hesaplamada $\frac{300}{850}$ artık-değerdir. Artık-değer olmasaydı, $\frac{300}{850}$ oranı $\frac{0}{850}$ olacak ve $\frac{0}{850}$ sıfıra eşit olacaktı.

Bunun için, yatırılan toplam sermayeyi «C» ile gösterirsek, kâr oranı «$\frac{pl}{c}$» formülü ile bulunacaktır.

Fakat daha önce, yatırılan toplam sermayenin iki bölümden oluştuğunu görmüştük; bunlar, sabit sermaye ya da «c» ile değişken sermaye ya da «v» dir. Böylece kâr oranı formülü daha iyi bir biçimde şöyle ifade edilebilir: $\frac{pl}{c+v}$

Yine «pl» ve «v» arasında, yani artık-emeğin ya da süresi ile gerekli-emeğin değeri ya da süresi arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu da görmüştük. Fransa'da 1962 yılında her sekiz saatlik çalışmada ortalama beş saatlik artık-emek ve üç saatlik gerekli-emek olduğu hesaplanmıştır. Elbette bu oran değişebilir ve nitekim değişir de, ancak bu değişme çok yavaş ve belli sınırlar içinde olur. Kolaylık olsun diye bunun sabit olduğunu kabul edeceğiz. Kâr oranı için önceki örneğin yerine $\frac{5}{c+3}$ formülünü kullanacağız. Bu değişik formül 5 ve 3 sayılarını ve «c» harfini, yani sabit sermayeyi temsil eden bilinmeyen bir değeri kapsamaktadır. Sağduyu ve gözlem bize, «c»nin işletmelere göre önemli ölçüde değişiklik göstereceğini söylemektedir. Örneğin otomobil ya da uçak üretimi gibi sermaye-yoğun bir sanayi dalında makinalar ve teçhizat, bir taş ocağının işletmesindekinden çok daha yüksek değerdedir. Birinde «c»nin 12 birim değerinde, diğerinde ise 2 birim değerinde olduğu kabul edildiğinde kâr oranları şöyle olacaktır:

$$\frac{5}{12+3} = \frac{5}{15} = \%33{,}3 \quad \text{ve} \quad \frac{5}{2+3} = \frac{5}{5} = \%100$$

Bu, «v» sabit olduğunda (ve bundan dolayı «pl» de sabit olduğunda) kâr oranının «c» nin -sabit sermayenin- bir fonksiyonu olarak büyük ölçüde değişebile-

ceğini göstermektedir. Bunun için, bir işletmenin toplam sermayesi içinde sabit sermaye olarak yatırılan bölüm ile değişken sermaye olarak yatırılan bölüm, yani «ücret ödemeleri» arasındaki ilişkinin göz önüne alınması önemlidir. Bu ilişki *sermayenin organik bileşimi* olarak adlandırılır ve $\frac{c}{v}$ formülü ile ifade edilir.

Yine «pl» ve «v» nin sabit olduğunu varsaydığımızda, sermayenin çok farklı organik bileşimlerinden dolayı kâr oranının işletmelere göre büyük farklılıklar göstereceği ve bu farklılığın değişik sanayi dalları arasında daha büyük olacağı ortaya çıkıyor. Halbuki sıradan bir kişinin genel izlenimi bunun tersi yönündedir. Genellikle, kapitalistlerin, örneğin çelik fabrikalarından elde ettikleri kârın, kimya, metalurji ya da elektrik makinaları sanayiindeki kapitalistlerin elde ettikleri kârdan çok farklı olmadığına inanılır. Böyle bir düşünce yanlış değildir; ancak bu nasıl olmaktadır?

Önce sermayenin dolaşım hızının, diğer bir deyişle, belli bir süre içinde tamamlanan üretim devresi sayısının önemini hatırlayalım. Bazı sanayiler altı ayda üç devreyi tamamlarken, bazıları aynı süre içinde on ya da yirmi devreyi tamamlar. Bu, çoğu kez, sermayenin organik bileşiminin kâr oranı üzerindeki etkisini dengeler.

Bununla birlikte, kâr oranının ampirik olarak da gözlenebilen bu göreli eşitlenmesi en çok, değişik sermaye yatırım alanları arasındaki rekabete dayanır. Belli bir zamanda ortalama sınaî kâr oranının % 20 olduğunu ve bunun, kâr oranının bir sanayide % 30, diğerinde % 20 olmasından kaynaklandığını varsayalım. Bu, yalnızca % 10 kâr sağlayan kapitalistleri ve yatırılacak taze parası olanları düşündürür. Her ikisi de, kâr oranının % 10 olduğu sanayilerden vazgeçerek sermayelerini % 30 kâr sağlayan sanayilere ya-

tırmak eğilimindedirler. Hatta ilk gruptaki üretim, üretilen metalarda bir kıtlığın ortaya çıkacağı noktaya kadar düşecektir; daha sonra bu metaların fiyatında bir yükselme olacak ve böylece kârlar artacaktır. Kendilerine akan sermaye, fiyatlarda ve kârda bir düşüşe yol açtıkça, önceleri en fazla tercih edilen sanayilerde ise bunun tersi bir durum gerçekleşecektir.

Bu konuya ilişkin olarak daha çok şeyler söylenebilir, fakat bu bizi asıl amacımızdan çok uzaklaştıracaktır. Sermaye yatırım alanları olarak değişik sanayiler arasında yapılacak karşılaştırmaların, farklı kâr oranlarının hep yaklaşma eğiliminde oldukları bir genel kâr oranını ya da *ortalama kâr oranını* ortaya çıkardığını hatırlamak önemlidir. Kâr oranları tüm ekonomide hiçbir zaman tamı tamına aynı değildir, ancak bunların eşitlenme eğilimi serbest rekabet koşullarındaki kapitalizmde görülen bir özelliktir.

Buna, kârın tümü, para olarak gerçekleşen artık-değerden fazla olamayacağı için belli bir ülkede kapitalistlerin kârlarının toplamının sömürülen artık-değerin ulusal toplamına eşit olacağı da eklenmelidir. Bundan, kâr oranları ortalamanın üzerinde olan kapitalistlerin gerçekte, ulusal artık-değerdeki paylarından daha fazlasını sömürmekte oldukları sonucu çıkar. Aynı biçimde, kâr oranları ortalamanın altında olan kapitalistler de gerçekte, ulusal artık-değerdeki paylarından daha azını sömürmektedirler. Bir grup ancak diğerinin zararı pahasına kazanabilir. Günümüzün tekelci kapitalizmini ve bunun kapitalist sınıfın kendi içinde ortaya çıkardığı çelişkileri ele aldığımızda bu gözlemin çok yararlı olduğunu göreceğiz.

7

KÂRIN ÇEŞİTLİ GÖRÜNÜMLERİ: TİCARİ KÂR, SINAİ KÂR, MEVDUAT VE KREDİ FAİZİ

Buraya kadar, kârı yalnızca sınaî biçimiyle düşündük. Sınaî kârın en büyük hacimde olması ve değerin sömürüldüğü tek kesimin sanayî sermayesi olması bu duruma haklılık kazandırıyordu. Fakat, sermaye ve kâr başka biçimlere de girer. Bunların en önemlisi, sürekli artış gösteren *ticaret sermayesi* ve *ticari kârdır.*

Daha önce, sermayenin dolaşım hızının kapitalistler için önemini vurgulamış ve kapitalistlerin genellikle, mallarının elden çıkarılmasını ticarette ve dağıtımda uzmanlaşmış olanlara bırakarak ve kârlarının bir bölümünü hizmetlerine karşılık olarak bu uzmanlara vererek dolaşımı hızlandırmaya çalıştıklarına değinmiştik.

Bu durum, $\frac{pl}{c}$'ye eşit olan kârın yıllık dolaşımı formülüne ve tanımına gidilerek kolayca anlaşılabilir. Burada «c», yatırılan *toplam* sermayeyi göstermekte ve sabit sermayeden («c») ve ücret olarak yatırılan değişken sermayeden («v») oluşmaktadır. Böylece kâr oranı $\frac{pl}{c+v}$ olmaktadır.

Bu bağlamda, aynı artık-değer oranına -diyelim % 100- ve aynı organik bileşime sahip olduğunu var-

saydığımız iki farklı, fakat eşit miktardaki sermayeyi, C' ve C''yi karşılaştıralım. Örneğin;

C' = C'' = 80 c + 20 v = 100 olsun.

Fakat, C' yılda iki kez dolaşırken, C'' yalnızca bir kez dolaşmaktadır; böylece, C'' bir yılda 20 v'nin iki katına eşit, yani 40 v kadar artık-değer üretirken, C'' yalnızca bir kez 20 v'ye ya da toplam 20 v'ye eşit miktarda artık-değer üretecektir. C' sermayesinin kâr oranı $\frac{40}{100}$ = % 40, C'' 'nin kâr oranı da $\frac{20}{100}$ = %20 olacaktır. Diğer herşey aynı kaldığında, sermayenin dolaşım hızı iki kat olunca, kâr oranı da iki kat fazla olacaktır. Daha yüksek bir sermaye dolaşım hızı, artık-değerin daha hızlı biçimde gerçekleşmesini sağlamakla kalmaz, bunun yanı sıra, kârın belli bir süre içindeki mutlak değerini de artırır.

Sanayi kapitalistleri, mallarını kendileri dağıtır ve tüketiciye kendileri satarlarsa çok zaman ve parasal kaynak harcamalarını gerektiren birçok güçlüklerle karşılaşacaklardır; her zanaatta usta olmaya çalışmanın hiç yarar sağlamadığını kısa sürede anlayacaklardır. Yaşam, mallarını çok çeşitli pazarları ve geniş parasal desteği bulunan girişimcilere ya da posta aracılığı ile büyük ölçekle dağıtım yapan uzmanlara satan rakiplerinin «paralarını daha hızlı biçimde geri aldıklarını», böylece kârlarını çok arttırdıklarını onlara göstermektedir. Kapitalistler kârlarının yalnızca uygun bir bölümünü ticaret kesimine bırakarak daha hızlı sermaye dolaşımından sağlayabilecekleri büyük yararların farkındadırlar. Bu özellikle, tüketim malı üreten sanayicilerin tümü için ve bir ölçüde de, sayıları daha az olan sermaye malları sanayileri için geçerlidir.

Bundan dolayı, gelişmiş kapitalist ekonomilerde kollarını ekonominin her yerine uzatabilen geniş bir ticaret kesimi oluşmuş ve gelişmiştir. Bu ticaret sermayesini nasıl çözümleyebiliriz?

Ticaret kapitalisti, sanayi kapitalistinin tüm üretimini ya da bunun bir bölümünü, üzerinde anlaşılmış bir fiyattan satın alan ve bu metaları hiçbir biçimde dönüştürmediği halde daha yüksek fiyattan satan bir uzmandır. Bunun anlamı, metaın, sanayici ve aracı arasında kararlaştırılmış bir fiyatta, içerdiği artık-değerin yalnızca bir bölümünü gerçekleştirmekte olduğudur. Bu, sanayi kapitalisti tarafından el konulan bölümdür. Diğer bölüm, hizmetlerine karşılık olarak aracıya bırakılmıştır ve ancak meta, sonunda tüketiciye satıldığında gerçekleşir. Ticaret kapitalisti, yürüttüğü faaliyetlerinin yeni değer yarattığına inanmaktadır ve buna inanan ya da inanır görünen yalnız kendisi değildir. Çünkü, devlet hem ticari hem de sınaî kârı «katma değer» olarak tanımlanmaktadır. Bu yalnızca bir yanılsamadır; gerçekte ticari kâr, ticaret sermayesinin yararına toplam değerden çekip alınan bir değerdir. Üretim kesimi dışında hiç bir değer yaratılamaz. Bunun anlamı, belli bir artık-değer miktarını paylaştıklarından ötürü, sanayi ve ticaret sermayesi arasında nesnel bir çıkar çatışması olduğudur. Aynı zamanda, artık-emeğin en yüksek düzeyine çıkarılmasında her ikisinin çıkarı bulunmaktadır ve bu, emeğin sömürüsünün arttırılmasını gerektirir. Kapitalist sınıf içinde, sanayi ve ticaret sermayesi arasında bir çelişki vardır, ancak bu, kapitalist sınıfın bütünü ile proletarya arasındaki *temel* çelişkiden sonra gelen tali bir çelişkidir.

Bundan başka, sanayi ve ticaret sermayesi arasındaki çelişki, pratikte, genellikle ticari kâr oranının, daha önce tanımlanan ortalama kâr oranından sapmasının uzun süreli olamamasından dolayı çözülür. Ticari kâr, gerçekte sanayideki oranın üzerine çıkarsa, ticaret kesimine yatırım yapmak ve kendi mallarını tüketicilere dağıtmak sanayi kapitalistlerinin yararınadır. Kapitalist yatırım biçimleri arasındaki rekabet, yalnızca her kesimin kendi içinde sürmez, çeşitli kesimler arasında da rekabet vardır. Ortaya çı-

kan ortalama kâr oranı, tüm ekonomiye uygulanması mümkün olan bir eğilimdir.

Sanayi ve ticaret kapitalistleri pek az durumda, yalnızca kendilerine ait olan sermayeyi işletirler; çoğu durumda, üzerinden faiz ödedikleri borç para alırlar. Büyük şirketler *pay senedi* çıkarırlar, diğer bir deyişle, çok sayıda küçük ve büyük tasarruf sahibine borçlanarak, faiz karşılığında borç senedi verirler. 3000 birim parası olan bir tasarruf sahibi, bir şirketin 100 birimlik 30 pay senedini alabilir. Böylece, 3000 birimin ona 15-20 yıl içinde geri verilmesi ve borcun süresi içinde yılda % 7 veya 8 faiz ödenmesi taahhüt edilmektedir. Sanayi devleri ayrıca sık sık devletten borç alırlar (çoğu düşük faizle). Bankalar müşterileri olan şirketlere sık sık orta vadeli borç verirler ve karşılığında aldıkları senetleri ya da çekleri iskonto ederler. Diğer bir deyişle, müşterilerine bu senetlerin vade bitimine kadar olan süre için (genellikle 3-6 ay) senedin üzerinde yazılı miktarda parayı sağlarlar ve bu hizmetleri için bir komisyon ya da faiz alırlar. Bu anlattıklarımızın tümü, borç alan kapitalistin faaliyetlerini genişletilmesini mümkün kılan ve faiz ödenen parasal borçların değişik biçimleridir (uzun, orta ve kısa vadeli).

Parayı borç olarak verenlerin sağladıkları geliri ya da faizi nasıl açıklayabiliriz? Paranın doğasında, parayı yaratmak gibi bir özellik bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle, para «yavrulamaz». Fakat para bir üretim sürecine yatırılmış sermaye biçimine girdiğinde artık-değeri sömürür ve kâr sağlar. Yukarıda tasarruf olduğu belirtilen 3000 birim para, bir dolapta saklandığında hiçbir şey yaratmaz. Ancak hisse senetlerine yatırıldığında % 8 faiz getirmeye başlamıştır, çünkü şirket de bu parayı kâr yaratan bir üretim sürecine yatırmıştır. Yıl sonunda ödenen faiz, üretken sermaye olarak koyulan ilk miktarın yarattığı artık-değerin yalnızca bir bölümüdür. Bundan, faiz oranının kâr oranından daha düşük olması gerektiği sonu-

cu çıkar. 3.000 birimi borçlanan kapitalist, bunu diğerlerinin yanına katarak % 20 kâr yaratacağını biliyorsa, yatırımcıya % 8 vererek % 12 net kârı kendisine alıkoyabilir.

Artık-değer yalnızca üretim sürecinde yaratılabilir, ancak sanayi kapitalisti bir miktar pay senedini ticari kapitaliste ya da faiz adı verilen bir diğer pay senedini (çıkarılan pay senetlerinin miktarı giderek arttığı için bu nokta önemlidir) ek artık-değer yaratmakta kullanılabilecek olan paranın sahibine ayırabilir. Bunların tümü, artık-değerin ilgili taraflar arasında paylaşılması demektir. İleride göreceğimiz gibi, ticaret kapitalisti ve borç para veren dışında diğer ilgili kişiler de vardır.

Şimdi de tek uğraşları parayı işletmek olan bankacıları ele alalım. Tek işlevleri, tanım olarak, ortalama kâr oranından daha düşük olan bir faiz oranıyla borç para vermek olan bu kişiler, ortalama genel kâr oranına eşit orandaki kârı nasıl gerçekleştirebilmektedirler? Bu paradoks elbette aldatıcıdır.

İlk araştırmamız banka sermayesinin kaynağına ilişkindir. Daha açık ifade etmek istersek, bankacılar faaliyetleri için neyi kullanmaktadırlar? Başlangıçta, genel merkezi ve şubeleri açmak ve müşterilere hizmet verecekleri bankoları vb. hazırlamak için kuşkusuz kendi sermayelerini yatırmaktadırlar. Büyük bir bankanın bunlar için kendi sermayesi olan 100 birimi yatırdığını varsayalım. Kısa süre içinde bankonun öbür yanına kendi sermayesinden çok daha fazla miktarda mevduatı çekecektir. Bu mevduatın kısa sürede 1.000 birime ulaşacağını varsaymak gerçekçi olabilir. Banka, küçük ve orta büyüklükteki cari hesaplara hiç faiz ödememektedir. Çok büyük mevduata, vadeli mevduata ve tasarruf mevduatına değişken, ancak hiçbir zaman çok yüksek olmayan bir faiz ödemektedir. Çeşitli mevduata ödenen ortalama faiz oranının % 3, yani 100 birim üzerinden 30 birim olduğunu varsayalım. Banka, mevduat olarak topladığı pa-

ranın küçük bir bölümünü çekilecek parayı karşılamak için nakit olarak tuttuktan sonra bir miktarını borç olarak verecektir. Bankanın 200 birimi nakit olarak tuttuğunu ve 100 birimi ortalama % 8 faiz oranından -bu 64 birim faiz getirecektir- çeşitli biçimlerde borç olarak verdiğini varsayalım. Yıl sonunda bankanın kârı 64 (alınan faiz)- 30 (ödenen faiz) = 34 olacaktır. Banka da sanayi kapitalisti gibi bu kârı ilk yatırılan 100 birimle ilişkilendirecektir. Böylece brüt kâr oranı $\frac{34}{100}$ = %34 olacaktır. Kâr oranı kapitalistin sermayesi üzerinden hesaplanmıştır, fakat bankacının sermaye olarak işlettiği para diğer insanların parasıdır. Marx'ın sözleriyle, «faiz getiren sermayede, bu otomatik fetiş, kendini genişleten değer, para doğuran para... kendi kendini genişleten potansiyel değerdir... bu özelliği nedeniyle borç verilmektedir... değer doğurmak ve faiz sağlamak paranın bir özelliği halini almaktadır...» Bununla birlikte, bu dış görünüşün, faiz elde eden sermaye aldatmacasının altında, -«tıpkı armut ağacının armut vermesi gibi»-[1] tüm sermayenin, geçmişin maddeleşmiş emeğinden başka bir şey olmadığı ve geçmişteki bu emeğin değerinin ancak canlı emekle -yani üretken emekle- ilişki kurularak yeni değere aktarılabileceği ve bununla bütünleştirilebileceği biçimindeki önemli, ancak hemen görülemeyen gerçek yatmaktadır.

Faiz doğuran sermaye fetişi yalnızca bir fantazidir, ancak kapitalistlerin hepsinin kafasında o kadar sıkı biçimde yer etmiştir ki, kendi sermayelerinin faiz yaratabileceğine ilişkin inançlarıyla, her tür işletmenin kârındaki iki farklı öğeyi oldukça doğal bir biçimde ayırdetmektedirler. Bunun birinci bölümü, ser-

1. Karl Marx, **Kapital**, 3. cilt, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1978), s. 411.

mayenin faizidir; ikincisi ise *girişimcilik kârı* olarak adlandırılan ek kârdır (toplam kâr eksi sermayenin faizi).

Kapitalist, sermayesi üzerinden yılda % 20 kâr elde ediyorsa ve bu sermaye, başkalarına borç olarak verildiğinde aynı süre içinde % 7 faiz getirecekse, kapitalist, yaptığı yönetim karşılığında sermayenin % 7 faiz ve % 13 girişimcilik kârı ya da kazancı sağladığına kesin -ve de doğru- bir biçimde karar verecektir. Kapitalistin kafasında bu gelir ya da kazanç, iyi yönetilen bir işletmenin kötü yönetilenden daha fazla kâr etmesi olgusu ile meşruluk kazanmaktadır.

Diğer herhangi bir iş gibi, karşılığını almaya hakkı olan yönetimin katkısı olmaksızın hiçbir işletmenin varlığının sürdürülemeyeceği tartışma götürmez bir gerçektir. Aynı biçimde, bu çalışmanın üretken olduğu elbette kabul edilmelidir. Bir orkestranın en iyi biçimde çalması için nasıl becerikli bir şef gerekliyse, işletmedeki çok sayıdaki görevleri ancak işinin uzmanı bir yönetici etkin biçimde koordine edebilir. Büyük bir işletmedeki iş, bireysel emeklerin toplamından daha çok, artık-değeri bir bütün olarak yaratan, işçiden genel müdüre kadar herkesi kapsayan bir *kollektif işçinin* bütünleşik faaliyetidir.

Bundan dolayı, yönetim işlevinin kapitalistin işlevinden ayrılamaz olduğunu söyleyen bir temel ve değişmez kural yoktur. Şu da varki, yönetim işlevleri çoğu kez, her ne kadar ayrıcalıklı olsalar da ücretli personele bırakılmıştır ve hatta A.B.D.'de bu kişiler kapitalist dünyanın uyumunu yönlendirmektedirler. iktisatçı John Galbraith büyük şirketlerin yöneticilerinin, güçlü bir teknisyenler topluluğuna devretmekte yarar gördükleri finansman faaliyetinden giderek koptuklarını gözlemiştir. Galbraith bunu bir «teknoyapı» olarak tanımlamıştır. Fakat bu, mali sermayeyi o ünlü girişimcilik kârını elde etmekten alıkoyamamaktadır.

Bütün bunlardan başka, sınıf antagonizmasına

-özellikle doğrudan üretici olan işçilerle üretim araçlarına sahip olanlar arasındaki- dayanan bir sistemi çözümlemeye çalıştığımız unutulmamalıdır. Bu durumda yönetim işlevi, sınıfların daha şiddetli ve yaygın biçimde karşı karşıya gelmeleriyle birlikte, net ve düpedüz baskıya dönüşen gözetim ve zulümden ayrılamaz. Yönetimin bu bağlamda, barışçı ve homojen kollektif işçiler arasında emeğin örgütlenmesiyle hiçbir ilişkisi yoktur. Bundan dolayı, girişimcilik kârı sermaye üzerinden alınan faizden daha meşru sayılmaz. Her ikisi de, emeğin sermaye tarafından sömürülmesi biçimindeki asıl gerçeği gizleyen bir sınıfın düşünce ürünüdür.

Kârın bir başka biçimi olan toprak rantı konusunda da birkaç söz söylemek gerekir. Toprak rantı temelde, tarihsel nedenlerle tanımlanacaktır; çünkü sanayi işçilerinin sayısının giderek artmasına karşılık, tarım işçilerinin sayısının azalmasıyla birlikte, gelişmiş kapitalist toplumlarda tarımsal arazi sahipliği önemini yitirmiştir.

Önce, kapitalist üretim tarzının sınırları içinde ve emek-gücünün ücret karşılığında satın alındığı bir ortamda, toprağın işlenmesinin topluma yararlı olan maddeleri ürettiğini, değeri ve bundan dolayı artıkdeğeri yarattığını hatırlayalım. Toprağın kendisi, doğasında hava ve suda olduğundan daha fazla bir değer bulunmayan bir üretim faktörüdür ve kullanılabilir tüm topraklar özel girişimciler tarafından ele geçirilinceye kadar sermaye tarafından kendine benzetilir. Toprak, bu noktadan sonra kiralandığında ya da ödünç verildiğinde, tıpkı kapitaliste ödünç verilen paranın faiz sağlaması gibi, rant sağlar. Bundan dolayı, topraktan sağlanan rant, kârın özel bir biçimidir.

8

ARTIK-DEĞERİN BÖLÜNMESİ: AÇIKÇA BİR PARADOKS MU?

Fransa'da sekiz saatlik çalışmanın yaklaşık beş saatinin artık-değer üretmeye gittiğini -bu yüzden artık-değerin çok fazla olması gerekir- daha önce görmüştük. Sanayi kapitalistleri artık-değerin hepsini kendilerine ayırsalardı; kârları gerçekte olduğundan çok farklı bir düzeyde olurdu.

Gerçekte, sanayiciler bu artık-değeri, aralarında aslan payını alan devlet ve ticaret sermayesi de bulunan diğer bazı gruplarla paylaşmak zorundadırlar.

Sanayi kapitalistlerinin kendi mallarının dağıtımı için neden ticaret sermayesine başvurmak durumunda olduklarını ve bunun kendilerine nasıl yarar sağladığını görmüştük. Bu hizmetlerin bedelini ödemek zorunda oldukları ortadadır ve onlar bunu, tıpkı bir bina sahibinin, bina satış fiyatının bir bölümünü satışı yapan komisyoncuya komisyon olarak bırakması gibi, artık-değerin bir bölümünü bırakarak yaparlar. Ama konu bundan daha karmaşıktır.

Sanayi kapitalistleri, uygulamada çoğu kez, mallarının dağıtımını genel bayiilere bırakırlar. Genel bayiiler bunları toptancılara, toptancılar da bazen doğrudan, bazen de daha uzmanlaşmış toptancılar aracılığıyle perakendecilere satarlar. Metalar, perakende satış aşamasında değerlerinde satılmıştır, ancak her aşamada değerin bir bölümü, malı diğerine devreden tarafından alınmıştır. Metaın değerinin c + v + pl olarak ifade edildiğini hatırlayalım. Ay-

rıca, metaya aktarılan sabit sermayenin (c) iki, değişken sermayenin (v) ya da ücretlerin üç, ve artık-değerin (pl) beş olduğunu varsayalım. Bu hayali örnekte, metaın değeri $2c+3v+5pl=10$ olacaktır. Meta, son perakende satış aşamasında bu değerden satılacaktır ve genellikle başka türlü olamaz. Sanayi kapitalisti malları hemen fabrika çıkışında sekize satarsa, dağıtım sürecinin çeşitli aşamalarındaki ticari bayiiler ikiyi paylaşacaktır. Bundan dolayı, iki, sanayi kapitalistinin artık-değerden (5), tüm ticaret sermayesine bırakmak durumunda kaldığı bölümdür. Bu kesim artık-değerden payını almakta, ancak hiç artık-değer yaratmamaktadır.

Bugün çok şubeli mağazaların, büyük satış merkezlerinin ve posta aracılığıyla satışta uzmanlaşmış kuruluşların gelişmesi sonucunda, dağıtım sürecindeki aşamaların yok olma eğilimi söz konusudur ve tüm bunlar, ticaret sermayesinin artık-değerden aldığı payı azaltabilir. Diğer yandan, ticaret sermayesi, çok genişlemiş bulunan pazar araştırması, reklamcılık vb. alanlara yayılmıştır. Taleplerin tümü karşılandığında, ticaret kesiminin sanayi kapitalistinin vazgeçmek zorunda kaldığı artık-değer parçası üzerinde özel kesimden hak talep edenlerin en aç gözlüsü olduğu açıktır.

Bununla birlikte, kamu kesimi -devlet- de doymak bilmeyenlerdendir. Ulusal bütçeler, ulusal gelirin % 20-25'ini çektiği için devlet büyük miktarla kaynak toplar olmuştur. Devlet gelirlerinin % 10'undan daha azı kurumlar vergisinden sağlanmaktadır. Böylece toplam ulusal artık-değerden doğrudan toplanan miktar yüksek değildir. Fakat devlet gelirlerinin yaklaşık dörtte üçü, gelirlerden doğrudan alınan vergilere ve içki, sigara vb.den alınan satış, üretim ve tüketim vergileri gibi dolaylı vergilerden elde edilir.

İlk bakışta, bu gelirler ilgili kişilerin gelirlerinden, yani işçilerin ücret ve maaşlarından alınıyor gibi görünür. Ücretin, emek-gücünün değerine eşdeğer, di-

ğer bir deyişle, bu emek-gücünün varlığını sürdürmesi ve kendini yeniden-üretmesini sağlayacak malların değerine eşit olduğunu daha önce görmüştük. Bazı devlet hizmetlerinin -sağlık ve eğitim- genel olarak işçilerin emek-gücünün eğitilmesine ve varlığını sürdürmesine katkıda bulunduğunu kabul edersek, bu hizmetlerin yerine getirilmesi için gerekli vergilerin bir bölümünün emek-gücünün değerinden toplandığı sonucuna varabiliriz.

Fakat ordunun, mahkemelerin, polisin ya da kamu yönetiminin diğer birçok kurumlarının, emek-gücünün varlığını sürdürmesine ve yeniden inşasına yönelik devlet araçları olduğuna hiç kimse inanmayacaktır.

Bunların işlevlerinin, ve ücretlerden karşılanıyor görünse bile maliyetlerinin, emek-gücünün değeri ya da ücretler ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Böylece, bugün tanımlandığı biçimiyle ücretlerin ve maaşların iki bölümden oluştuğunu görüyoruz: bilimsel olarak tanımladığımız biçimiyle asıl ücretler ve maaşlar ve bunlara ek olarak kapitalistler tarafından sömürülen artık-değerin bir bölümü- kapitalistler bunu devlete vergi olarak verirken gerçek ücrete eklemek zorunda kalırlar. Bunun için, hem üretici işçiler, hem de üretici olmayan işçiler çeşitli kapitalist işletmelerden gelen büyük miktardaki artık-değerin ücret ve maaşlar aracılığıyla devlete aktarıldığını görürler. Nasıl ticaret kesimine aktarılan artık-değer bu kesime, toplam artık-değeri arttırmaya yönelik faaliyet araçlarını sağlıyorsa, burjuva devletine aktarılan artık-değer de devlet işlerinin, artık-değeri sömürülen ve bunun bir bölümünü devlete bırakan sınıfın çıkarlarına göre yürütülmesi için gerekli araçları sağlarlar.

Fakat, artık-değerin aktarıldığı başka yerler de vardır. Sanayi kapitalistleri, kendilerine borç para veren bankalara ya da tasarruf sahiplerine faiz ödediklerinde, ortaya çıkması bu para ile kolaylaşan yeni artık-değerin bir bölümünü de aktarmış olmak-

tadırlar. Günümüzün giderek karmaşıklaşan iktisadi yaşamında çeşitli türde işletmeler ortaya çıkmaktadır; son işlemleri yapan, yeniden dolaşıma sunan, örgütleyen, danışmanlık yapan, araştırma yapan vb. tüm işletmeler sermaye tarafından kullanılmakta ve hizmetlerinin karşılığı olarak artık-değerden pay almaktadırlar.

Artık-değerin yararlarını paylaşan, toplumsal yansımaları dolayısıyla özellikle ilginç bir örnek oluşturan, ancak çoğu kez unutulan başka gruplar da bulunmaktadır. Her işletmede çeşitli adlar altında ücret ve ücret dışı gelirleri elde eden ve böylece göreli olarak çok rahat bir yaşam süren çok sayıda yönetici ve kıdemli eleman bulunmaktadır.

Bir fabrikanın ya da bir grup fabrikanın işçileri, taleplerini ortaya koyduklarında ya da greve gittiklerinde, doğrudan fabrika sahibi ya da üst yöneticilerle değil, fakat bu görev için yetki verilmiş kıdemli yöneticilerle karşı karşıya gelirler. Böyle bir yöneticinin her zaman barikatların karşı tarafında olduğunu, sermayenin sözcüsü ve temsilcisi olduğunu kısa sürede anlarlar. Bu kişilere ödenen yüksek ücretlerin bir bölümü, işletmedeki üretime yaptıkları etkin katkının karşılığı olurken, diğer bölümü ise, işverenin otoritesinin temsilcisi ve yürütücüsü, baskı ve zulüm aracı olmalarının karşılığıdır. Ücretin bu ikinci bölümü, hiçbir biçimde ücret olarak ele alınamaz, bu bölüm artık-değerden çekilip alınmıştır.

Bu çözümleme, kıdemli personelden başkalarına da uygulanabilir. 1972'de Fransa'da Renault fabrikasında bir işçinin öldürülmesi, dikkatleri, birçok işletmenin, işçiyi öldüren bu katil gibilerini üretimde değil, nezaretçilikte, casuslukta ve şu veya bu türlü baskı yapmak için görevlendirdiği olduğuna çekmiştir. Şirket polislerinin ücretleri, ancak artık-değerden zorla alınan para olarak açıklanabilir. Bu ilk gözlemler ileride toplumsal sınıfları çözümlememizde yardımcı olacaktır.

Özetlemek gerekirse, sanayi sermayesi önce tüm artık-değeri sömürür, fakat yalnızca bir bölümünü kendisine saklar, geri kalanını çeşitli kişilere ve aracılara vermek durumundadır. Ticaret sermayesi, banka sermayesi, burjuva devleti, özel tasarrufçular -bunların tümü toplam artık-değerin genişlemesine katkıda bulunurlar- yağmanın bölüşülmesine katılırlar. Bundan dolayı, hepsinin, ancak işçi sınıfının ya da genel olarak tüm ücretlilerin ve maaşlıların sömürüsünün arttırılması ile sağlanabilecek toplam artık-değerin büyümesinde çıkarları vardır. Fakat maksimun toplam artık-değer meydana çıktıktan sonra bunlar pastadan daha büyük bir bölümünü kapmak için mücadeleye girişirler. Örneğin, sanayi sermayesi, mali sermaye ve ticaret sermayesi arasında rekabet ve böylece kapitalist sınıfın içinde iç çelişkiler vardır. Çeşitli kesimler arasındaki bu çelişkiler kâr oranlarının eşitlenme eğilimi tarafından yumuşatılır ve bütün, birleşmiş bir kapitalist sınıfla praletarya arasındaki çelişkiye göre tali olmaktan öteye geçemez. Tüm kapitalistlerin sömürünün arttırılmasında kesinlikle çıkarı vardır; buna karşı çıkmak ise tüm işçilerin yararınadır.

Bir işletmede istihdam edilen işçilerin sayısı genel olarak sabit olma ya da çok az artma eğilimindedir; bazı kesimlerde otomasyon işçi sayısının azalmasına yol açmıştır. Ücretler hiçbir zaman tehlikeli biçimde artmaz, fakat diğer yandan, bilim ve teknolojideki değişmelerin sonucunda makinalar ve sanayi malzemeleri sayı olarak çoğalmakla, etkinleşmekte ve yüksek maliyetlere ulaşmaktadırlar. Böylece sanayi dünyasında, genel ücret düzeyinde yalnızca küçük artışlar olurken, işletmelerin kullandığı teçhizat ve malzemelerin fiyatları sürekli olarak ve hızla artmaktadır.

Kapitalist kâr oranı formülümüzü hatırlayalım: $\frac{pl}{c+v}$: Burada «pl» artık-değer, «c» sabit sermaye ve

«v» değişken sermayedir. Eğilimin bir sonucu olarak, formüldeki «c»nin «v»den çok daha hızlı büyüyebileceğini keşfetmiş ve bunu, sermayenin organik bileşiminin artması olarak tanımlamıştık.

Örneğin, 1930 yılında bir işletmede c=200 ve v=50 olduğunu varsayalım. Ayrıca paranın değerinin de sabit olduğunu kabul edeceğiz. Bu durumda, 1970 yılında «c»nin 850'ye çıkacağını (dört katından fazla bir artış) söylemek abartma sayılmaz. O zaman «pl» ne olacaktır? Artık-değerin, emek-gücünün değeriyle, yani «v» ile doğrudan ilişkili olduğunu biliyoruz ve 1970 yılında artık-değerin, «v»nin 1930'daki değerinin iki katına eşit olacağını rahatlıkla varsayabiliriz. Bunun sonucunda:

$$\text{1930'daki kâr oranı} = \frac{100\ pl}{200c+50v} = \%40$$

$$\text{1970'deki kâr oranı} = \frac{300\ pl}{850c+150v} = \%30$$

Artık-değer oranı aynı kalırken, sabit sermayenin değişken sermayeye göre çok fazla artması kâr oranında önemli bir düşüşe yol açmıştır. Bilim ve teknolojinin sürekli gelişmesi, ekonominin tümünde sermayenin organik bileşiminin artması yönünde genel bir sonucu doğurur. *Bu yüzden, ortalama kâr oranının düşme eğilimi, kapitalist ekonominin temelini oluşturur.*

Öyle ise, bu yasa neden bir «eğilim» olarak tanımlanmaktadır? Çünkü, tüm iktisadi yasalar gibi çelişkili öğelerden kaynaklanmaktadır.

Karşıtlar arasındaki mücadele evrenseldir; bundan dolayı, bu eğilime temel olan olgu, zamana ve koşullara göre buna az ya da çok karşı koyan diğer olgular tarafından engellenir. Bu nedenle, kâr oranının düşmesi, bilimsel ve teknik yeniliklerdeki değişmele-

re göre kendini farklı derecelerde gösteren bir genel eğilimdir.

Karşı yöndeki baskılar ve karşı koyan etkenler nelerdir? Yukarıdaki örneğimizde artık-değer oranını sabit olarak almıştık. Gerçekte bu pek mümkün değildir. Artık-değer oranının 1930 ve 1970 yılları arasında sabit kalmayıp 2v'den 2,5v'ye yükseldiği varsaydığımızda aşağıdaki kâr oranı denklemini elde ederiz:

$$\frac{375pl}{850c+150v} = \% \ 37{,}5$$

Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi nedeniyle, artık-değer oranındaki yükseliş kâr oranındaki düşüşün büyük bir bölümünü karşılar. Bundan dolayı, kâr oranındaki bir düşüşe karşı kapitalistin klâsik savunması, sömürünün yoğunlaşmasını ve böylece artık-değer oranının artmasını sağlayan çeşitli yöntemleri uygulamaktadır.

Az gelişmiş ülkelerle yapılan ticaret de aynı yönde etki yapan bir başka etkendir. Bu ticaret, sanayileşmiş ülke şirketlerinin petrol ve maden gibi hammaddeleri ucuz fiyatla almalarını ve böylece bunları satın almak için gerekli sabit sermaye miktarını düşürmelerini olanaklı kılar. Bundan başka, temel tüketim maddelerinin ithal edilmesi, emek-gücünün değerinin düşmesine yol açar; çünkü kahve, kakao, muz, portakal ve yer fıstığı sanayileşmiş ülkelerde daha yüksek maliyette yetiştirilseydi, bunun ücretlerde bir artışa yol açması kaçınılmaz olurdu. Son olarak, bu ülkelere sanayi malları genellikle daha yüksek fiyattan satılarak büyük kârlar elde edilmektedir. Bununla birlikte, ters yönde etki yapan bu etkenler, kâr oranının düşme eğilimi üzerinde ancak sınırlı bir etki yapmaktadır. Bugün birçok iktisatçı, modern kapitalizmin, Marx'ın hesaba katması mümkün olmayan bazı gelişmeleri üzerinde önemle durmaktadırlar. Bir yandan iktisadi yaşama devlet müdahale ederken,

diğer yandan «üçüncü kesim» olarak tanımlanan üretken-olmayan birçok kesim gelişmektedir. Söz konusu kesimler, kapitalizm-dışı ölçütlerle değerlendirildiğinde üretken olmadıkları ve yarar sağlamadıkları ortaya çıkmaktadır. Ancak bunlar, kapitalist kâr oranının yükseltilmesini sağlamaktadır. Bu aşamada, bu zor ve karmaşık konuyu tartışmayacağız, ancak modern devletin kâr oranının düşme eğilimine karşı bazı güçlü sınırlamalar koyduğunu gözleyebiliriz. Bunların arasında sanayicilerin ve tekelci yoğunlaşmaların yeniden düzenlenmesi, çok az kâr getiren ya da hiç getirmeyen kesimlerin (ulaştırma, haberleşme) devletleştirilmesi ve ilgili sanayilere çok uygun koşullarla verilen ve giderek artan askeri ve sivil devlet siparişleri sayılabilir. Ticaret kesimi, tüm üçüncü kesimin temelini oluşturur ve daha önce de gördüğümüz gibi, sermayenin dönüşümünü hızlandırarak sanayi sermayesinin daha fazla artık-değer üretmesini sağlar ve böylece kâr oranının düşme eğilimine karşı önemli bir engel oluşturur.

Son olarak, düşme eğilimi gösteren kâr oranının «genel» ya da ortalama kâr oranı, diğer bir deyişle, ekonominin tümü için geçerli kâr oranı olduğunu unutmamalıyız. Ortalama kâr oranı, söz konusu olan sanayilerin niteliğine ve hepsinden önemlisi büyüklüklerine bağlı olarak büyük farklılık gösterir. Büyük şirketler ve özellikle dev şirketler (tekeller) kâr oranının düşme eğilimine karşı küçük ve orta şirketlerin sahip olduklarından daha etkili ve çeşitli araçlarla karşı koyabilirler. Bu durum, deneyimlerle kanıtlanmıştır ve istatistiksel olarak da gösterilebilir.

Buradan, dev şirketlerin küçük ve orta işletmelere göre sermaye biriktirmek açısından çok daha güçlü oldukları sonucu çıkmaktadır. Bu uçurum giderek genişlemektedir ve bu yolla tekellerin, varlığını tek başına sürdüremeyen, ancak başka şirketlerle birleşerek sürdürebilen küçük işletmeleri ele geçirmesi ya da bunları denetlemesi için giderek daha fazla olanak

sağlamaktadır. Kâr oranının düşme eğilimi yasasının farklı biçimlerde işlemesi, sermaye birikimi ile yoğunlaşmasını kolaylaştırır. Tekeller bu eğilimden yararlanır ve onlar açısından, yalnızca kâr oranını değil, aynı zamanda bunu hesaplamakta kullanılan sermaye büyüklüğünü de göz önüne almamız ve böylece sermaye büyüklüğündeki artışın kâr oranındaki düşüşü karşıladığını görmemiz gerekir. 1970 yılında bir tekelin 10 milyar TL. sermaye üzerinden % 15, yani 1,5 milyar TL. kâr elde ettiğini varsayalım. Ayrıca 1974 yılında kâr oranının % 12'ye düştüğünü ve sermayenin 20 milyara yükseltildiğini kabul edelim. Şirket 1974'de 2,5 milyar TL. kâr elde edecektir ve bu, 1970 yılındaki kârdan çok daha fazladır.

Kâr oranının düşme eğilimi yasası, tekelci sermayenin koşulları üzerinde çelişkili etkiler yapar. Sermayenin yoğunlaşmasını kolaylaştırarak, tekellerin genel kâr oranının düşmesine karşın daha fazla kâr etmelerini sağlar.

9

PARANIN İYİ VE KÖTÜ ZAMANLARI: KREDİDEN ENFLASYONA

Yine kısa bir hatırlatma ile başlayalım. Bir metaın değerinin, ancak bu meta başka bir meta ile değiştirildiğinde ortaya çıktığını daha önce görmüştük. Değişimin en ilkel biçimi olan takas uzun zaman önce terkedilmiştir. Atalarımız, değiştirilecek çok sayıda meta ile karşı karşıya kalınca belli bir metadaki değerlerin hepsi için elverişli bir ölçü ya da «genel eşdeğer» olan *parayı* kısa sürede keşfettiler. Bundan sonra metaın değeri, bu metaın değiştirilebileceği genel eşdeğer birimlerinin sayısı ile ifade edildi. Genel eşdeğerin altın olduğunu ve örneğin, bir çift ayakkabının on *grain** altın ile değiştirildiğini varsayalım. Bu durumda, ayakkabının, *fiyatı* on birim para olmaktadır. Fiyat, yalnızca *değerin parasal ifadesidir.*

Paranın asıl işlevi, *değerin genel ölçüsü*, diğer bir deyişle, *fiyatların standardı* olmasıdır. Bununla birlikte, aralarında en önemlisi dolaşımı kolaylaştırmak olan diğer işlevleri de bulunmaktadır: Susan, Paul'dan bir palto almak için parayı kullanır; Paul bu parayı Karen'den transistatörlü bir radyo almak için kullanmaktadır; Karen de bununla, Harry'den bir koli meyve konservesi alır. Aylar ya da yıllar sonra transistör, palto ve meyve konservesi kullanılmış olacaktır. Başlangıçta dolaşıma konulan para, bu metaların ve diğer birçok metaın değişimini ve daha sonra tüketimini kolaylaştırmış, fakat paranın kendisi tü-

*) 1 grain = 0.065 gram.

ketilmemiştir. Para-meta, metaların hareket etmesi ve elden ele geçmesi görevini yerine getirir, böylece metaların değişimini kolaylaştırır.

Fakat bazen paranın dolaşımı durur. Cimri parayı zevk için biriktirir. Ancak çoğu kez Susan gibileri iyi bir palto almak isterler ve bunu bir aylık maaşlarıyla karşılayamadıkları için de, palto parasını biriktirene kadar her ay bir miktar parayı bir kenara koyarlar. Kârlarının bir bölümünü yedek akçeye, amortisman karşılıklarına ya da gelecekteki yatırımlara ayıran kapitalistler de dahil olmak üzere herkes, çeşitli işlerde bunu uygular. Dolaşım ve istifçilik, paranın birbiriyle çelişen iki işlevidir, ancak bunlar diyalektik biçiminde birbirine bağlıdır. Çünkü büyük miktardaki paranın, belli bir zamanda daha fazla bir değerle değişimi amacıyla dolaşıma sokulmasını mümkün kılan şey biriktirme ya da tasarruftur.

Kredinin bunların gerçekleşmesini önlediği öne sürülebilir. Bu aldatıcıdır, çünkü Susan paltosunu hemen alabilmesini sağlayacak krediyi bulduğunda, bu kredi başkalarının tasarruf ettiği para olacaktır. *Kredi*, her türlü tasarrufçu tarafından biriktirilen paranın kapitalist üretim tarzının hizmetine verildiği bir sistem ya da işlemler dizisidir ve nihai bir amaç için tasarruf edilmesi ya da özel bir amaç olmaksızın tasarruf edilmesi fazla önemli değildir.

Örneğin, bugün büyük bankaların hepsi müşterilerine çeşitli vadelerde tasarruf hesabı açma olanağı sağlamaktadır. Büyük miktardaki bir parayı, belirlenmiş bir süre için (genellikle bir yıldan üç yıla kadar) bankaya yatırırım ve banka bu sürenin sonunda benim yatırdığım parayı ve kısa vadeli tasarruf hesaplarına verilenden daha yüksek bir faizi bana öder. Bankam bu ek faizi niçin hiç ses çıkarmadan ödemektedir. Bankalar ancak bir iş kendilerine kâr sağladığında uysaldırlar. Çünkü, hesabımdaki parayı belirlenmiş tarihe kadar çekmeyeceğimi bilmektedirler; banka bu süre içinde parayı bana ödedi-

ğinden daha yüksek bir faiz sağladığı kısa vadeli borç vermek için kullanabilir. Bundan dolayı, bu krediler benim tasarruflarıma ya da biriktirdiğim paraya dayanmaktadır.

Amaçlarına göre başlıca üç kredi biçimi bulunmaktadır:

Bu biçimlerden birincisi, genellikle kısa vadeli olan ve örneğin depoda beklemekte olan malların toptan satışında önceden alınan peşinat biçimindeki *dolaşım kredisidir*. Bir çelik fabrikası bir metalurji işletmesine büyük miktarda özel çelik satmış ve bunu teslim etmiş olsun. Çelik fabrikası bu siparişi ancak, ödemenin doksan gün vadeli senetlerle üç ay sonra yapılmasını kabul ederek almış olabilir. Bereket versin, bankası bu senetleri «iskonto» ederek, parayı-hizmeti karşılığında bir ücret ya da komisyon alarak- hemen ödeyecek ve vadesi dolduğunda senetleri tahsil edecektir. Dolaşım kredisi hep ileride geri alınacak paraların beklentisi ile verilir ve böylece sermayenin dolaşım hızını arttırarak artık-değerin bildiğimiz biçimde artmasına yol açar. Çoğu kez, yukarıdaki örnekte olduğu gibi, ticari senetlerin iskonto edilmesi ile ortaya çıkar. Ayrıca, cari hesaplara, yani her an çekileceği beklentisi ile açılan banka hesaplarına sağlanan ve tabii ki geri ödendiğinde faiz ödenecek olan borçlarla da sağlanır.

Kredinin ikinci biçimi olan *sanayi ya da yatırım kredisi* uzun vadelidir; genellikle, işletmelerin kendi sermayelerinin olanak vereceğinden daha fazla ve daha hızlı büyümelerini sağlayacak büyük miktarlardır. Yakın bir örnek, Fransa gibi sanayileşmiş bir ülkenin en büyük demir dökümhanesi olan iki tesisi biraraya getiren birleşmedir. Bu birliğin toplam maliyetinin 7 milyar frank olduğu tahmin edilmektedir, fakat iki şirketin değeri 1 milyar franktan fazla değildi. Büyük miktardaki bu para bankalardan (4,1 milyar frank) ve devletten (2,65 milyar frank) sağlanmıştır. Bu kredi türü, esas olarak, üretken serma-

yenin birikeceğinin beklentisine dayanır ve bu da toplam artık-değerin artmasını olanaklı kılar. Bankaların çoğu, borç alan şirketlerin ve hatta bir şirkette en fazla paya sahip olan sermayenin yönetim faaliyetinin denetlenmesi üzerinde ısrarla dururlar. Bu uygulama, ondokuzuncu yüzyılda *yatırım bankalarının* gelişmesindeki en önemli etkendir. Bu mali kuruluşlar, çok sayıdaki ve türdeki işletmelere yatırım yapmak ve birçoğu üzerinde denetim kurmak konusunda uzmanlaşmışlardır.

Kredinin üçüncü biçimini, son yıllarda hayret verici bir hızla artmış bulunan *tüketici kredisini* herkes bilmektedir. «*Düşünmeden satın almak*» olarak da adlandırılan bu olgu, potansiyel ve oldukça uzaktaki taleplerin bugün ya da yarın birden somutlaşmasını sağlayarak dayanıklı tüketim mallarının üretiminde gerçek bir patlamaya yol açmıştır. Bu kredi ayrıca, beklenen talebi de doğurur ve sermayenin dolaşımı için sürekli olan zamanı kısaltır.

Toparlayacak olursak, her biçimiyle kredi, sermayenin hizmetindeki bir araçtır. Büyük ya da küçük miktarlardaki likit para rezervlerini arayıp bularak ve bunları özel ya da resmi finansman kurumlarının kasalarına doldurarak işlevini yerine getirir ve böyle yapmakla, bunları kapitalist üretim tarzının yararı için para-sermayeye dönüştürür. Dolaşım kredisi, yatırım kredisi ve tüketici kredisi hep kapitalizmin devrelerini ve iktisadi süreçlerini hızlandırmak ve böylece artık değerin hacmini arttırmak işlevini görürler. Buradan, kredinin, artık-değer oranının düşme eğilimine karşı koyan etkenler listesinde yer alması ve önceki bölümde kısaca açıklanan diğer etkenlere eklenmesi gerektiği sonucu çıkar.

Parayı yeniden ele alalım. Değerli madenler olan altın ve gümüşün, kendilerini kısa zamanda meta-para olarak kabul ettirdiklerini görmüştük. Devletler, bunların kullanımını kolaylaştırmak için belli sayıda

para birimi değerindeki madeni para basmak hakkını kendilerine tanıdılar. Bunlar belli değerlerdeydi ve kolayca dolaşıyordu. Uzak ülkelerin fethi ve Amerika'nın keşfedilmesi ile birlikte, çok sayıda altın ve gümüş külçeye sahip olan kişiler bunları güvenlik açısından bir banka hesabında tutmaya başladılar. Banka da bunun karşılığında, açılan hesabı kabul ettiğini belirten ve «banknot» olarak bilinen bir belge veriyordu. Daha sonraları, kolaylık olsun diye, örneğin 5.380 para birimi değerindeki hesap için bir senet vermek yerine, herbiri 500 birim değerinde on senet, 100 birim değerinde üç senet, 50 birim değerinde bir senet ve 10 birim değerinde üç senet vermeye başladı. Bu durum, senetlerin elden ele geçmesini kolaylaştırdı ve 100 birimlik senedi elinde bulunduran kişi, bankaların ne zaman bunu 100 birimlik altın ile değiştireceğini biliyordu.

Sonraları bu alışkanlık giderek yerleşti ve para basma hakkını elde eden bankalar; madeni paralara ek olarak kendi altın stoklarına dayanarak senet çıkardılar. Bu senetler *fiduciary (itibari)* para (güven anlamına gelen Latince bir kelime) oldu; çünkü bunların etkinliği değerli madenlere çevrilebilme güvencesini veren kuruma duyulan güvene dayanıyordu. Bununla birlikte, işi parayı işletmek olanlara hiçbir zaman çok fazla güvenilemeyeceğini biliyoruz. Gerçekte, para basan ulusal bankalar insanların ellerindeki banknotları altın paraya giderek daha seyrek çevirdiklerini kısa sürede farkettiler. Aynı zamanda toplam ticaret hacmi o kadar arttırmıştı ki, bir ülkenin altın rezervleri bunun tümünü karşılamakta yetersiz kalabilirdi. Bu nedenle ulusal bankalar altın para basmayı durdurdular ve kasalarındaki altının değerinin üzerinde para basmaya başladılar. Daha sonraları ise, bir zaman geldi ki, banknotları altına çevirmekten tümüyle vazgeçtiler. Para, meta olmaktan çıktı ve gerçek değeri olmayan bir simge ya da işaret durumuna geldi.

Para böyle bir değişime uğrarken, diğer parasal biçimler ortaya çıktı ve gelişti. Bunlardan bazıları kredi sisteminden doğmuştur ve o konu anlatılırken buna değinmiştik. Böylece, belirlenmiş bir tarihte belli miktarda bir parayı ödeme yükümlülüğünü belirten borç senedi ya da tahvil bir kişiden diğerine birkaç kez ciro edilebilir ve böylece banknot gibi dolaşabilirdi.

Hepsinden öte, çek çok yaygın bir kullanıma kavuştu ve giderek paranın yerini aldı. Mal satın aldığım mağazanın emrine 100 birimlik bir çek imzalıyorum. Mağaza sahipleri 100 birim parayı tahsil etmek için benim bankama gitmeyeceklerdir, çünkü çekimi yatırabilecekleri kendi banka hesapları bulunmaktadır. İki banka bu işlemi kendi hesaplarına işleyerek sorunu çözerler. Para ödemesi gerçekleşmiştir, ancak bu, herhangi bir banknot aracılığıyla olmamıştır. Çekler, borç senetleri ve poliçeler, banka hesabındaki paradan daha fazlasının çekilmesi ve hesaplar arasında ciro ile ödeme, nakit dışındaki diğer para biçimleridir.

Modern zamanlarda, bir ülkede dolaşan ödeme araçlarının bir bölümü, yetkili kurumlar tarafından çıkarılan banknotlardan, geri kalanı ise yukarıda anlattığımız diğer para biçimlerinden oluşur. Bu gruplardan ikincisi, daha fazla miktarda parayı içerir. Her durumda, her türlü ödeme aracının toplam hacmi, pazara sunulan metaların tümünün, çeşitli para biçimlerinin ortalama dolaşım hızını da dikkate aldığımızda, kendi değerlerinde değişmelerini sağlamak gibi özel bir işleve sahiptir. Yılda ortalama beş kez değişim olduğunda para hacmi yıl içinde değiştirilen malların toplam değerinin yaklaşık beşte biri kadar olur. Dolaşımdaki paranın (ya da para biçimlerinin) toplam değeri bazen yetersiz kalabilir. Bu gibi durumlarda para yaratmak kolaydır. Bu işlem, genellikle çok daha sık yapılır ve sürekli bir para fazlası oluşur; bu durum *enflasyon* olarak tanımlanır.

Çoğu kez, böyle bir durumdan devlet sorumludur. Banknot çıkarılmasını denetleyebildiğinden dolayı, gerekli olduğuna inandığı harcamaları için kaynak sıkıntısına düşünce para basma işinin hızlandırılması çok çekici gelir. Bu gerçekleştiğinde para hacmi, değişim yapılacak metaların hacminde aynı oranda bir artış olmaksızın artar. Üretilen metaların toplam değeri aynı kalır, fakat fiyatları daha fazla miktardaki para ile ifade edilir. Bunu, fiyatlar düzeyinde genel bir artış, banknotların satın alma gücünde bir düşüş ve hatta para biriminin *de facto* (fiilen) devalüasyonu izler.

Gereksiz yere banknot çıkarılması sonucunda paranın değer yitirmesi, fiyatların yükselmesine yol açar. Fakat bunun tersi olan durum, yani fiyatlardaki bir artışın para hacmini arttırması ve dolayısıyla paranın değer yitirmesinin hızlanması son zamanlarda çok daha sık gerçekleşmiştir. Bu durum, kapitalist üretim tarzı ile birlikte süreklilik kazanmaya ve onunla birarada varolmaya başlayan enflasyonun en önemli nedeni olarak gösterilebilir.

Bu üretim tarzının baş oyuncuları olanlar, fiyat artışlarının bir sonucu olan enflasyonu, ücretlerin verimlilikten daha hızlı artmasına bağlarlar. Metaın değerini M=c+v+pl formülüyle ifade ettiğimizi hatırlayalım. Üretimin tüm koşulları aynı kaldığında, ücret artışlarının «v»nin ve daha sonra «M»nin yükselmesine yol açacağı ve bunun, değerin parasal ifadesi olan fiyat aracılığıyla gerçekleşeceği açıktır. Bu düşünce, artık-değerin (pl) değişmez ve kutsal olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayım reddedildiğinde, artık-değerde aynı oranda bir düşüş olması koşuluyla, ücretler bir fiyat artışına yol açmaksızın verimlilikten bile daha hızlı artabilir. Ne kadar basit görünse de bu düşünüş biçimi mantıklıdır ve temel gerçeği aydınlatmaya yarar; genel olarak enflasyon ve özel olarak da fiyat artışlarıyla ortaya çıkan bugünkü durum, gerçekte teknik bir sorun değil, yalnızca temel sınıf mü-

cadelesinin bir ifadesidir. İşçilerin çabaları, satınalma güçlerinde farkedilebilir bir artış meydana getirdiğinde ve diğer koşullar da aynı kaldığında, kapitalistler fiyatları arttırıp enflasyona yol açmazlarsa, artık-değer oranını yükseltmek bir yana, sabit bile tutamazlar. Üstüne üstlük, fiyat artışında başı çekerler; ücretlerin verimlilikten daha hızlı artmasına izin verilmezken, fiyatlar iktisadi gerekçe olmaksızın arttırılır ve bunların tümü yalnızca artık-değeri arttırmak amacıyla yapılır.

Bu, tekelci kapitalizmin temel sorunlarından biri durumuna gelmiştir ve daha geniş bir tartışmayı gerektirir. Fakat bu, daha kapsamlı bir çalışmanın konusudur.

10

SERMAYENİN DENETLENEMEYEN BİRİKİMİ VE İKTİSADÎ BUNALIMLAR

Sermayenin dolaşım sürecini daha önce şöyle ifade etmiştik: kapitalistin başlangıçtaki para-sermayesi önce üretken sermayeye dönüşür ve bu da, üretim aşamasının sonunda meta-sermayeyi doğurur. Son olarak, meta-sermaye degişim yoluyla yeniden para-sermayeyi meydana getirir ve bu da, devrenin aynı biçimde birçok kez yinelenmesini sağlar.

Buradan, meta üretim sürecinin, aynı zamanda *sermayenin yeniden-üretim süreci* olduğu sonucu çıkar. Fakat devrenin sonundaki para miktarı, devrenin başındakinden daha fazladır; artık değer kadar, yani proletaryanın artık emeğinin yarattığı ve kapitalistlerce el konulan değer kadar artmıştır.

Bu olgulardan hareketle iki hipotez oluşturulabilir: (1) Kapitalist, artık değerin hepsini tüketir ve böylece bu, gelire dönüşür ve kişisel harcama ya da aile harcaması yoluyla gereksiz yere tüketilir. Bu durumda üretime geri konulan sermaye, devrenin başlangıcında konulanın aynısıdır. Sermaye, yalnızca aynı miktarda yeniden üretilmiştir ve üretim ancak eski ölçeğinde sürer. Buna *basit yeniden-üretim* adı verilir.

(2) Kapitalist, artık değerin yalnızca bir bölümünü tüketilecek gelir olarak kullanır. Bu durumda üretim daha geniş bir ölçekte sürebilir. Buna *genişletilmiş yeniden-üretim* adı verilir.

Kapitalistlerin aralarındaki rekabetin, onları ba-

sit yeniden-üretimden uzaklaştırması kapitalist gelişmeyi, yalnızca genişletilmiş yeniden-üretimin sağlamasından dolayı, kapitalistlerin genişletilmiş yeni den-üretimi tercih edecekleri bellidir. Bu yüzden, geniş'etilmiş yeniden-üretim genel kuraldır ve *sermaye birikimi* olgusuna yol açar.

Marx, *yağunlaşma* deyimini, işletmenin genişletilmiş yeniden-üretim faaliyeti sonucunda işletme içindeki sermaye birikimini ifade etmek için kullanılmıştır. Sermaye yoğunlaşması işletmeye göre değişir; bazı işletmeler diğerlerine göre daha fazla sermaye oluşturur ve yoğunlaştırır, daha sonra kendi gelişmelerini hızlandırmak ve sağlamlaştırmak için zayıf şirketleri satın almaya ya da ele geçirmeye yönelirler. Bu gelişme, büyük olanın küçüğü yutmasını ve güçsüz sermayenin de güçlü sermayenin büyüyebilmesi için yutulması yönünde bir gelişmeye yol açar. Marx bunu, sermayenin giderek daha az elde merkezileşmesi olarak nitelendirmiştir. Bugün yoğunlaşma deyimi, sermayenin birbiriyle diyalektik ilişki içindeki iki hareketini anlatması açısından tercih edilmektedir; yoğunlaşma, merkezileşmeye yol açar ve bu da, büyük şirketlerin küçüklere göre genellikle daha yüksek kâr oranına sahip olmalarından dolayı işletme içi sermaye birikimini kolaylaştırır.

İşletmelerin birleşmesi ve sermayenin merkezileşmesi, her zaman, büyük şirketlerin küçük şirketleri satın alması ya da ele geçirmesi biçiminde gelişmez; aynı büyüklükteki iki şirket de rekabete daha iyi karşı koyabilmek amacıyla aralarında anlaşarak birleşebilirler. Bu durumda birinin diğeri üzerinde egemenlik kurduğu veya onü yuttuğu söylenemez. Bununla birlikte, büyük ya da çok büyük bir işletmenin bir ya da daha fazla küçük işletmenin «denetimini ele geçirmekle» yetinmesi ve onları tümüyle satın almak yerine tüzel kişiliklerini sürdürmelerine izin vermesi de çok yaygındır. Bir işletmenin denetimini ele geçirmek, onun tartışmasız patronu olmak için

gerekli miktardaki sermayeyi ele geçirmesi ve tekelci grubun bütününün genişleme stratejisinde üzerine düşen görevi yapmasını sağlamayı gerektirir. Böyle bir denetim için gerekli sermayenin oranı duruma göre değişir.

Fakat bu aşamada, birikimin yalnızca, üretim sürecinin yeniden-üretiminden ve sermayenin kendini daha büyük ölçekte yeniden-üretmesinden değil, aynı zamanda *kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden-üretiminden* oluştuğunu vurgulamak gerekiyor. Sermayenin yeniden-üretimi, işçileri, bu yeniden-üretimi olanaklı kılan koşulların aynısı olan koşullara, aynı emek-gücünü, bundan artık-değeri sömüren aynı sermayeye satanlar olarak yeniden yerleştirir. Sermaye, emekçi sınıfın sayısındaki artıştan daha hızlı birikir ve sürekli olarak daha az elde yoğunlaşarak sınıf mücadelesindeki etkinliğini arttırır. Sonuçta, tekelleşme ilerledikçe devlet üzerindeki boğma derecesine varan egmenliğini güçlendirir. Tüm bu gelişmeler, üretim ilişkilerini ve daha genelde, sınıflar arasındaki toplumsal ilişkileri daha da kötüleştirir.

Bununla birlikte, sermaye birikimi günümüz kapitalizminin en önemli özelliklerinden birisidir. Bazıları, sermaye yatırımının üretimden daha hızlı arttığı dönemlerde sermayenin fazla birikiminden söz ederler. Gerçekte, sermayenin genişletilmiş yeniden-üretimi bir saat düzeniyle işlemez. Sermaye birikiminin iniş ve çıkışları vardır. Durgunlukları, bunalımları ve bunun tersi yönde bir olgu olan «genişlemeleri» hepimiz duymuşuzdur. Kapitalizm, 19. yüzyılda çok fazla gelişti, ancak on yıllık aralıklarla bunalımlar (ya da depresyonlar) ortaya çıktı. Yirminci yüzyıl da bundan kurtulamadı; dünya çapındaki bunalımların en derini ve sonuncusu 1929-1933 yılları arasındaki Büyük Bunalımdı.

Bunalımların dönemsel olarak ortaya çıkması, «iktisadi devre» kavramını doğurdu; kapitalizmin

doğrusal olarak değil, az ya da çok düzenli bir ritmi olan dalgalanmalı bir hareket biçiminde geliştiği kabul edildi. Devre, en geniş anlamıyla şöyle betimlenebilir (ancak açıklanamaz): bir refah dönemini birdenbire iflaslar, işsizlik, düşen fiyatlar ve sıfıra yaklaşan kârlar ile birlikte gelen hızlı bir düşüş izler. Bu bunalım döneminden sonra desresyon dönemi gelir; ekonomi, üretimin çok düşük düzeyde sürdüğü bir genel felç durumunda bulunur. Sonunda, bunalımın başlangıcındaki gibi birdenbire değil, ancak ters yönde ağır ağır gelişen bir canlanma başlar. Genellikle bu canlanma hız kazanır ve üretim, değişim, yatırım vb.'lerinin hızlı artışı ile tanımlanan yeni bir genişleme dönemi ile son bulur. Genişleme, ortalama kâr oranının yükselmesi için gerekli koşulları oluşturduğu için iktisadi faaliyetler genellikle depresyon dönemi öncesinden daha yüksek düzeye çıkar. Bu durum bazen, ekonominin «çok ısınması» olarak nitelenen döneme kadar sürer: ekonominin motorları hızlı çalışır, fazla üretim ortaya çıkar, ekonominin makinası bozulur ve bunalım yeniden başlar.

Yukarıda anlatılanlar elbette, çok kaba fırça darbeleriyle yapılmış kabataslak bir resimdir ve pratikte iki bunalım birbirinin aynı değildir. Bununla birlikte, tüm bunalımların bazı ortak özellikleri bizi aşağıdaki soruları sormaya iter: (1) İktisadi bunalımların, diğer bir deyişle sermaye birikiminin işleyişinin bozulmasının genel nedeni nedir (2) 1933'den bu yana genel bunalımın ortaya çıkmasını nasıl açıklayabiliriz?

Bu iki sorunun yanıtlanması oldukça zordur. Birinci soru, Marx'ın tüm maddi malların üretiminin şu iki ana bölüme ayrıldığını belirttiği kendi çözümlemesine başvurulmadan yanıtlanamaz:

I. Kesim, üretim araçlarını ya da üretim mallarını (üretim tesisleri ve teçhizatı, makinalar, hammaddeler ve malzemeler vb.), diğer bir deyişle, *başka malların üretiminde kullanılan* tüm malları üretir.

II. Kesim, tüketim mallarını, yani insanların gereksinimlerini karşılamak için yavaş ya da hızlı biçimde tükettikleri çeşitli ürünleri üretir.

Örneğin, alüminyum üretiminde kullanılan makinalar (tasfiye fırınları, haddehaneler ve diğerleri) vardır. Alüminyum belli üretim araçlarının bir ürünüdür, ancak alüminyumun kendisi de, örneğin yiyecek konservelerinin üretiminde kullanılan bir üretim aracıdır. Fakat bu konserveler daha fazla dönüşüme uğramazlar; yalnızca pişmiş fasulye ya da sosis ile doldurulur ve bu nedenle konserve kutuları ve içindekiler II. Kesimdeki gibi tüketim malları durumuna gelirler. Bunun gibi sonsuz sayıda örnek vererek I. Kesimin ürünlerinin hızlı ya da yavaş biçimde, doğrudan ya da dolaylı olarak II. Kesimin ürünlerine dönüştüğünü ve insanlar tarafından tüketildiğini gösterebiliriz.

İnsanlar rasgele üretim yapmazlar; ancak, kendi gereksinimlerini ve isteklerini karşılayacak nesneleri, son çözümlemede bunları *tüketmek* için üretirler. Böylece II. Kesimin gereksinimleri I. Kesimin gelişmesini belirler. Bununla birlikte, I. Kesimde gerçekleşen yenilikler II. Kesimdeki bazı malların fiyatını düşürür ve böylece tüketimlerinde bir artışa yol açar. Başka bir biçimde ifade edersek, I. Kesimin ve II. Kesimin gelişmeleri arasında yakın ve karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. İkisinin gelişmesi uyum içinde olmazsa sermaye birikimi düzgün biçimde ilerleyemez.

Marx, sermayenin yeniden-üretiminin bunalıma düşmeden sürmesi için gerekli koşulları ortaya koymuş ve bunun kurallarını belirtmiştir. Max'ın cebirsel formülleri, çok karmaşık olduğundan ayrıntılı biçimde ele alınmaları zordur, fakat bunların içeriğinin genel bir özeti olarak şunlar söylenebilir.

İnsan emeğinin maddi ürünleri I. ve II. Kesimde, kullanım-değerlerine ya da gerçek kullanımlarına

göre sınıflandırılmıştır. Malların değişimini harekete geçiren kullanım-değeridir (belirli bir malı bana yararlı olduğu ya da yararlı olduğuna inandığım için satın alırım.) Fakat, diğer yandan, bu değişimin koşullarını belirleyen ve bazen de bunun gerekli koşulu olan şey, fiyat olarak ifade edilen değişim-değeridir. Gerekli alım gücüne sahip değilsem, gereksinim duyduğum bir metaı satın alamam. Marx, çözümlemesini ve düşüncelerini, kullanım-değeri ve değişim-değeri arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceleyerek oluşturmuştur.

Hem I. Kesimin hem de II. Kesimin ürünleri açısından, değişim için pazara sunulan malların miktarı ile «efektif talep» arasında karşılıklı ilişki olmalıdır. Pazara sunulan tüm malların değişimini sağlayacak satın alma gücü, aynı zamanda hemen kullanılabilecek bir satın alma gücü olmaalıdır. Uygulamada, belli bir dönemdeki kullanılabilir satın alma gücü, fiilen dağıtılmış (ücretler) ya da gerçekleşmiş (artıkdeğer) satın alma gücüne uygun olmalıdır, çünkü kredi ve tasarruflar, satın alma gücünün kullanılacağı tarihi beklemekte ya da bu gücü kullanmayı ertelemektedir. Bunlar, belirli miktarda mal ile aynı miktardaki parasal kaynak arasındaki yakın ilişkinin, ancak belli kurallar içinde hareket edilerek ve belli dengeler (iktisadi, finansal, parasal) korunarak sağlanabileceğini göstermek amacıyla anlatılmaktadır. I. ve II. Kesim arasındaki denge önemlidir.

Kapitalist üretim tarzında üretim özel ellerdedir, çelişki ve rekabet yasalarına uygun olarak düzenlenir. Maksimum kâr arayışı, sistemin değişmez özelliği olan eşitsiz gelişmeye (kesimlerin kendi içinde ve kesimler arasında, bölgeler arasında ve ülkeler arasında) yol açar. Üretimin motoru, ekonomi sisteminin bir bütün olarak uyumlu gelişmesi değil, sanayi girişimcisinin kârıdır. Diğer yandan, bir bütün olarak ekonomi sisteminin dengesini sürdürebilmesi için uyulması gereken kurallar, yalnızca sanayi ku-

ruluşlarına değil ekonominin bütününe ilişkindir. Bu kurallar her ne kadar yasa ile biçimsel olarak uygulamaya konulsa da, rekabetçi bir ekonomide hiçbir zaman tam olarak uygulanamazlar. Bu yasalar, bunları uygulayabilecek tek güç olan klasik burjuva devleti bir sınıf devleti ve sermayenin ifadesi olduğundan dolayı ve doğası gereği, genel ekonominin değil, sermayenin hizmetinde olduğu için pek uygulanmaz. Devlet bu koşullar altında, en iyi durumda bile, sermayenin temel gereksinimleri ve, işlemediği zaman sermayenin çıkarları tehlikeye düşebilecek olan genel ekonominin motorunun çalışmasını sürdürme zorunluluğu arasında bir uzlaşma sağlayabilir. Zaman zaman ortaya çıkan dengesizlikleri el çabukluğu ile gidermeye çalışır. Fakat, İkinci Dünya Savaşı'na kadar bu dengesizlikler düzenli olarak ortaya çıkmış ve çoğu kez sınırı geçerek bunalıma dönüşmüştür.

Bu durum şu ikinci sorunun anlamıyla çelişmektedir: 1933'den beri bir genel bunalımın olmayışını nasıl açıklayabiliriz? Burada açık olalım; İkinci Dünya Savaşından bu yana kapitalist dünyanın tümünü ya da büyük bir bölümünü etkileyen gerçekten derin bir bunalım görülmemiştir. Fakat birçok ülke, öncesinde ve sonrasında hızlı büyüme dönemlerinin yer aldığı az ya da çok ciddi durgunluk dönemlerini yaşamıştır. A.B.D.'de iktisadi «refah dönemleri», Almanya ve İtalya'da iktisadi «mucizeler» (az ya da çok derin depresyonlar arasına sıkışmış olarak) vardır. Fransa da daha küçük boyutta da olsa benzer dalgalanmaları yaşamıştır. Ingiltere oldukça kararlı bir bunalımı yaşarken, Japonya'da bunun tersine, uzun ve göreli olarak istikrarlı bir gelişme dönemi yaşanmıştır. Bundan dolayı, dünya kapitalizminin gelişmesinin zaman ve mekân olarak eşitsiz olduğu kabul edilebilir.

Anlatılan bu durgunluk ve desresyonlar tam bir bunalım boyutlarına ulaşmamıştır, çünkü kapitalist gelişmenin doğasındaki dengesizlikler, diğer bazı et-

kenlerle karşılanabilen bir eğilim oluşturmaktadır. Bunların en önemlisi devletin yüklendiği yeni roldür. Kapitalist ülkeler, İkinci Dünya Savaşı öncesinde yeterli iktisadi müdahale araçlarına sahip değildiler, fakat o zamandan bu yana, az ya da çok etkin biçimde kullanmayı öğrendikleri kredi, fiyat, doğrudan ve dolaylı ekonomik yardım, dış ticaret, düşük vergi oranları vb. araçlara sahip olmuşlardır. Orta dönemde, kaçınılmaz olan dengesizliklerin daha az tehlikeli olacağı koşulları yaratmak amacıyla, yetkin olmayan iktisadi planlama araçları kullanılmıştır. Bazı devletler, önemli üretken kesimlerde (enerji, ulaştırma gibi) kamu işvereni ve yönetici duruma gelmiştir. Bu devletler bir ölçüde iktisadi ve toplumsal olayları etkileyebilirler ve ekonomiyi bazı sıkıntılara karşı koruyabilirler. Ayrıca, sermayenin hareketi, yatırım yapması ve yoğunlaşması, sanayiin yeniden yapılanmasında etkili olacak çeşitli araçları doğrudan doğruya kullanabilirler. Bunalımların önlenmesinde, ulusal gelirin beşte birinden fazlasını oluşturan devlet bütçesinin ve sivil ve askeri harcamaların etkisi küçümsenemez. Çok büyük miktarda sermayenin birikmesi, günümüz kapitalizminin özelliklerinden birisidir; bunun ortaya çıkardığı önemli sorunlardan biri de yeni sermayenin kârlı biçimde kullanılması sorunudur. Güçlü silah sanayileri, bu sermayenin yatırım yapabileceği alanları oluşturmakta ve başka alanların ortaya çıkmasını da belirlemektedir. Müşterinin devlet - gerçekte «onların devleti» - olmasından dolayı devlet çok yüksek kâr sağlayacak fiyatlardan sipariş vermekte ve bu da, kâr oranının düşme eğiliminin tersine bir etki yapmaktadır. Son olarak, bu sanayiler ödedikleri ücret ve maaşlarla, tüketim malları üretiminde bir artışa karşılık olmayan ek bir satın alma gücü yaratmaktadır.

Kapitalist gelişmenin bunalımlara karşı, devletin rolünün ötesinde bir savunma oluşturan bazı yeni özellikleri vardır. Tekelleşmeye yol açan şiddetli rekabet-

le birlikte yeni teknolojik devrim, teçhizat ve malzemenin yenilenmesini geçmişe göre daha hızlandırmıştır. Bu, iktisadi devreyi kısaltmakta, desresyonların bir bunalıma dönüşmesini önlemekte ve ayrıca I. Kesimin üretiminin sürekli genişlemesini sağlamaktadır. Bu genişleme daha fazla işgücü gerektirir; bu da, I. Kesimin sağladığı satın alma gücünü arttırarak II. Kesimin üretiminin artmasına yol açar. II. Kesimin üretiminin artması, «tüketim toplumu» adı verilen toplumun şu yeni özellikleri ile hız kazanır: ürünlerin ve bunların sunuş biçimlerinin sürekli değiştirilmesi, her türlü aracın çeşitli modellerinin çıkarılması, yeni ürünlerin ve çok küçük değişikliğe uğramış biçimlerinin yeni markalar altında pazara çıkarılması, alet edevat kullanımının artması. Bunların tümü, yoğun reklamların insanı niteliksizleştiren etkileri ve potansiyel fiili talebi yaratmak ya da arttırmak için çeşitli kredi biçimlerinin geliştirilmesi yoluyla insanları tüketim robotlarına dönüştürme konusunda elbirliğiyle çalışmaktadır.

Bu tüketim toplumu kaçınılmaz olarak üçüncü kesimi ve özellikle, daha geniş anlamıyla ticaret kesimini şişirmektedir. Böylece, fazla sermaye, üretken kesimin dışında yatırılabilmekte ve satın alma güçleri II. Kesimin üretiminin artmasına yol açan yeni işçiler buralarda istihdam edilebilmektedir. Bunlar, giderek artan artık-değerin gerçekleşmesine ve sonuçta, sermaye birikiminin sürmesine katkıda bulunmaktadır. Bunalıma karşı koyan bu etkenler ve doğrudan faaliyetler ister devletin kendisinden, isterse kapitalist gelişmenin yeni biçimlerinden kaynaklansınlar, sistemin ana özelliğini ya da bunu belirleyen yasaların asıl etkisini hiç değiştirmezler. Bazı eğilimleri hızlandırır ya da yavaşlatabilirler, ancak bu eğilimleri tersine çeviremezler. Sistemin doğasındaki çelişkiler yine vardır.

Bunalımlara karşı alınan önlemler, beraberinde bazı tehlikeleri de getirir; bunların enflasyonist etki-

leri vardır. Silahlanma harcamaları, değişim için kullanılabilecek meta miktarında aynı oranda bir artış olmadan efektif talep yaratır. Üçüncü kesimin genişlemesi de meta üretiminde, ancak uzun dönemde paralel bir artış sağlayabilir. Kredi bu enflasyonist etkileri daha da arttırır. Kapitalizmin çeşitli dengesizlikleri el çabukluğu ile ortadan kaldırdığı aşaması, süreç içinde, yeni ve önemli bir tehlike olan *sürekli ve genel enflasyonu* doğurmuştur. Bu durum, uluslararası para sisteminin çöküşü ile birlikte, sistem için en büyük tehlikelerden birisidir.

11

TEKEL GÜCÜ: EMPERYALİZMİN YENİ GÖRÜNÜMÜ

Sermaye birikiminin kapitalistlerin hepsine aynı oranda yarar sağlamadığını, sermayenin ayrıcalıklı bir azınlığın elinde yoğunlaştığını görmüştük. Yoğunlaşma, rekabetin bir sonucudur. Rekabet sırasında bazı işletmeler daha güçlü duruma gelirler. Güçlü olan zayıf olanı yutar ya da kendine bağlar ve böylece rekabeti ortadan kaldırır. Fakat bu yeni devler, aynı biçimde yoğunlaşma ile büyüyen işletmelerin daha yüksek düzeydeki rekabeti ile karşı karşıya kalırlar. Rekabet yoğunlaşmayı doğurur ve bu da, yeniden rekabete yol açar. Burada yine, ekonomilerin ve toplumların gelişimini belirleyen diyalektiğin hareketini görürüz.

Lenin, kapitalist dünyada son yüzyılın sonlarında ortaya çıkan yoğunlaşma yönündeki ilk büyük gelişmeyi özel olarak incelemiştir. Sermayenin yoğunlaşmasının en dikkate değer ifadesi tekelleşme eğiliminde görülür. Tekel, en geniş anlamında, pazarın tümü üzerinde kesin bir denetim sağlayan bir sanayidir. Bu gibi işletmelere dünyada çok seyrek raslanır ve tekel deyimi, belli bir pazarın önemli bir bölümünü denetleyen ve tümü üzerinde egemen olmak için genişlemeye çalışan büyük-ölçekli sirketler için kullanılmaktadır. Batı Avrupa'da, 19. yüzyılın son üçte birlik bölümünde bu tür tekeller o kadar hızlı büyümüşlerdir ki, ulusal pazarlar kısa zamanda bunlara dar gelmeye başlamıştır. Gümrük duvarları İngiliz, Fran-

sız ve Alman tekellerinin kendi ulusal sınırları içinde rekabet etmelerini engelliyordu; diğer yandan, Asya ve Afrika'da, henüz kapitalist sistemin ya da uzantılarının etkisine girmemiş olan ve bazıları çok geniş topraklara sahip birçok ülke vardı. Üstelik bunların birçoğunun savunması oldukça zayıftı. Ülkelerindeki kapitalistlerin amaçlarını paylaşan belli başlı Avrupa devletleri, kendi tekellerine geniş pazarları ya da bunların ayrıcalıklara sahip olduğu «iktisadi bölgeleri» sunabilmek için düzenledikleri sömürge fetihlerini başlattılar veya başkalarının elindeki sömürgeleri fethetmeye giriştiler.

Böylece «kapitalizmin en yüksek aşaması» olan emperyalizm doğdu. Emperyalizm, belli bir boyuta ve ölçeğe ulaşmış ve bunun sonucunda kendi kaynaklarının ve yöntemlerinin nitel olarak değişmesini ve dönüşmesini gerektiren kapitalizmden başka bir şey değildir. Sömürgeleştirilmiş ülkeler, ilk başlardan bu yana, emperyalizme bazı hammaddeler (petrol) ve kitle tüketimi için bazı ürünleri sağlıyordu. Ancak hepsinden önemlisi, meta ihracı ve çok hızlı biriktiği için kendi ülkesinde kullanılması zor olan sermayenin yatırılması için çıkış yolu sağladı. Emperyalizm, kapitalizmin doğasında varolan dengesizliklerin etkisini azalttı ve kâr oranının düşme eğilimini yavaşlattı.

Diğer yandan, sömürgecilikle birlikte, emperyalist ülkeler arasındaki rekabet de şiddetlendi. Bazı ülkelerin diğerlerine göre daha fazla sömürgesi vardı ve bu yüzyılın sonunda dünyanın paylaşılması hemen hemen tamamlanmış bulunuyordu; şansı az olanlara, yağmalananların yeniden paylaşılmasına çalışmaktan başka yol kalmamıştı. Sonuçta Almanya'nın yenilgisi pahasına Afrika'nın yeniden paylaşıldığı Birinci Dünya Savaşı'nın kökeninde bu neden yatmaktadır. Kapitalist dünya, iki dünya savaşı arasındaki dönemde meta ve sermaye ihracının oldukça ka-

rarlı olduğu ve yoğunlaşma hareketinin yavaş ve düzenli ilerlediği bir durgunluk dönemini yaşadı.

1945 yılında İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonraki dönemde bazı büyük değişiklikler gerçekleşti. Kapitalist dünya ekonomisi, gerekli olan yeniden inşa ile birlikte yeniden hız kazandı, yeni teknikler ve bilimsel devrim aracılığıyla verimlilik artışı sağlandı; ayrıca sistem, durgunluk ve depresyonların genel bunalımlara dönüşmesinin önlenmesi için hafifletici ve tampon etkisi olan çeşitli önlemleri kullanmayı öğrendi. Bu koşullar altında büyüme hızlandı, meta ve sermaye ihracında çok büyük artışlar görüldü ve sermaye birikim hızı benzeri görülmemiş boyutlara ulaşarak yine benzeri görülmemiş biçimde yoğunlaşmaya yol açtı. Bu gelişme önce A.B.D'de ve İngiltere'de başladı, daha sonra Japonya'ya ve bazı Batı Avrupa ülkelerine yayıldı; Fransa'da ise oldukça geç başladı ve 1960'ların sonunda diğer ülkelerdeki boyutlarına ulaştı. Çoğu kez, bir ülkeye şirketleri denetim altına almak ya da bunlara ortak olmak amacıyla gelen yabancı sermayenin de katılımıyla şirketlerin birleşmesi, yeniden gruplaşması vb. olaylar hep yaşanıyordu.

Aynı dönemde, Afrika ve Asya'da siyasal bağımsızlık hareketleri karşı konulmaz bir hızla yayıldı ve bu arada birçok ülke barışçı yollarla ya da zorlu mücadeleler sonucunda sözde bağımsızlık kazandı. Bu bağımsızlığın sözde bağımsızlık olarak nitelendirilmesinin nedeni, Üçüncü Dünya adı verilen ülkelerde bağımlılık ve yağmanın hâlâ sürmesidir. Yalnız bunun biçimi yeni-sömürgeciliğin yeni koşullarına uydurulmuştur ve gerçekte emperyalist efendilerinin isteklerini yerine getirmeye hazır olan yerli hükümetlerin aracılığıyla uygulanmaktadır.

Günümüz emperyalistleri ve tekelcileri bu yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan öncülerinin bir devamıdır, ancak aralarında bazı önemli farklar bulunmaktadır.

Tekellerle ilişkili olarak ele alındığında, sermaye birikimi ve yoğunlaşması, yalnızca sanayi kesimine özgü kalmamış, ondokuzuncu yüzyıldan bu yana bankacılığı da kapsamıştır; böylece, *yatırım bankalarının* gelişmesine büyük hız kazandırmıştır. Bu bankalar, sermayelerini çok çeşitli kuruluşlara yatırmaya yönelen, ancak sanayi kuruluşlarına özel bir önem veren ve onları her zaman denetim altına almaya çalışan uzmanlaşmış bankalardır. Böylece, banka sermayesi ve sanayi sermayesi arasındaki engeller ortadan kalkmaya başlamıştır. Banka sermayesi sanayi sermayesine giderek daha fazla nüfuz etmeye başlayınca *mali sermaye* durumuna gelmiştir. Son zamanlarda, bunun tersine, sanayi kökenli birçok dev şirket birikmiş kârlarının önemli bir bölümünü, birbirinden oldukça farklı kesimlerdeki kuruluşlara yatırmaya başlamıştır. Bunlar, yatırım bankalarına çok benzer biçimde faaliyet göstermekte ve *halding* şirketleri olarak bilinmektedir.

Yatırım bankalarını ve aynı zamanda büyük kapitalist imparatorlukları yöneten yatırımcılar, eskiden beri *oligarşi* olarak tanımlanan bir gücü kullanmaktadır. Şimdi bu güç, holding şirketlerin kapitalistlerinin de eline geçmiştir ve faaliyetlerini çeşitlendiren büyük kapitalist şirketlere de yayılmaktadır. Gerçekte mali, ticari ve sınai kesimler giderek içiçe geçmektedir.

Böylece oligarşi, doğrudan ve dolaylı güçleri ile ekonomiye hükmeden çok büyük kapitalistlerden oluşmuştur. Üstelik bunların gerçek gücü, sahip oldukları sermayede yansıyandan çok daha fazladır. Küçük ve orta pay sahipleri genellikle şirketlerin genel kurul toplantılarına katılmazlar, başkalarına vekâlet vermek yoluyla da oy kullanmazlar ve böylece en çok payı elinde bulunduranlar istediklerini yapabilirler. Bir şirket, pay senetlerinin % 30'unu, % 20'sini ve hatta daha azını elinde bulunduran kişi ya da

kişiler tarafından denetlenebilir. Yavru şirketlerin ele geçirilmesi faaliyeti, denetimin genişletilmesi için gerekli olan, şirketlere tümüyle sahip olma koşulunu bir ölçüde ortadan kaldırır.

Bir mali grubu denetlemek için gerekli pay senedi oranının ortalama % 33 olduğunu varsayalım. Bu gruptan, sermayesinin % 33'ü elde bulundurularak denetlenen A Şirketi, A' yavru şirketinin sermayesinin % 33'üne sahipse, A' Şirketi % 33'ün % 33'ü olan % 11 payla denetlenebilir. A' yavru şirketinin *yeni* bir yavru şirket kurmaması için hiçbir engel yoktur. Yatırım bankalarının ve holding şirketlerinin sermayelerinin, çoğu kez karmaşık bir yavru şirketler ağı yoluyla yatırılmasının nedeni budur. 1000 birimlik sermaye bu yolla 5.000, 10.000 veya daha fazla birim sermayeye sahip bir imparatorluğu denetleyebilir. Suez Finance Company (Suez Finansman Şirketi) ve Bank of Indochina (Hindiçini Bankası) 300-400 şirketi ortaklaşa denetlediklerini kabul etmişlerdir!

Sanayi ve banka tekelleri ulusal sınırları aşma konusunda giderek daha istekli davranmakta ve çoğu kez, doğru olmayan bir biçimde çokuluslu şirketler olarak adlandırılmaktadır. Bunlar, faaliyetleri kendi ülkelerinin sınırlarının ötesine uzanan ve çoğu kez tüm dünyayı kapsayan büyük şirketler ve yatırım bankalarıdır. Dünyanın en büyük iki yüz şirketinin yirmi ya da daha fazla ülkede bağlı şirketleri bulunmaktadır. Compagnie Générale d'Electricité yalnızca orta büyüklükle bir uluslararası tekeldir, fakat şirketin 1969 yılı faaliyet raporunda yüzden fazla ülkede faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Aynı biçimde, merkezi New York'ta olan ticaret bankası Citibank, N.A. yüzden fazla ülkede şubesi, bağlı şirketleri ve yavru şirketleri olduğunu açıklamıştır.

Belli başlı şirketlerin çoğunun ve tekellerin hemen hemen tümünün uluslararası olduğu rahatlıkla söylenebilir. En çok göze çarpan uluslararası şirket-

ler, dünyada en fazla sayıda ülkede üretim tesisleri bulunan sanayi tekelleridir. Fransız alüminyum tekeli Péchiney bu konuda ilginç bir örnektir. 1972 yılında bu şirketin üretiminin % 44'ü Fransa'da, % 56'sı ise A.B.D.'den Kameron'a kadar uzanan beş ayrı ülkede gerçekleşmiştir.

Şirketlerin sermayeleri değişik ülkelerden sağlanmışsa, bunlar yalnızca uluslararası değil, aynı zamanda gerçek birer çokuluslu şirket sayılırlar. Bu tür şirketler çoğu kez, değişik ülkelerden birkaç ulusal şirketin ortaklaşa kurdukları şirketlerdir. Çokuluslu şirketler sanayileşmiş ülkelerde hâlâ az bulunurken, Üçüncü Dünya ülkelerindeki sayıları giderek artmaktadır.

Değişik ülkelerin tekelleri arasındaki kısmi birliklerin ya da uluslararası işbirliğinin başka biçimleri de vardır. Yukarıda anlatılanlardan, tekellerin hep sermaye birikimini/yoğunlaşmasını hızlandırmak amacıyla kollarını tüm dünya pazarına yaymak eğiliminde oldukları ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Şikago, Paris ve Singapur arasında, sanki bir devletin iki kenti arasındaymışçasına serbestçe ticaret yapmayı ve Montreal Sâo Paulo ya da Fildişi Kıyısı Cumhuriyeti'nin başkenti Abidjan'da, sanki bir sanayi ülkesindeymiş gibi kolaylıkla fabrikalar kurmayı da istemektedirler. Bu amaçla, sermayenin ve metaların serbestçe dolaşabileceği, paraların ve bunların dolaşımının düzenleneceği bir dünya iktisadi ve siyasal düzeninin kurulmasını arzu etmektedirler. Avrupa Ortak Pazarı, böyle bir dünya pazarının yöresel bir öncüsüdür. Bu alanda sık sık ortaya çıkan bunalımlar, böyle bir dünya düzeninin kurulmasındaki büyük güçlüklerin (bu konuda müdahale edecek olan devrim olasılığını hesaba katmasak bile) bir belirtisidir. Görmüş olduğumuz gibi, her eğilim karşıtı ile çatışmaktadır; her gelişme kendi içinde çelişkilidir. Bununla birlikte, bir durumun dinamikleri, en iyi biçimde, başat olan eğilim araştırılarak anlaşılabilir. Günümü-

zün tekelci kapitalizmi için bu eğilim, bütünleşmiş bir dünya düzenine duyulan istektir.

Uluslararası tekellerin Üçüncü Dünyayı çeşitli yollarla yağma ettikleri konusu, fazla tartışmaya gerek kalmadan kabul edilmektedir. Fakat bu yağmanın boyutları ile «gelişmiş» ülkelerdeki işçilerin gaspedilen büyük miktardaki artık-değerine ilişkin tartışma hâlâ sürmektedir.

Ticaret, yağmalamanın önemli bir aracıdır. Bir metaın değerinin, onu üretmek için toplumsal olarak gerekli-emek miktarı tarafından belirlendiğini ve emek- gücünün değerinin, onun varlığı sürdürmesi ve kendini yenilemesi için gerekli olan malların değeri ile temsil edildiğini biliyoruz. Bununla birlikte, bu tür malların değerinin, azgelişmiş ülkelerde çok düşük olduğunu, «fizyolojik bir asgari düzeyin» (yaşamı sürdürmek ve çalışmak için vazgeçilmez olan belirli bir miktar) çok az üzerinde olduğu ve, gelişmiş ülkelerde ise çok çeşitli bireysel ve toplumsal harcamalardan oluştuğu da kabul edilmektedir. Buradan, verimliliğin aynı olduğu varsayılarak -ki bu gerçekçi değildir- yapılan bir hesaplamada, Afrikalının, Asyalının ve Güney Amerikalının emeğinin, Avrupalıya ve Amerikalıya göre çok düşük maliyetli olduğu sonucu çıkmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, kahveyi, kakaoyu, muzu vb. Avrupa'da ya da Kuzey Amerika'da yetiştirmeye kalksaydık bu malların fiyatları çok daha yüksek olacaktı. Genellikle, gelişmiş ülkelerin malları değerlerinin üzerinde satılırken, azgelişmiş ülkelerin mallarının değerlerinin altında satıldığı bir gerçektir. Bu durum, *eşitsiz değişim* olarak bilinir.

Eşitsiz değişimin parasal değerini hesaplanması hemen hemen olanaksızdır. En fazla bazı kaba tahminler yapılabilir. Bununla birlikte, ters yönde geliştiği için gelişmesinin boyutları ölçülebilir. Bu, «ticaret hadlerinin aşınması» olarak tanımlanmakta ve bir ülke için, ihraç edilen bir ton malın ortalama değeri-

nin ithal edilen bir ton malın değerine olan oranıyla belirlenmektedir. Böylece, Üçüncu Dünya ülkelerinin tümünün, aynı miktarda sınai malı ithal edebilmek için 1970 yılında 1956 yılına göre % 15 daha fazla hammadde ihraç etmeleri gerektiğini istatistiksel olarak biliyoruz. 1970 yılında ek % 15'lik ihraç malını üretirken, kendi gelişmeleri için değil, «Prusya Kralı», yani tekeller ve emperyalist ekonomiler için çalışmaktadırlar.

Bu yolla çekip alınan miktar, Üçüncü Dünya ölçülerine çok büyükse de, emperyalist ekonomilerin kasalarına çok fazla bir katkı sağlamamaktadır. Bunun nedeni, tüm gelişmiş ülkelerin toplam dış ticaretinin yalnızca % 19'unun -bu oran azgelişmiş ülkelerin gayrisafi milli hasılalarının % 22,5'ine eşittir- Üçüncü Dünya ülkeleriyle gerçekleşmesidir. Bu oran giderek azalmaktadır.

Diğer yandan, emperyalist tekellerin Üçüncü Dünya ülkelerinde yaptıkları yatırımlar, onlara büyük kârlar sağlamaktadır. Bunun çok küçük bir bölümü (% 15'inden daha azı) yeniden yatırılmakta, geri kalanı ise emperyalist ülkelere geri dönmektedir. 1970-1971 yıllarında yılda ortalama 8,8 milyar dolar bu yolla geri dönmüştür. Bu, Üçüncü Dünya için önemli bir miktardır ve aynı dönemde aldıkları dış yardımların toplamından daha fazladır. Yine de, zengin ülkelerin iç tasarruflarının ancak % 2'sine eşittir ve bundan dolayı fazla önemli değildir.

Özetleyecek olursak, eşitsiz ticaretten sağlanan aşırı kârlar, Üçüncü Dünyaya yatırılan sermaye ve diğer yağma biçimleri ile elde edilen kârlar, emperyalist ülkelerdeki kâr oranının düşme eğilimi üzerinde bir karşı etki yapmaktadır. Bu durum geçmişte oldukça önemliydi. Bugün yalnızca marjinal bir etkisi vardır ve bu yüksek kârlar emperyalist sistemin güvenlik vanası olarak kabul edilemez.

Emperyalizmin Üçüncü Dünyaya duyduğu ilgi başka bir nedenden kaynaklanıyor gibi görünüyor.

Bugün emperyalizmin tüm sanayi yapısı, Üçüncü Dünyanın enerji kaynaklarına (fuel-oil) ve sanayi hammaddelerine dayanmaktadır. 1975 yılında gelişmiş sanayi ülkelerinin gereksinimlerini karşılaması, aşağıdaki malzemelerin belirtilen oranları için azgelişmiş ülkelere başvurması ile olanaklıydı:

Fuel-oil gereksinimlerinin % 50'si
Demir gereksinimlerinin % 35'i
Boksit gereksinimlerinin % 50'si
Krom, manganez, antimuan gereksinimlerinin % 85'i
Kobalt gereksinimlerinin % 70'i
Kalay gereksinimlerinin % 90'ı
Bakır gereksinimlerinin % 45'i

Yalnızca İngiltere, Almanya, İtalya ve Japonya gibi doğal kaynaklardan yoksun olanlar değil, örneğin elinde zengin kaynaklar bulunan A.B.D. ve daha az miktarda kaynak bulunan Fransa gibi belli başlı sanayi ülkelerinin tümü bu yolla bağımlı durumdadır. Örneğin, Fransa eskiden dünyanın en büyük boksit üreticisi iken bugün % 5'lik payla altıncı durumdadır. A.B.D. hâlâ dünyanın en büyük fuel-oil ve bakır üreticisi olmakla birlikte (ancak rezervler yavaş yavaş azalmaya başlamıştır), her iki maddeden de giderek daha fazla ithal eder duruma düşmüştür.

Gelişmiş ülkelerin hepsinin kurmuş bulunduğu bu bağımlılık ilişkisi, Üçüncü Dünyanın vazgeçilmez zenginliklerini uluslararası şirketler aracılığıyla sıkıca elde tutmak amacıyla emperyalist bütünleşmeyi gerçekleştirme isteğini güçlendirir. Uluslararası sermayeyle kurulmuş şirketlerin, faaliyetlerini azgelişmiş bölgelerde ve özellikle Afrika'da maden çıkarma ve bunların ilk işleme alanlarına yaymalarının nedeni işte budur. Bu tür şirketler başka yerlerde hâlâ yaygınlık kazanmamıştır. Yeni emperyalizmin tekellerinin, herkesin doğal zenginliklere ulaşabileceği, ayrıca ticaret ve sermaye hareketlerinin herkes için

mümkün olduğu kadar serbest olduğu bir Üçüncü Dünya için oldukça kesin bir tercihleri söz konusudur. Üçüncü Dünya'daki hammaddeler, sistemin tümü ve ulusal emperyalistlerin herbiri için yaşamsal önemi olan güvenlik supaplarıdır; böylece emperyalist devletler de dahil herkes, aslında, Afrika, Asya ve Güney Amerika halklarını egemenlik altına almalarını ve sömürmelerini sağlayacak yapıları korumak ve mümkünse güçlendirmek konusunda anlaşmışlardır. Bugün Üçüncü Dünyaya yapılan devlet yardımları iktisadi çıkarlara uygun biçimde düzenlenmektedir. Bu yardımlar, özel sermayenin yolunu açma ve çok sayıdaki yerel yetkililerin boyun eğmesini güvence altına alma amacına hizmet etmektedir. Üçüncü Dünyayı denetim altına alma amacı bugün tekelci kapitalizme egemen olan bir eğilimdir. Bu, bazı alanlarda henüz tam gerçekleşmemiştir, ancak azgelişmiş ülkelerin halklarını boyunduruk altına almak ve emeklerinin ürünlerini yağmalamak konusunda oldukça etkili biçimde ve çok az engelle karşılaşarak işlevini sürdürmektedir. Fakat bu ülkelerdeki kitlelerin buna bir tepki olarak gelişen bilinçleri canlanmakta ve protesto sesleri kendini duyurmaktadır.[1]

1. Bu bölüm 1973 Ağustosunda Orta Doğu'daki petrol üreticisi ülkelerin «petrol savaşı» açmalarından birkaç ay önce yazılmıştır. Bu emperyalist ülkelerin hammadde bakımından Üçüncü Dünya Ülkelerine olan yaşamsal bağımlılığının çok ve Üçüncü Dünya Ülkelerinin emperyalist egemenliğe direnişinin parlak bir örneğidir.

12

DEVLETİN GİZİNİN ÇÖZÜLMESİ: BURJUVA DEMOKRASİSİ GERÇEĞİ

Uzak geçmişte insanlar aile, klan ve daha büyük topluluklar biçiminde biraraya geliyorlardı; emeğin ve toplumsal yaşamın örgütlenmesi, yaşamın içinden çıkan ve herkesin uyduğu, geleneklere dayalı bir genel sözleşme ile gerçekleşiyordu. Hiç kimse komşusunu sömürmediği için yapılacak işler barışçıl biçimde ve «özel komün» olarak bilinen bir sistem içinde paylaşılıyordu. Topluluk, işlevlerinin eşgüdümlenmesi için uzmanlara ya da özel örgütlere bağımlı değildi ve hiç kimse tam günlü bir uzman olarak çalışmıyordu.

Sömürü ortaya çıkınca -örneğin köleci toplumda- herşey değişti. Bir toplumdaki bir grup ya da sınıf bir başka grubu ya da sınıfı boyunduruğu altına alıp emeğine el koymayı başarınca, toplumsal antagonizmalar bir genel düşünce birliği sağlanmasını olanaksızlaştırdı, iç çatışmaların oluştuğu ve varlığını sürdürdüğü topluma istikrar kazandırabilecek kurumların ve araçların geliştirilmesi gerekli oldu. Bunun için kurumlar, zorunlu olarak sınırlayıcı ve baskıcı, aynı zamanda örgütleyici ve yönetsel niteliktedir, ve bunlar, yeni bir toplum tipi ortaya çıktığında *devleti* oluştururlar.

Nitekim devlet, insan topluluğu kadar eski değildir. Yalnızca sınıflı toplumun bir ürünüdür. Gerçekte devlet, bir insan topluluğunun diğer bir insan topluluğu üzerindeki boyunduruğunu sürdürmek için

gerekli duruma gelmişti ve bundan dolayı, aynı anda hem sömürenlerin hem de sömürülenlerin yararı için faaliyette bulunamaz; yalnızca ezenlerin elinde bir araçtır. Devlet insanlığın gelişmesinin belli bir aşamasında insanların ortak onayı ile ortaya çıkmış ve daha sonra egemen sınıf tarafından kendi amaçlarını gerçekleştirmek için ele geçirilmiş bir aygıt değildir. Tersine, başından beri egemen sınıfın yarattığı bir aygıttır.

Üretimin maddi koşullarının ve üretim tarzının toplumun iktisadi *altyapısını*, diğer bir deyişle maddi temelini oluşturduğu görmüştük. Ahlâkı, hukuku, kültürü ve ideolojiyi, toplumun ve toplum yaşamının organlarını, yani devletin merkezi organ olduğu *üstyapıyı* belirleyen işte bu altyapıdır. Böylece devlet, iktisadi altyapının bir yansıması olmaktadır. Daha açık ifade edecek olursak, devlet egemenlik ve sömürü ilişkilerini kendi alanında yeniden üretir ve bir ulusu denetleyen kurumların tümünü içinde barındırır. Ancak, diyalektik bize, her olgunun sunduğu farklı ve çelişkili yönlerin hepsini incelemeyi öğretmektedir. Ve gerçekte devlet, hiç kuşkusuz altyapının bir yansıması olmakla birlikte, bu, *edilgen* bir yansıma değildir. Devlet bir kez oluşup varlığını sürdürmeye başlayınca kendine özgü bir yaşamı olan özgül bir güç durumuna gelir ve altyapıyı yansıtmakla birlikte, kendisine hayat veren altyapı üzerinde etki yapar. Bu durum ileride karşılaşacağımız, görünüşteki bazı belirsizlikleri açıklayacaktır.

Buraya kadar öğrendiklerimiz, devletin azınlıktaki bir sınıfın egemenliğini temsil ettiği ve bu sınıfın seçilmiş baskı aracı olduğudur. Bundan, devletin asıl amacının *şiddeti meşrulaştırmak* olduğu sonucuna varılabilir. Şiddet kullanımı güçlü olanın hakkının açık biçimde ortaya konması olarak sunulursa, buna karşı gelişecek direniş toplumun kendisini tehlikeye sokacaktır. Bundan dolayı, şiddet kullanımı doğal yasaların, ya da en iyisi, sonsuz ve ölümsüz yasaların

-ki bu yasalar insansal ya da tanrısal kökenli olabilir-bir görünümü olarak sunulacaktır. Böylece devletin asıl rolü güçlünün yasasını, herkesin ve toplumun yararını güvence altına alan bir yasa görüntüsü altında sunarak gözlerden saklamaktır. Gerçekleri çarpıtmak devletin önemli özelliklerinden biridir.

Devletin aslında kalıcı olduğu, bir sınıfın egemenliği ve bundan dolayı bu sınıfın üstünlüğünü güvence altına alan üretim tarzı varoldukça yaşayacağı düşünülmektedir. Diğer yandan *hükümet,* çoğu kez, kısa bir süre için devleti yönetmek üzere görev verilen bir grup insandır. İkisi arasındaki bu farklılık açık gibi görünebilir, fakat çeşitli zamanlarda «yeni bir devletin» ortaya çıktığı biçimde iddialar ortaya atılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'da Pétain iktidara gelince kurduğu «Fransız Devleti'nin» yeni bir devlet olduğunu iddia etmiş, birçok kişi de ona inanmıştır. Yirmi yıl sonra da De Gaulle, devletin doğasını değiştirecek ölçüde devlette «reform yaptığını» iddia etmiş ve yine birçokları (aynı kişiler olmasa da) ona inanmıştır.

Oldukça farklı amaçlara sahip bir sosyal demokrak hareket güçlü bir kitle desteğiyle iktidara gelebilir, ancak bu hareket varolan devlet aygıtına uyum sağlarsa burjuva devletini daha demokratik bir yönelişle yönetmekten başka bir iş yapamaz. Bundan, «sosyalist bir seçeneğin» ancak burjuva devleti yerine tümüyle yeni bir devlet koyularak gerçekleştirilebileceği sonucu çıkar. Çünkü, yeni sosyalist üretim tarzı, başka bir sınıf olan işçilerin üstünlüğünü güvence altına alacak farklı üretim ilişkilerinin gelişimine yol açmalıdır.

Şimdi de, genel olarak devleti ve özel olarak da şu anda dünyanın birçok bölgesinde karşılaştığımız tekelci devleti yakından inceleyelim.

Burjuva devleti iki amaca hizmet eder. Çoğu durumda bunların en fazla göze çarpanı, *zor ve baskı* araçlarının geliştirilmesi ve kullanılmasıdır. Bunlar-

dan daha önemsiz olmakla birlikte daha az belirgin olanı, burjuva demokrasisinin, yani işçilerin kapitalist sınıf tarafından ezilmesini gizleyen ve eşitlik için sahte bir mücadele alanı sunan kurum, kural ve yasaların bileşiminin örgütlenmesindeki rolüdür. Bu iki rol birbiriyle ilişkilidir ve burada, yalnızca çözümleme amacıyla ikiye ayrılmıştır.

Ordu ve polis, devletin elindeki baskı araçlarının birinci sırasında yer almaktadır. Toplumda antagonistik sınıflar ortaya çıkınca, silahları ve savunma görevini herkese vermek olanaksız duruma geldi, çünkü ezilen çoğunluk silahları ezenlere çevirebilirdi. Böylece, sürekli profesyonel ordular genelleşti ve zorunlu askerlik uygulaması azaldı. Burjuva devleti, ancak yurttaş askerin bir yurtseverlik karikatürü iel ideolojik koşullanmasından ve askere çağrıldığında, kayıtsız şartsız bağlılığı olan ve disiplininden kurtulunması olanaksız profesyonel bir orduya yerleştirilebilmesinden sonra herkesin askerlik hizmeti yapmasını kabul etti.

Burjuva devletin ordusu, yöneten kapitalist sınıfın hizmetindedir; genellikle emperyalistlerarası rekabetin (Birinci Dünya Savaşı) sonucunda doğan dış çatışmalarda; kitle ayaklanmalarını kanlı biçimde bastırma girişimlerinde (Paris Komünü, Rusya'ya 1917-1920 arasındaki müdahale); sömürgelerin fethedilmesinde ve bugünlerde aşağılık yeni-sömürgeci hükümetlerin yardımına koşmakta (Gabon ve Çad'da Fransa, Tayvan ve Vietnam'da A.B.D.); ve son olarak grevleri ve kitle gösterilerini bastırmakta (1968 Paris, 1968 Şikago) kullanılmaktadır.

Çeşitli ülkelerde polis o kadar özgürce ve geniş çapta kullanılmış ve o kadar şiddet kullanmıştır ki, bunun devletin hizmetinde oynadığı rolü vurgulamaya gerek kalmamaktadır. Polis, devletin simgesi olmuştur.

Yargı, mahkemeler ve hapishaneler devletin elindeki baskı araçlarının bir bölümüdür. İleride ele ala-

cağımız yasalar dışında, bunlardan oluşan aygıt, en iyi hukuki savunma araçlarını ve çürümüş bürokrasiden kişileri parayla alabilmesi; hüküm giydiğinde daha iyi koşullarda yaşayabilmesi; (sınıf dayanışması duygusunu seyrek durumlarda yenebilen) yargının kafasında kendi lehlerine oluşan önyargı; «istenmeyen öğeleri» ortadan kaldırmak için uygun jüri üyelerini seçebilmesi yoluyla *de facto* (fiili) toplumsal ayrımları ve zenginlere (ve/veya beyazlara) sağlanan ayrıcalıkları uygulamaya koyar. Siyasal hükümlülerin özel konumlarının belirlenmesi zor, hatta olanaksızdır; çünkü «siyasal» suçlardan hüküm giyenler hep burjuva devletinin muhalifleridir.

Devletin yürüttüğü yönetim hizmetleri zor ve baskı rolünü yerine getirir. Bürokrasi, yönettiklerinin ve onların seçimle gelen temsilcilerinin denetiminden kurtulur. Bürokrasiye sağlanan güç, devleti toplumun üzerinde bir yere çıkarır; artık devlet nesnel olarak burjuvazinin en üst kesiminin hizmetinde olan, kalıcı, doğruluğundan kuşku duyulmayan, belli bir yapıya sahip olan hiyerarşi durumuna gelmiştir.

Burjuvazi feodal sistemi ortadan kaldırıp yerine geçmek ve egemen sınıf olabilmek için halk kitlelerinin desteğine başvurmak zorundaydı. 1776 Amerikan Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi bunun açık örnekleridir. Halkın desteğini sağlayabilmek için gösterişli ilkeleri (insan hakları, yasalar önünde eşitlik) ilân etmesi ve kitlelerle ittifak kurulmasını sağlayan talepleri açıklaması gerekiyordu. Kapitalizme uygun olan devlet, burjuva devleti ya da *burjuva demokrasisi,* başlangıcından beri, yeni egemen sınıfın iktidara gelmesini zorunlu olarak engelleyen hakların ve özgürlüklerin kabul edilmesine dayanıyordu. Burjuva cumhuriyeti bu özgürlükleri bayrağının üzerine işlemek zorundaydı, fakat zorunlu olduğundan dolayı bunları kitleler için sınırlandırmaya çalışıyordu. Böylece, ikiyüzlülük onun başlıca özelliklerinden biri olmaktadır.

Burjuva tarihsel olarak, halk için bu hak ve özgürlükleri sınırlandırmanın en uygun yolunun bunları açıkça kısmak ya da karşı çıkmak olmadığını kısa zamanda anladı. Uygulamada, bir yandan bu hak ve özgürlüklerin içini boşaltırken, diğer yandan bunların herkes için varolduğunu açıklamak çok daha uygundu. Böyleçe burjuva demokrasisi sözde demokrasi olduğunu kanıtladı; işçi sınıfına ilişkin uygulamaları kendi açıklamalarıyla sürekli çelişiyordu.

Açıklanan özgürlükler ezilen sınıf açısından aldatıcı olmakla birlikte, burjuvazinin kendisi için önemliydi. Üstünlüğünü ele geçirmek ve korumak için, burjuvaziye özgürlük gerçekten gerekliydi feodalizmden kaçan emek-gücünü ele geçirmek için çalışma özgürlüğüne gereksinimi vardı; yatırım özgürlüğüne, ticaret ve kapitalizmin gelişiminin önündeki kısıtlamaların kaldırılmasına gereksinimi vardı; genelde «kişi özgürlüğüne» gereksinimi vardı ve bunu, özel mülkiyetin ideolojik meşrulaştırılması ve yeni üretim tarzının temel taşı olmasından dolayı kutsal bir varlık olarak sundu. Özel mülkiyeti meşrulaştırmak ve bunu herkes için eşit olduğu kabul edilen yasalara, bir kutsal tapınağa koyar gibi yerleştirmek için yüce ilişkiler kullanıldı. Yasalar, özgür girişimcilik ve mülk edinme hakkı adına işçilerin emeğinin büyük bir bölümüne her gün ve genelde haksız biçimde el konulmasını onayladı ve sömürü yüzünden özel mükiyete karşı gelişen hareketleri bastırdı.

Özgür, zorunlu eğitimin yaratıcısı olan burjuva demokrasisi, her yaştaki tüm çocukların kafasını, sistemi güvence altına alan ideolojiyle doldurmak için eğitimi kulanır. Bunun amacı, herkesin yasa önünde eşit olduğuna, «insan» özgürlüğüne ve bireylerin karşılıklı bağımlılığını, toplumsal sorumluluğunu yadsıyan bir toplumun ahlâki yetkinliğine inanmasını sağlamaktır. Yurttaşların eğitilmesi, edebiyat, tarih ve felsefe eğitimi hep bu amaca yöneliktir. Pratik becerilerin öğretilmesi genellikle, sistemin gelecekte ge-

reksinim duyacağı işçilerin yetiştirilmesi ile sınırlıdır ve onları, tahsis edildikleri yerlere uymalarını sağlayacak bir biçime sokar. Okul sisteminin bir diğer işlevi de sınıf ayırımlarını, bazen yüksek öğrenim olanaklarına ilişkin olarak gerçekte varolan farklılıkları, bazen de el ve kafa çalışması arasında, okul ile gerçek dünya arasında en keskin ayrımları koruyarak sürdürmektedir. Bunlara, başından sonuna kadar, eğitim malzemesinin içeriğinin ve sunumunun toplumsal ayrıcalıkları olan çocuklara uygun biçimde düzenlendiğini ve böylece görünüşteki yeteneklere göre yapılan bir seçimin, toplumsal ayıklama için bir sis perdesi oluşturduğunu da eklemeliyiz.

Burjuva demokrasisinin ikiyüzlülüğü özellikle, önemli bir konu olan ulusal egemenliğe ilişkin siyasal konularda belirgindir.

Anlatım özgürlügü ve basın özgürlüğü herkese tanınmış haklardır, ancak devlet hiç kimseye bunların kullanım araçlarını sağlamaz. Uygulamada yalnızca, gerekli olan büyük mali kaynakları denetleyenler bu haklardan yararlanır; bu olanaklara sahip olmayanlar bunlardan yoksun kalırlar. Yüksek tirajlı gazete ve dergiler Hearstler, Loebsler ve Luceler içindir. Diğer yandan, sisteme muhalif olanlar, yalnızca teksir edilmiş yazılarla ve kendilerini destekleyenlerin özverileri ile istikrarsız biçimde varlığını sürdüren güçsüz yayınevleri ile yetinmek durumundadır.

Toplantı ve gösteri özgürlüğü büyük gürültü ile açıklanır, fakat devlet kamu düzeni adına bunları yasaklamak hakkını saklı tutar ve kararını uygulama için emrinde polisi vardır. Bu yüzden ilerici toplantı ve gösterilerin hep devlet gücü ile engellenmesi ve polisin baskısıyla karşı karşıya gelmesi şaşırtıcı değildir.

Radyo ve televizyon yayınlarının devletin elinde olduğu ülkelerde siyasal muhaliflere iktidar kadar konuşma süresi verilebilir. Fakat yansız olmayan ha-

ber bültenleri, duygusal dramatik oyunlar, aptalca eğlence programları, beyni uyuşturan reklam seli genellikle, yurttaşlarının siyasal olarak edilgenleştirilmesinde çıkarı bulunan burjuvazinin hizmetinde büyük bir antisiyasal bir program yığını oluşturur.

Böylece, burjuva demokrasisinin olduğu yerlerde yurttaşlar, ulusal egemenliği ortaya çıkaracağı kabul edilen işlemden (seçimden) önce, tepkici partilerin propaganda ve aldatmacalarını kabullenmeleri yolunda koşullandırılmıştır. Onlara önce şu söylenecektir: «Demokratik bir devlette yaşıyorsunuz; isteyen herkes aday olabilir; oyunuzu istediğinize verebilirsiniz, oyunuz diğerlerinin oylarıyla eşittir.»

Bu inandırma çabası birkaç aldatmacayı içermektedir. Birincisi, herkesin aday olabileceği doğru değildir; bunun için isteğin yanı sıra *para* da gereklidir. Bazı devletler küçük harcamaları karşılamakla birlikte, adayların paraya gereksinimleri vardır; bir adayın şansı para harcama gücüne (basın, televizyon, radyo, reklam, halkla ilişkiler, gezi için) bağlıdır. Buradan, tekellerin parasal desteğini sağlayan adayların büyük avantaja sahip oldukları sonucuna varılabilir. İkincisi, seçmenler ancak, yargıları yukarıda anlattığımız koşullandırmadan ve doğrudan propaganda bombardımanından kurtulabilirse istedikleri yönde oy kullanabileceklerdir. Birçok ülkede, bu kişilerin oyları başka bir kişinin ya da kişilerin oylarıyla eşit değildir. Doğrudan ve dolaylı baskılarının sonuç vermeyeceğinden korkan birçok burjuva devleti seçim bölgelerini ayarlayarak oyları çalmaktadır. Örneğin, bir işçi sınıfı semtinde bir milletvekilliği için 50.000 oy alınması gerekirken, toplumsal yapı olarak tutucu bir milletvekili çıkaracak bir bölge için bu sayı yalnızca 10.000 olarak belirlenir. Seçimin birkaç turla yapıldığı yerlerde başka olanaklar da vardır. İlk turda birbirine düşman görünen siyasal gruplar tepkici bir çoğunluk oluşturmak ve sonunda ilerici öğeler yenilgiye uğratmak için faaliyete geçerler.

Halk egemenliği ve yurttaş eşitliği efsaneleri bir başka aldatmacayı, devletin sınıflar ve toplumsal gruplar arasında hakem olduğu aldatmacasını besler. Devletin (hükümet aracılığıyla) bazı anlaşmazlıklarda hakemlik yapması istenebilir. Bunu anlayabilmek için devletin üstyapının başlıca öğesi olmakla birlikte, içinden türediği altyapının edilgen, doğrudan bir yansıması olmadığı hatırlanmalıdır. Devletin rolü oldukça açıktır; bu, toplumsal yaşamın örgütlenmesinin her alanında egemen sınıfın (kapitalistlerin) gücünü ifade etmektir. Bu belirgin rolü yerine getirebilmesi için görece özerk olmalıdır. Stratejik açıdan, yani uzun ve orta dönemde amacı bu olduğu için, yalnızca sermayenin çıkarlarına hizmet eder. Fakat taktik açıdan, yani kısa dönemde çoğu kez manevraya girişmesi ve hatta geri adım atması gerekebilir. Burjuva toplumu, güçler dengesinin sürekli dalgalanma gösterdiği bir sınıf mücadelesi ile tanımlanır. Devletin manevraya başvurması ve geriye adım atması adalet ilkeleriyle uyumlu, özgür bir kararın sonucu değildir, fakat güçler dengesindeki değişimleri hesaba katma ve zor kullanımının akılcı olmadığı durumlarda hileye başvurma gereğinden doğar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana burjuva devletlerde görülen değişiklikler, bunların en yaşamsal ve uzun dönemli faaliyetlerinde yalnızca kapitalist devlet olarak kalmadıklarını, aynı zamanda, daha da açık biçimde, büyük-ölçekli kapitalizmin araçları, yani *tekelci kapitalist devletler* durumuna geldiklerini göstermektedir.

Burjuva devleti ekonomideki tekelleşmeyi daha da ileri boyutlara götürebilmek için yeni müdahale yöntemleri geliştirmek durumundadır. Ekonomiyi, çoğu kez büyük-ölçekli kapitalist işletmelerle anlaşarak fiyat düzeyini belirlemek; devlet ihalelerini vermek; para miktarı ve kredilerin dağılımını etkilemek; banka faaliyetlerini düzenlemek vb. araçlarla sürekli olarak düzenlediğini görmüştük. Bununla birlikte,

bugün tekelci devlet, en yararlı araçlar olarak, orta dönemin ötesine uzanan, önemli ve kalıcı tercihlerin yapıldığı yapısal düzene müdahale araçlarına sahiptir. Çok çeşitli biçimlerdeki tasarrufları ve özel yatırımcılara örnek oluşturan ve onları harekete geçiren, kamunun tek başına ya da özel kesimle ortaklaşa giriştiği yatırımlara ayrılacak sermayeyi denetler. Ekonomiyi, yani tekelleri doğrudan ya da dolaylı olarak sübvanse etmek yaygın bir uygulama durumuna gelmiştir; bu sübvansiyonlar gerekli olan yenidenyapılanmayı ya da kesimler arasındaki dengesizliklerin giderilmesini sağlar. Silahlanma harcamaları o kadar belirgin ve yoğundur ki, sistemin bazı olumsuz eğilimleri (örneğin kâr oranının düşme eğilimi) gideren kalıcı bir etki yapar. Son olarak tekelci kapitalist devlet, uyumlu biçime getirilmiş ve sözleşmeye dayanan bir ekonomi çerçevesinde, kapitalizm koşullarında olabileceği ölçüde planlamaya bir çare olarak başvurur ve böylece ekonominin genel yönünü ve genel dengesini belirler. Tekellerin genişletilmiş bir iktisadi alanda gelişip büyümelerini sağlayan dış anlaşmaları (örneğin Avrupa Ortak Pazarı'nın ya da uluslararası bir topluluğun üyesi olarak) imzalayan da yine devlettir.

Avrupa'da temel taşıma ve enerji kesimleri az kârlı ya da kârsız duruma gelince, tekelci devlet istihdam eden devlet biçimini aldı ve en kârlı kesimleri büyük-ölçekli özel sermayeye bırakabilmek için bu iki kesimi ele geçirdi. Hatta, öncü niteliğindeki kesimleri (atom enerjisi, havacılık, uzay araştırmaları) çok fazla sermaye yatırımı gerektiren, riski yüksek, ancak ekonomiyi canlandırıcı nitelikteki işletmelerini bile ele geçirdi.

Büyük kapitalist devlet, tekellerin sermaye yoğunlaşmasını hızlandıran birleşmelerine doğrudan müdahale eder. Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri önemli miktarda sermaye gerektirir ve bunların getirisi de belirsizdir. Devlet bu harcamaların

üçte ikisinden beşte dördüne kadar olan bölümünü yüklenir ve bundan başka, kamu fonları ile finanse edilen araştırma-geliştirme programlarında çoğu kez tekelci işletmelere bırakılır.

Son olarak devlet, tekellerin önemli bir bankası olma işlevini yerine getirir. A.B.D. Hükümeti savunma sanayi ihalelerini alan Lockheed Uçak Şirketi'nin çok ivedi gereksinim duyduğu bir borcu garanti etmiştir ve çok kötü yönetilen Penn Central Demiryolu Şirketi'nin yöneticilerine ve bu şirkete yatırım yapanlara para yardımı sağlamıştır.

Bir suçu araştıran detektifin sorduğu ilk soru şudur: «Bu suçtan yarar sağlayan kimdir?» Suçtan yarar sağlayanın suça teşvik eden kişi olma olasılığı yüksektir. Kapitalist devlete bakarak aynı soruyu sorabiliriz: Faaliyetlerinden kim yararlanmaktadır? Elbette bu sorunun yanıtı bizi devletin doğası konusunda aydınlatacaktır.

1971 yılında Fransa devletinin açıkladığı resmi hesaplar çok ilginç veriler arasında şunları da içeriyordu: 1950 ve 1971 arasında sömürünün gayrisafi getirisi (işletmelerin gayrisafi kârı) yılda ortalama % 11,3 oranında artarken, ortalama sanayi ücretleri yılda % 8,4 vergiler % 8,8 oranında, yani kârlardan daha yavaş artmıştır ve bu da, sözkonusu şirketlerin tasarruflarını yılda % 13 oranında arttırmalarını sağlamıştır.

Fakat kapitalist devlet hâlâ, şirketlerin ödedikleri vergilerin fazla olduğunu düşünmekte ve bu yüzden, her yıl kârlarının önemli bir bölümünü amortisman ve yıpranma «karşılığı» olarak ayırmalarına izin vermektedir. 1967 ve 1971 yılları arasında Fransız şirketlerinin doğrudan ödedikleri vergiler 61,48 milyar franktı ve 29,43 milyar da bu şirketlerin sonuçta daha fazla kâr etmelerini sağlamak üzere «amortisman karşılığı» olarak şirketlerce alıkonulmuştu.

Varolan çok sayıdaki kanıt arasından seçilen yukarıdaki örnekler, modern devletin ekonomiyi düzen-

lediğini ve yönlendirdiğini göstermektedir. Ayrıca, devletin ekonomiye belli bir biçimde müdahale etmesi sonucunda, iktisadi gelişmenin meyvelerinden, (a) ücret geliri sahiplerinin ve küçük bireysel girişimcilerin en az; (b) orta büyüktükteki özel şirketlerin bunlardan daha fazla; (c) tekeller olarak nitelendirilebilecek dev şirketlerin de aslan payını alarak yararlandıkları bir bölüşümün gerçekleşeceğini göstermektedir. Modern devlet, oynadığı rol ile tekelci kapitalist devlet ünvanını kesinlikle hak etmektedir. Açıkladığımız bu eşitsizlikler sürekli kesinleştikçe bu ünvan giderek daha uygun olmaktadır.

13

TOPLUMSAL SINIFLAR VE KAPİTALİZME KARŞI MÜCADELE

Sınıf konusuna genel bir biçimde değinmiştik. Şimdi de toplumsal sınıfları, özellikle kapitalizme karşı mücadele açısından incelemek istiyoruz. Kesin sonuçlar sunmak yerine, okurun çok karmaşık bir konuda kendi yolunu aydınlatmasını sağlayacak malzemeyi sağlayacağız. Önce kapitalist sınıfları inceleyeceğiz; sonra daha derin biçimde olmak üzere, ücret geliri elde edenleri, daha sonra ara sınıfları ele alacağız. Son olarak da, uluslararası bağlamda sınıf mücadelesini inceleyeceğiz.

Kapitalist sınıfları çoğul biçimiyle kullanmak iki anlama geliyor gibi görünebilir. Bu deyim, hem tekelci burjuvaziyi hem de daha iyi bir ifadeyle, geleneksel burjuvaziyi, diğer bir deyişle, tekelci kapitalizme dahil olmamış kesimleri anlatmak için kullanılmaktadır. Her ikisi de üretim ya da değişim araçları sahipleri olarak üretici ilişkilere giren ve böylece ücretli emekçileri sömürebilen ve onların artık emeğine el koyanlardan oluşmaktadır. Bu bakış açısıyla, hepsi birarada, bir bütün olan kapitalist sınıfı oluşturmaktadır. Fakat, belli bir toplumdaki ortalama kâr oranının değişik kişilerin sağladığı çok farklı kâr oranlarının ortalaması olduğunu ve yüksek kâr oranları sayesinde toplam ulusal artık-değerden aslan payını kendilerine ayırabilenlerin bunu ancak, daha düşük kâr oranına sahip olanların payları aleyhine

gerçekleştirebildiklerini daha önce görmüştük. Fazla pay alanlar genellikle aynı gruptur, yani tekellerdir; daha az alanlar ise küçük ve orta kapitalistlerdir. Bu durum ulusal artık-değerden pay almaya çalışan rakipler arasında büyük çekişme yaratır. Bu rekabet, devletin giderek tekelci kapitalist devlet durumuna gelmesi ve ekonomiye müdahalesinin nihai amacının kâr oranının düşme eğilimine en fazla dayanabilen kesim olan tekellerin yararına olmak üzere, bu düşüşe karşı koyma girişimlerine destek sağlamak olmasından dolayı keskinleşmiştir.

Ayrıca geleneksel burjuvazi, artık-değerden aldığı payı arttırmak için tekelci burjuvazi ile rekabet ederken tekelci burjuvazinin faaliyetlerine çok bağımlı duruma gelmiştir. Taşaronluk yapmak zorunda bırakılan çok sayıda küçük işletme, giderek kendi aleyhlerine olan koşullarla dev işletmelere satılma durumuyla karşı karşıya kalmaktadır. Küçük-ölçekli tüketim malı üreticileri, mallarını satabilmek için büyük mağazalar zincirine ve büyük dağıtıcılara bağımlıdır. Bu ilişkiler ve banka kredisine olan bağımlılık, geleneksel burjuvazinin tekellerin gölgesine sığınmasına ve ekonominin azgelişmiş, geri bir kesimi durumuna gelmesine katkıda bulunmaktadır.

Ücretli çalışanlar sınıflarının somut biçimde incelenmesi için sayılarının ortaya konulması gerekmektedir. 1975 yılında A.B.D.'de 78,3 milyon olan çalışan nüfusun çeşitli kesimlere dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 1
(milyon kişi)

Tarım	1,3
İnşaat, madencilik ve imalât	22,5
Ulaştırma ve kamu hizmetleri	4,5
Ticaret ve mali kesim	21,2
Hizmetler	14,0
Devlet	14,8
Toplam	78,3

Kaynak: **Employment and Training Report of the President (Başkanın İstihdam ve İşgücü Yetiştirme 2Raporu)**, (Washington, D. C. : Government Printing Office, 1976).

Gelişmiş kapitalist toplumlarda ev hizmetlerinde çalışanlarlarla tarım işçileri çoğu kez önemli bir antikapitalist rol oynayamayacak ölçüde dağınıktırlar. Bundan başka, birçok tarım işçisi geçici işçi olarak çalışmaktadır; bu nedenle bunları tartışmamızın dışında tutacağız.

Marksist çözümleme, her zaman, *üretken* ve *üretken-olmayan* işçiler ayırımını vurgulamıştır. Üretken işçiler, emekleri *değer* ve özellikle, kapitalist tarafından el konulan ve sermayenin kazancını oluşturan ek ya da artık-değeri üreten ve ücret geliri elde eden işçilerdir (bunlara doğrudan üreticiler de denir). Daha önce, yalnızca meta üretiminin, yani değişim-değeri bulunan maddi malların yeni artık-değere neden olduğunu görmüştük. Bu yüzden, üretici işçiler maddi malları üreten ve toplu olarak *işçi sınıfını* oluşturan işçilerdir.

Yukarıdaki tabloda yer alan işçi grupları geniş ve belirsizdir «.İnşaat, madencilik ve imalât» başlığı, bu kesimdeki niteliksiz işçilerle nezaretçileri ve büro işçilerini kapsamamaktadır. Diğer yandan, ulaştırma işçilerini (özellikle kamyon sürücülerini) ve üretim faaliyetindeki diğer işçileri de kapsamaktadır. Bu da dikkate alındığında, A.B.D.'de (tarım işçileri dışında) işçi sınıfının yaklaşık 28 milyon işçiden oluştuğu ve bunun ücretli emekçilerin yaklaşık % 40'ına ulaştığı hesaplanabilir. Fakat, bu işçi sınıfı diğer çalışanların toplamından biraz daha yavaş büyümektedir. Bununla birlikte, bu değişim çok yavaştır ve diğer çalışanlar gruplarıyla karşılaştırıldığında işçi sınıfının ücretli emekçilerin en büyük kesimini oluşturmayı sürdürmesi çok olasıdır.

Bundan başka, işçi sınıfı her zaman öncü olmuş-

tur. Bunun, işçi sınıfının doğrudan üreticilerden oluşmasından kaynaklandığına inanılır. Kapitalist üretim ilişkilerinden doğan sömürü, elbette en çok ve en doğrudan bu işçileri etkiler. Bu nedenlerden ve aynı zamanda işçi sınıfının büyük üretim birimlerinde yoğunlaşmasından dolayı, işçi sınıfı kollektif işçidir. Güçlü toplumsal mücadele geleneğinin mirasçısıdır. Ücretli nüfusun yalnızca sayı olarak en önemli kesimi değil, aynı zamanda potansiyel olarak en bilinçli ve aralarındaki bağları en sıkı öğesidir.

Bu durum, işçilerin egemen ideolojinin baskısı altında olmaları ve tüketim toplumunun zehirlerine karşı bağışıklı olmamaları olgusunu ortadan kaldırmaz. İşçilerin yaşam standardlarındaki iyileşmeler bazen mücadele isteklerini körletir. İşçilerin homojenliği, eğitim ve beceri farklılıkları yüzünden zayıflar. Bununla birlikte, bazı gözlemciler bu etkenlerin önemini biraz abartmışlardır. Bizim ilk yorumumuz, ideolojik baskının, yükselen yaşam standardlarının ve her türlü bölücü taktiklerin yalnızca işçi sınıfını değil, her sınıfı ve bütün ücretli emekçileri etkilediği yolundadır. Bunların herbiri işçi sınıfının özgül bilinci ile egemen sınıfın şiddetli ideolojik saldırısı arasındaki çelişkiyi besler. Bundan başka, çeşitli nedenlerden ötürü, her grubun kendi içinde, egemen sınıfın kendisi neden olmasa bile gidermeye çalıştığı tali çelişkiler ve çatışmalar doğar. Son olarak, yakın yıllarda dünya üzerindeki işçi sınıfları militanlıklarını tartışma götürmez biçimde ortaya koyan yoğun eylemlere girişmişlerdir. Üstelik çeşitli müdahalelerde öncelik çoğu kez, en düşük ücretlerin arttırılması taleplerine verilmiştir. Bu durum, çalışanların çeşitli kesimlerini bölüp parçalayarak birliği bozma çabalarına karşın bir dayanışma ruhunun varolduğunu kanıtlamaktadır. Aynı biçimde, daha önceleri egemen sınıf tarafından yaratılan ve yaşatılan ırkçı davranışlarla engellenmesine karşın, işçi sınıfı kitlesi ile ayrıcalıksız azınlık işçileri arasındaki dayanışmanın

arttığı tartışma götürmez. Toparlamak gerekirse, en kararlı ve etkili antikapitalist eylemleri en fazla gerçekleştiren hâlâ işçi sınıfıdır. Mücadele, işçi sınıfının rolünün belirleyici olması gerektiği gözönünde bulundurularak yine işçi sınıfı bayrağı altında yürütülmelidir.

Bu, *üretken-olmayan işçiler* olarak sınıflandırılan ücretliler gurubunun önemli bir destek rolü oynamayacağı anlamına gelmez. Bu işçilerin sayısı işçi sınıfından biraz daha hızlı artmaktadır. Bugün ticaret, hizmetler ve mali kuruluşlar alanındaki üretken-olmayan işçi sayısı 5 milyona yaklaşmıştır. Bu sayılar dikkat çekmekte ve grubun diğer bazı özellikleri bunların daha ciddi incelenmesini gerektirmektedir.

Ticari işçiler deyimini, en geniş anlamında, yani pazarlama, pazarlama araştırması vb. alanlarda çalışanları kapsayacak biçimde kullandığımızda, üretken olmayan işçilerin büyük çoğunluğunun bu grupta olduğunu görürüz; bundan başka, bunların durumlarının incelenmesi, hizmet sanayilerinin ve mali kuruluşların çoğunu, yani üçüncü kesimi de kapsayacak biçimde genişletilebilir. Bu konuda Marksist çözümleme hâlâ temel olduğu için Marx'a başvuruyoruz: «Ticari işçi doğrudan doğruya artık-değer üretmez...». Gerçekte, hem malları paraya çevirerek bunlarda bulunan artık-değeri *gerçekleştirmek*, hem de sermayenin dolaşım hızını yükselterek artık-değeri *çoğaltmak* için gerekli koşulları hazırlamak ticaretin görevidir. Bunu yapabilmesi için, gerçekleşen artık-değerin bir bölümü ticaret sermayesine ayrılmıştır. Fakat Marx şunları ekliyor: «[ticari işçinin] emeğinin fiyatı, emek-gücünün değeriyle belirlenir, oysa bu emek-gücünün uygulanması, kullanılması, enerji harcanması, aşınıp yıpranması, öteki bütün ücretli emekçilerde olduğu gibi, hiçbir şekilde değeriyle sınırlı değildir.»[1] Sanayi işçileri gibi ticari işçi de «kar-

1. Karl Marx, **Kapital**, 3. cilt, (çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1978), s. 313.

şılığı kısmen ödenmeyen emek harcıdır»[2] ve son çözümlemede:

> Tıpkı, işçinin karşılığı ödenmeyen emeğinin, üretken sermaye için doğrudan doğruya artık-değer yaratması gibi, ticari ücretli işçilerin karşılığı ödenmeyen emeği de, tüccar sermayesi için bu artık-değerden bir şey sağlar... bu da, sonuçta sermayesi bakımından aynı şey [artık-emek gibi] demektir.[3]

Bu alıntılar daha açık bir çözümlemeye yol gösterir; üretim ilişkileri söz konusu olduğunda, doğrudan üretken işçi ile aynı biçimde sermaye birikimine katkıda bulunan üretken-olmayan işçi arasında fark yoktur; her ikisinin sömürülmesi temelde aynıdır. Marx'ın da belirttiği gibi, «bir bakıma, bu gibi ticaret işlerinde çalışanlar, diğerleri gibi ücretli işçilerdir.»[4] Bazı yönlerden sanayi işçisiyle farkları olduğu doğrudur, ancak bunlar sömürünün doğasıyla ilgili değildir. Marx, kendi zamanında, «ticari işçi[nin]... daha yüksek ücret alan ücretli işçiler sınıfına»[5] girdiğine işaret etmiştir.

Daha sonra, «bu kimselerin emek-gücü, bu yüzden, kapitalist üretimdeki gelişmeyle değer kaybına uğrar. Emeğin kapasitesi arttığı halde bu işçilerin ücreti düşer»[6] diye eklemektedir. Bu gelişme, ticaret kesiminde çalışan özel eğitim görmemiş işçilerin en fazla sömürülmekte olduğu günümüze kadar sürmüştür. Herşeye karşın toplumsal farklılıklar varlığını sürdürmektedir; mavi yakalı işçilerin yanı sıra beyaz yakalı işçiler de bulunmaktadır. Ticaret kesimindeki ve üçüncü kesimdeki işçiler genellikle fabrika işçilerinden daha fazla dağılmışlardır ve bir sınıfın parça-

2. Aynı yer.
3. a.g.k., s. 307.
4. a.g.k., s. 306.
5. a.g.k., s. 313.
6. a.g.k., s. 314.

sı olduklarının daha az bilincindedirler. Büyük sınaî ve toplumsal mücadele geleneğinden yoksundurlar. Ancak bunlar ikinci derecede ve giderek değişmekte olan farklılıklardır. Son zamanlarda ticari işçilerin sıkı mücadele örneği verdikleri grevler bu değişimin hız kazandığını göstermektedir.

Bundan dolayı, sermaye birikimine katkıda bulunmayan üretken-olmayan işçiler kapitalizme karşı mücadele edenlerin yanındadır. Sanayi işçileri sınıfı ile birlikte, Marx'ın *proletarya* olarak tanımladığı sınıfı, diğer bir deyişle, emekleri «sermayeyi arttıran» işçilerin tümünü oluşturmaktadırlar.

Sermaye birikimine katkıda bulunmayan ve daha dikkatli biçimde ele alınması gereken diğer üretken-olmayan işçiler de vardır. Sayıca önemli olan yönetim işçilerinin durumu böyledir. Bu kategori enerji, ulaştırma vb. gibi devlet işletmelerinde çalışanları kapsamaz. Bu grup, artık-değer üreticileri olarak işçi sınıfına dahildir. İşverenlerinin kamu kuruluşu olması bağımlı oldukları üretim ilişkilerinin kapitalist niteliğini değiştirmez.

Bundan başka, yönetim işçileri çok farklı gruplardan oluşmuştur. Önemli bir grubu öğretmenlerdir (bunları, kafa işçilerini ele aldığımızda tartışacağız). Posta ve telekomünikasyon işlerinde çalışanlar da bir diğer önemli gruptur. İktisadi nitelikte olan ve hizmetleri bir gelir sağlayan özerk kuruluşlarda devlet tarafından istihdam edilmektedirler. Bu ücretlilerden bir bölümü el işçisidir ve bunların konumlarını belirlemek zordur. Kendilerini etkileyen sömürüye karşı ortaklaşa, sağlam bir muhalefet gösterdikleri bilinmektedir ve son çözümlemede, devlet yönetiminde çalışanlardan çok ticari işçilere yakındırlar.

Yukarıda değinilen iki grubun dışında, devlet yönetiminin her kademesinde çalışanlar az ya da çok olmak üzere kapitalist devletin doğrudan ideolojik ve siyasal baskısı altındadır. Alt ve orta gelir düzeyindekilerin emekleri ticari işçilerinkine benzer biçim-

de sömürülmektedir, ancak çoğu kez, kapitalist devletin temsilcisi rolünü yerine getirdikleri duygusuna kapılmaktadırlar; bu da onlara yaşam boyu güvence sağlayarak özel ve farklı bir grup olduklarını kendilerine anlatmaktadır. Buradan, bu kişilerin antikapitalist mücadelede ancak marjinal biçimde ve ara sıra yer alacakları sonucuna varılabilir.

En fazla tartışılan iki ücretli grubu, kafa işçilerini ve «orta kademe yöneticilerini» gözden uzak tutmamalıyız. *Orta kademe yöneticiliği* düşüncesi, hiyerarşi ve otoriteden ayrılamaz. Orta yönetim personeli yönetim, yani sermaye tarafından kendilerine verilmiş otoriteyi kullanmak üzere işletmede belli bir eklem noktası oluşturan özel çalışanlardır. Ücretlerinin bir bölümü kendi emek-güçlerinin değerinden, geri kalan bölümü de sermayenin temsilcileri olarak yaptıkları hizmetleri ödüllendirmek için artık-değerden verilen paydan oluşmaktadır. Bu koşullarda, az sayıdaki bazı kuraldışı durumlar olsa da, nezaretçi personel kendini antikapitalist mücadele ile özdeşleştiremez. Bazen bu tali çelişkiler, otoritelerinin genişliğine ilişkin konularda sermaye ile çatışmalarına yol açarsa da, bu durum onların kapitalist niteliklerini değiştirmez. Bu grubun bazı kesimleri, sosyalizmin bazı kavramlarını benimser görünse de, bu konuda duyduğumuz kuşkuyu sürdürmeliyiz. Acaba sosyalizmi, kendilerini üst bürokrasiye getirecek bir sistem, yani sosyalizmin karşıtı bir düşünce olarak mı anlamaktadırlar?

Kafa işçisi, emek-gücü tümüyle kafa emeğine dayanan işçidir. Bu işçiler genellikle bilgi ile dinatılmış nezaretçilerle bir tutulamaz, çünkü kafa işçisi ne sermayenin otoritesinin bir bölümüne sahiptir, ne de böyle bir yetkiyi başkalarına aktarmıştır. Aynı konumdaki bir mühendis, eğer üretim süreci ile bütünleşmiş ise nezaretçi konumundadır, fakat araştırma işinde çalışıyorsa kafa işçisi olur. Bu kafa işçisi işletmede üretim işçisi durumundadır, çünkü «Üretken

biçimde çalışmak için artık el ile çalışmanız da gerekmez, kollektif emekçinin bir parçası olmanız, onun yerine getireceği alt işlevlerden bir tanesini yapmanız yeter.»[7] Ticari işçiyi ücretli sanayi işçisi ile özdeşleştirmemize yol açan düşünceler kafa işçisi için de geçerlidir. Yalnızca emek-güçlerini satan kafa işçilerinin sayısı çok fazla değildir ve genellikle, dağınık ve küçük gruplar biçimindedir (ulusal araştırma kuruluşları ve nükleer enerji kurumları dışında) Aralarında bağlılık yoktur ve çoğu kez antikapitalist mücadeleye birey olarak katılsalar da, sınırlı sayıdaki bireysel kararlar toplu bir katılıma yol açmaz. Bu insanların asıl potansiyel rolleri, eğitici ve esin kaynağı olmalarından doğar.

Öğretmenlerin konumu farklıdır. Çoğunlukla devlet memuru olarak istihdam edilirler ve ne üretimde ne de sermaye birikiminde rol oynarlar, fakat öğrencileri olan işçilerin emek-güçlerini yaratarak, daha yüksek nitelikte bir toplumsal öğeyle emek-gücünün değerini arttırarak işlevlerini yerine getirirler. Bu yüzden işlevleri, kamu yönetiminde büro işlerinde çalışan ve devletten maaş alan diğer kişilerden farklıdır. İşlevlerini yerine getirirken diğerlerine göre çok daha bağımsızdırlar. Sonuçta, sayıları ve aralarındaki bağlarla, genellikle kendilerine duyulan saygı ve sağladıkları itibarla, alt düzeydeki üyeleri kapitalist devlet tarafından şiddetli biçimde sömürülen ayrı bir toplumsal grup oluştururlar. Kapitalizme karşı verilen genel mücadelede öğretmenlere düşen görev, doğası gereği, sistemi ciddi biçimde tehdit eden bir görev değildir, çünkü en yaşamsal organlarına darbe vurmamaktadır. Yine de bu görev, ülkedeki her aileyi etkilediği için özel bir öneme sahiptir.

Ara sınıflar çok çeşitlidir, ancak sayıları çok fazla değildir. 1975'de A.B.D.'deki ücretsiz çalışan nüfusun dökümü Tablo 2'de gösterilmiştir.

---

7. a.g.k., 1. cilt, s. 520.

Tablo 2
(milyon kişi)

Tarımda kendi işinde çalışanlar	1,7
Tarım dışında kendi işinde çalışanlar	5,6
Toplam	7,3

Kaynak: **Employment and Training Report of the President** (Washington, D. C.: Government Printig Office, 1976).

Burada çok çeşitli faaliyetler yer almıştır. Her grupta büyük kapitalistler bulunmakla birlikte, kendi işinde çalışanlar, esas olarak, ya küçük ve orta çiftçiler, küçük işletme sahipleri (perakendeciler ve aralarında kuaför ve berber salonları, çamaşırhaneler, cenaze levazımatçıları da bulunan küçük iş sahipleri) ya da profesyonel çalışanlardır (avukatlar, doktorlar, muhasebeciler).

Alışveriş merkezlerinin, çok şubeli mağazaların ve, kuru temizleme ve oto tamirhaneleri gibi çok şubeli hizmet işletmelerinin her yerde faaliyete geçmesinden ve iş hacminin giderek daha büyük bir bölümünü ele geçirmesinden bu yana *küçük işletmeler* çok istikrarsız bir duruma düşmüştür. Büyük sermayenin perakendecilik ve hizmet işletmeleri alanına geniş çapta girmesi, bu gibi işletmeler için ciddi sorunlar yaratmıştır. Bundan dolayı, küçük işletme sahibi olanlar devlere yalvar yakar olmakta, fakat bu durum, her ikisinin de aynı artık-değeri paylaşan grubun üyeleri olmalarını önleyememektedir. İşçi-tüketicilere karşı perakendecilerin çıkarı, kendi kâr oranlarını, yani artık-değerdeki paylarını şiddetle savunmalarında yatmaktadır. Diğer yandan, işçi-tüketicilerin çıkarı, genel artık-değerin daha kolaylıkla azalacağı ve sömürülmelerinin hafifleyeceği umuduyla her türlü artık değerin azaltılmasındadır. Bu nedenle, perakendeciler ve hizmet işletmesi sahipleri antikapitalist mücadele işçilerin önemli bir müttefi-

ki olamazlar. En iyi durumda bile, antikapitalist mücadele, taktik anlamda, küçük işletme sahipleri ile büyük sermaye arasındaki tali çelişkiyi kullanır; aynı zamanda yokolmakta olan ve böylece «proleterleşen» küçük perakendeciler açısından bunun bir *temel* çelişki durumuna geleceğini de akılda tutar.

Küçük ve orta çiftçilerin sayısı, bu tür işletme sahiplerinin işletmelerini kaybetmeleri ve proleterleşmeleri sonucunda hızla azalmıştır, fakat hâlâ kalabalık bir grupturlar ve gün gelecek bu gerilemeleri sona erecektir. 1950-1959 yılları arasında, yirmi yıldan kısa bir süre içinde A.B.D.'deki çiftlik sayısı 5,4 milyondan 2,7 milyona gerileyerek yarı yarıya azalmıştır. Bu duruma tarımsal faaliyetin azalması değil, A.B.D. tarımındaki büyük-ölçekli kapitalist işletmeler biçimindeki yoğunlaşma neden olmuştur. Böylece 1969 yılında A.B.D.'deki çiftliklerin % 2'sinden biraz fazlası 8000 dönümden daha fazla toprağa sahip bulunmaktaydı. Bu büyük çiftlikler toplam tarım alanının % 40'ını işlemektedir. Diğer yandan, 1969'da çiftlikleri % 23'ü 200 dönümden az, % 17'si de 200-496 dönüm arasındaki toprağı işlemekteydi. Bu iki grup birlikte ele alındığında, çiftliklerin % 40'ını oluştururken, işledikleri ortalama arazi 400 dönümden daha azdır ve toplam tarım arazisinin % 5'inden azını oluşturmaktadır. Fransa'da 1970-1971 yıllarında 1.600.000'den biraz az sayıdaki tarım işletmelerinin % 70'i 200 dönümden az, % 22'si ise 200-500 dönüm arasındaki araziyi işliyordu.

Bu küçük-ölçekli çiftçiler meta üreticileridir, ancak kapitalist üretim tarzı tarafından doğrudan denetlenmemektedirler. Çiftçiler kendi üretim araçlarına sahiptir. Fakat Marx'ın da gözlemlediği gibi, «üretim araçları yalnızca emekle karşı karşıya geldikleri ölçüde sermaye olurlar». Kendi emeklerinin sahibi olan çiftçiler için durum böyle değildir. Marx, kendi üretim araçlarına sahip olan bu insanların, salt bu nedenden dolayı kendi artık-emeklerinin sahibi ol-

duklarını ve bu yolla artık-değer yaratıp bunu kendilerine mal ettiklerini kabul etmektedir. Bununla birlikte, Marx'ın yorumu çoğu çiftçilerin hiçbir şey satın almadığı, toprak ile emek aletleri dışında herşeyi kendilerinin ürettiği bir döneme ilişkindir. Bugün çiftçilerin çoğu, enerji kaynaklarını (çeki hayvanları), tohumlarını, aletlerini ve diğer malzemeleri kendileri üretmemektedir. Bugün ürünlerinin hemen hemen tamamını satmaları nedeniyle, fiili üretimlerinden önceki herşey için pazara bağımlıdırlar ve bu bağımlılık üretimden sonra da aynı biçimde sürmektedir. Üretim girdilerini sağladıkları pazar, tarım makinaları tekellerinin, gübre, kimyasal madde vb. maddeleri üreten tekellerin egemenliğindedir; ürünlerini sattıkları pazar ise, fiyatların çoğunu belirleyen ya da etkileyen devlet tarafından denetlenmektedir. Böylece kötü bir cenderede sıkışıp kalan günümüzün küçük-ölçekli çiftçisi bir anlamda, tekelin kendisinden başka bir şey olmayan bir kollektif işveren için çalışan bir tür hizmetçidir. Çiftçilerin kendi artık-emeklerine kendilerinin mi el koyduğu yoksa sistem tarafından mı el konulduğu sorusu ortadadır.

Her durumda da, dünya üzerindeki çiftçiler (ya da köylüler) kendi durumlarını geniş biçimde incelemişler ve sınıf olarak, emekçi sınıfla güçlü bir dayanışma duygusu içinde şiddetli ve kararlı bir anti-kapitalist mücadeleyi sürdürebileceklerini göstermişlerdir.

Bu kısa sınıf çözümlememiz, yalnızca bir toplumdaki koşullara değil, aynı zamanda dünya üzerindeki diğer ilişkilere de uygulanabilir. Tekelci sermayenin her yerde bağrında geliştiği çokuluslu şirketler, dünyanın her yerinde aynı biçimde hareket etmektedirler. General Electric'in yeni Güney Koreli ve Brezilya'lı işçilerine ya da diğer bir düzine ülkedeki işçilerine A.B.D.'deki işçilerinden daha merhametli davranmayacağı kesindir. Chase Manhattan Bank, Kuzey Amerika'da olduğu gibi Avrupa, Asya, Afrika

ve Güney Amerika'da da azgınca kâr peşinde koşacaktır. Açık olan nokta, dünyanın her yerindeki işçilerin sermaye tarafından sömürülmelerine karşı mücadele etmekten başka çıkış yolları olmadığı ve tekelci kapitalizmin gelişmesinin, işçilerin bunun gerekliliğinin daha fazla bilincine varmalarından başka sonuç doğurmayacaktır.

Yer darlığı enternasyonalizmi tam olarak ele almamızı engellemektedir, fakat bu olgu gözardı edilemez. Okuyucuların herhangi bir kapitalist toplumun yalnızca ulusal sınırlar içinde kaldığını düşünmelerine izin vermek gerçeği saptırmak olur. Ulusal gerçeklik hâlâ boş bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir, ancak bunun ötesinde, uluslararası sınıf ayırımları tüm kapitalist dünyaya yayılmıştır ve ulusal sınırların ötesine taşmıştır.

Sermayenin giderek tekelleşmesi evrenseldir ve her yerde aynı yöntemlerle gerçekleşmektedir: tekelci sermayenin başlıca çıkarları ve amaçları yeryüzünün her yerinde aynıdır. Tekelci sermayenin daha önceleri yavaş biçimde oluşan uluslararası birlikleri, bugün çok çeşitli biçimler altında yaygınlık kazanmıştır. Fransa'da bellibaşlı bankalar diğer büyük kapitalist ülkelerin bankalarıyla uluslararası işbirliğine girmiştir (Crédit Lyonnais Almanya'da Commerzbank olarak bilinir ve en önemli finansman bankası olan Cie, Financiére de Paris et Les Pays-Bas 1972 yılında İngiltere'nin en büyük bankalarından biri ile önemli bir işbirliğine girmiştir. Büyük kapitalistler sınıfı (tekel olmuştur ya da olmaya çalışmaktadır; her yerde ulusal farklılıkları ortadan kaldıracak bir uluslararası düzeni oluşturmayı istemektedir. Karşı karşıya bulunduğu iç çelişkiler ne olursa olsun, asıl amaçları için esas olan birliğin peşinde koşan bir *dünya burjuvazisi* durumuna gelmektedir. Bu emperyalist dünya burjuvazisi, Üçüncü Dünya ülkeleri olarak bilinen ülkelerin hemen tümünde, kendi işçilerine ancak emperyalizmle ortaklaşa boyun eğdirebilen ve

onları sömürebilen yerli burjuvaziyi ya da ayrıcalıklı ticaret burjuvazisini ve bürokrat kesimi de küçük pay sahibi ortak olarak yanına almaktadır.

Dünya burjuvazisinin giderek evrenselleşmesi, onun için artık-değer üretenlerin evrenselliğinin nesnel olarak artacağını ifade etmektedir. Bunun anlamı, nerede olursa olsun, sermaye birikimine katkıda bulunanları birleştiren ve *dünya proletaryası* olarak adlandırılan birliğin gelişmesidir. Detroit'li otomobil işçisi ile Afrikalı kahve ya da yerfıstığı üreticisini dünya proletaryasına katmak şaşırtıcı gelebilir; fakat tekelci sermayenin egemenliğindeki bir dünya pazarı çerçevesinde, Amerikalı işçi doğrudan artık-değer üretse ve Afrikalı işçi eşitsiz değişimle ve diğer yollarla sömürülse de, her ikisi de sermayenin genişleyen yeniden-üretimine katılmaktadır. İşçilerini besleyecek kadar üretim yapamayan plantasyonlardan ve tarım işletmelerinden sürülen Afrikalı ve Asyalı işçiler, kendilerini birkaç hafta içinde Avrupa'da bir montaj hattında işçiye dönüşmüş olarak bulduklarında bu deneyimi yaşamazlar mı?

İşçilerin bir dünya burjuvazisi ve bir dünya proletaryası kavramından hareketle oluşturdukları uluslararası dayanışma bilinci artmaktadır. Değişik işçi sendikası grupları, bu dayanışmayı bazı olaylarda yalnızca örgütsel düzeyde ortaya koymakla kalmamışlar, mücadele için uluslararası eşgüdümü de sağlamışlardır. 1972 Ekim ayında Fransa'nın önemli liberal gazetelerinden biri, dış proletarya desteğinin Fransa'daki bir greve *uluslararası boyut* kazandırdığını manşet olarak vermiştir. Bu dayanışma Avrupa ülkelerinde göçmen ve yerli işçiler arasında giderek artan dayanışmada ifadesini bulmaktadır; diğer ülkelerde ise çok çeşitli yollarla ortaya konmaktadır. Fakat, gerçek bir uluslararası proletarya bilincinin doğması için daha çok şeylerin yapılması gerektiğini kavramalıyız.

14

GENEL YABANCILAŞMA: GİDEREK AKILDIŞI OLAN SİSTEM

Marx, «değişim-değerini yaratan emeği nitelendiren bir başka şey de, burada, kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin, söz uygun düşerse, tersine görünmesi, nesneler arasındaki toplumsal ilişkiler gibi görünmesidir»[1] diye yazmıştır. Meta A'nın pazarda meta B ile değiştirildiği andan itibaren, her ikisi de şeyler arasındaki ilişkinin oyuncuları olarak ortaya çıkarlar ve kendilerini üretenlerin arasındaki toplumsal ilişkileri gizlerler. Şeyler arasındaki, nesneler arasındaki bu ilişki tuhaf ve gizemli bir biçime dönüşür; metalar, onları üreten işçilerden ve üretim koşullarından bağımsız birer varlık oldukları yolunda yanlış bir izlenim vererek «fetiş» niteliği kazanır.

Para, o olmadan hiçbir değişimin gerçekleşemeyeceği özel meta ya da genel eşdeğer olduğu için «meta fetişizmi» doğrudan para fetişizmine yol açar. Böylece, para fetişizmi meta fetişizminin yalnızca daha yüksek ve soyut bir biçimidir. Marx'a göre, üretim, meta üretimine daha fazla dönüştükçe, üreticiler, sunabilecekleri ürünler yalnızca ürettikleri mal ve hizmetler olduğu için, bunlara karşılık para alabilmek amacıyla tüccar olmaya daha fazla gereksinim ve istek duyarlar. Bu noktadan sonra *para kazanmak* tüm

1. Karl Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı** (çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1974), s. 54.

faaliyetlerin nihai amacı olur. Marx daha 1861 yılında, pervane adı verilen böceklerin mum ışığında koşmaları gibi, paranın kapitalist sistemde insanların koştukları fener durumuna gelmesi olgusunu görmüştür; Marx'ın bu sezgisinin günümüz için olağanüstü yankıları vardır.

Para fetişizmi doğal olarak, *yabancılaşma* olarak tanımlanan olguyu doğurur. Bu kavram genel kabul görmekle birlikte, bazıları tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Bu kavram, Marx'a göre değişim-değeri üzerine kurulu üretim tarzının «bireyin kendisine ve diğerlerine karşı yabancılaşmasını doğurduğu, aynı zamanda, ilk kez ilişkilerinin ve yeteneklerinin genel ve evrensel niteliğini geliştirdiği»[2] biçimindeki ifadesiyle daha kolay kavranabilir.

Böylece, Marx iktisadi alandan ideolojik ve siyasal alana kadar uzanan kapsamlı bir yabancılaşma yorumu yapmıştır; fakat, ücretli emekçilerin önemli olan yabancılaşması üzerinde en fazla durmuştur.

Bu başlık altında «yabancılaşma» deyiminin, «sömürü» ve «baskı»dan daha geniş bir anlamı vardır. Ancak «mülksüzleşme», «yağma» ve «yoksun bırakma» gibi kelimelerin içerdiği özgül düşünceleri de kapsadığından anlam olarak daha zengindir. Ücretli emekçilerin üretim aletleri ellerinden zorla alınmıştır ve kullandıkları aletler, emek-güçlerini satın alan kapitalistin mülkiyetindedir. Ürettikleri ya da üretmeyi umut ettikleri nesneler hiçbir biçimde, kendi mülkiyetleri olmadığı için, kendi emeklerinin maddi ürünlerinden de yoksun bırakılmışlardır. Ayrıca kendi emekleriyle ürettikleri değerin bir bölümünden de yoksun bırakılmışlardır; artık-emekleri kendileri için değil, yalnızca sermaye için artık-değer olarak ortaya çıkmaktadır. Emeğin koşullarından bile yoksun bırakılmışlardır; çünkü,

---

2. Marx, **Grudrisse**, ed. D. McLellan New York: Harper, 1971) s. 71.

> emek bir bütünlüktür-**emek türlerinin bir birleşimidir**- onu oluşturan öğelerin birbirine yabancı olduğu ve böylece emeğin toplamının bireysel işçilerin oluşturdukları bir şey olmadığı, ve bunların ürünlerinin yalnızca, kendilerinin koordine edemediği ve zorla biraraya getirilmiş bir birleşim aracılığıyla oluşmuş bir bütünlüktür. Emek, bu birleşimde, yabancı bir irade ve yabancı bir zekâ olarak işlev yapar işte onu yöneten bunlardır.[3]

Kitle üretimi ve işlerin parçalara ayrılmasından oluşan sınai sistemde robot işçinin bundan daha iyi bir tanımı olamaz. İşçiler tümüyle yabancılaşır, herhangi bir meta gibi satılır, kapitalistlerin ilgilendiği tek şey emek-güçleridir. Kapitalistler tarafından kullanılan yakıt ve enerji gibi güçsüz ve kişiliksizdirler, «bir enerji kaynağından» başka bir şey değildirler. Ancak işçilerin tek farkı vardır; bu enerji kaynağı zekâya sahiptir. Bundan, bir beyin tarafından yönetilen işçi elinin yeri doldurulamaz bir alet olduğu sonucu çıkar, çünkü işçi, en fazla el emeği gerektiren ve en fazla yinelenen işlerde bile ters bir durum ortaya çıktığında buna tepki gösterebilir. Ayrıca, bundan daha da kaçınılmaz bir biçimde, aynı zamanda bir insan olan işçi, yabancılaşmanın farkına varırken ve buna karşı koyarken, kapitaliste, onun istediğinin tersine, salt enerji kaynagından farklı bir şey olduğunu gösterir.

Bu yabancılaşma *altyapısal* olarak tanımlanabilir, çünkü kapitalist üretim tarzını oluşturan iktisadi altyapı düzeyinde etkide bulunmaktadır ve bu üretim tarzıyla aynı tarihsel dönemde ortaya çıkmıştır. Sınai işlemlerin giderek parçalanmasına, insanlık dışı ücretlere ve işçiyi makinadan farksız göreh genel iş örgütlenmesine karşı gelişen şiddetli protestolara yol açmıştır.

Bununla birlikte, kapitalist yabancılaşma, özellikle günümüzde altyapıdan -ya da herhalde doğrudan

üretimden- daha fazlasını etkilemektedir. Marx, bazı yazılarında, sanki boş zaman işçiye kaçmak ve kendi kişiliğini geliştirme olanağını verirmiş gibi, kapitalist sistemde serbest zamanı çalışma zamanının karşısına koymuştur. Yakın zamanlara kadar kapitalist üretim ilişkilerinin fabrika kapısının ötesine yayılmadığı ve böylece fabrika dışındayken, işçinin kendisini kapitalist üretim ilişkilerinin pençesinden kurtulmuş hissettiği doğrudur. İşçilerin geçim araçlarının önemli bir bölümü kapitalist olmayan kesimlerce sağlanıyordu. İşçilerin kendi bahçelerinde yetiştirdikleri ürünler, hem gereksinimlerinin bir bölümünü karşılıyor hem de birey olarak faaliyet gösterebilmelerini sağlıyordu. Boş zaman faaliyetleri bugünkünden daha az olmakla birlikte, işçi, daha yakın insan ilişkileri çerçevesinde kendi isteklerine eğilme duygusunu daha fazla yaşıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kapitalist üretim ilişkilerinin ve uzantılarının, artık işçiye yalnızca sözleşme yaptığı günlük emeğinin sekiz saatinde egemen olmakla kalmadığı, yirmi dört saatin yirmi dördünde de egemen olduğunu göstermek için çok şey söylemeye gerek yoktur. İşçinin üretici olarak asıl yabancılaşmasına, işçinin tüketici olarak ve yurttaş olarak -yani devlete karşı- yabancılaşması eklenmiştir ve bu giderek çekilmez bir duruma gelmektedir. Özetlersek, daha önce, esas olarak bir üretim tarzı olarak tanımlanan kapitalizm, giderek daha belirgin biçimde, bir yaşam tarzına yakından ve kaçınılmaz olarak bağlı bir üretim tarzı olmuştur.

Bunun nedenleri temelde ekonomiktir. Tekelci kapitalistler kâr oranının düşme eğilimine karşı zorlu bir mücadeleye girişmişlerdir ve sermaye birikiminin mümkün olan en yüksek hızda sürdürülmesi konusunda kararlıdırlar. Kâr yaratabilecek herhangi bir alanı boş bırakmamak cüretini gösterirler.

Kâr oranını korumanın zorlaştığı dönemlerde top-

lam kâr hacmini arttırmak için daha önce nüfuz edilmemiş alanlara zorla girilmesi; aile yaşamına saldırılması, her gereksinim için sermayenin genişletilmiş yeniden-üretimine katkıda bulunan bir mal ya da metaın sunulması, gereksinimlerin sayısı az ise yenilerinin yaratılması gereklidir. Üretici güçlerin sürekli artan üretim temelinde gelişmesi tekelci kapitalizm için bir seçenek değil, kesin bir iktisadi zorunluluktur. Yaşam biçimlerinin ve bunun sonucunda uygarlığın parçalandığını gözlüyoruz. Kültürel gelişme hiçbir biçimde bağımsız ve doğal olamaz, kapitalist üretim tarzının tarihsel gelişmesinin doğrudan bir sonucudur. Bununla birlikte, insanlar ve metalar arasındaki ilişkiler hızla insanın insanla ilişkisinin yerini almaktadır, ya da Marx'ın basit ve müthiş ifadesi ile «metalar insanları satın alanlar olarak ortaya çıkmaktadır.»

Yeni kapitalizmin, ancak, üçüncü kesimin fazla büyüyen bölümleri ve diğer parazit faaliyetler için emek-gücü satın almaya giderek daha fazla sermaye ayırarak varlığını sürdürmesi anlamında metalar, insanları gerçekten satın alır. Bu durum, paradoksal olarak, kapitalizmin giderek artan bir akıldışılıkla gelişen içsel mantığından kaynaklanmaktadır. Dağıtıma ve daha genel olarak üçüncü kesime ayrılan kaynakların, sistemin sahte maliyetleri, diğer bir deyişle, üretken kesim gibi artık-değer yaratmayan ek harcamaları olduğunu görmüştük. Halbuki bu sahte maliyetler, şiddetlenen rekabet koşullarında giderek daha çok kaçınılmaz olmaktadır; çünkü bunlar üretim alanına yatırılan sermayenin dolaşımını hızlandırmakta ve belli bir dönemde yaratılan toplam artık-değeri arttırmaya katkı sağlamaktadır. Bu artış, sonuçta bu faaliyetlerin tükettiği artık-değerden daha fazladır. Böylece kâr oranındaki düşüşe engel olunmaktadır.

Tüketim toplumu bu yolla, daha yararlı metaların üretilmesi yerine, tek amaçları, yararlı olsunlar ya da olmasınlar, üretilmiş tüketim mallarının dağı-

tımını sağlamak olan ve değerleri tartışma götüren yardımcı faaliyetlere varolan emek-gücünün ve sermayenin giderek artan bir bölümünü yönetmek amacıyla örgütlenmiş bulunmaktadır. Bu, malların içerdikleri artık-değerin gerçekleşmesini hızlandırmaya ve sonuçta ortaya çıkacak kârların artmasına yarar. Kendisini kâr için üretime adamış olarak gören sistem, kentsel ve kırsal alanların görünümlerinin değiştirilmesi, eğitim, kültür, sağlık ve genelde toplumsal amaçlı faaliyetler gibi kâr getirmeyen alanlardaki çok büyük potansiyele -ve çok gereksinim duyulan üretime- önem vermezken, artan sayıda işçiyi ve sermayeyi üretimden alarak yararsız faaliyetlere aktarmak zorundadır. Böylece, akıldışılık zafere ulaşmakta ve toplumun yaşam güçleri israf edilmiş olmaktadır.

Halkın en bilinçsiz kesimleri bile sonunda bu israfın az ya da çok farkına varmaktadır. Televizyon programlarında her yarım saat süresinde ekranda, yalnızca markaları değişik beş altı deterjanı öven beş altı ev kadınıyla karşılaşabilirsiniz. Halk haklı olarak şöyle düşünmeye başlamıştır: «Bunların parası bizden çıkıyor.» İnsanlar biraz daha düşününce bu çok büyük israfın farkına varırlar. Her amaç için en iyi ve en ucuz tek deterjanı reklam yapmadan sunan bir toplumu düşünmeye başlarlar.

Parazit faaliyetler gerçek üretken faaliyetlerden aldıklarıyla beslenir. Yeni gereksinimler yapay olarak yaratılır ve daha önceki gereksinimlerin sürekli evrime uğraması sonucunda yeni ürün biçimleri doğar. Tüketim mallarının demode olması planlı ve azimli bir faaliyetin sonucudur; böylece, o ana kadar tam bir doyum sağlayan mallar, gerçekte yalnızca yeni aletler ve süsler içeren yeni ürünlerin reklamlarıyla karşılaştırıldığında yetersiz ve demode görünür. Fakat bu, fabrikalara yeni tezgâhların yerleştirilmesine, teçhizatta ve montaj hatlarında değişiklik yapılmasına yol açar. Gayrisafi kârların yanı sıra Gayri

Safi Milli Hasıla da artacaktır, ancak bunların ulusal mutluluğa etkisi nedir?

Tüketim kapitalizmi tüketicinin özel varlığına sürekli olarak saldırır, fakat bu saldırı, sanki kişinin yaratılıştan gelen bir özelliğiymiş gibi gizlenebilirse ancak başarıya ulaşabilir. Sistem, ancak tüketicilerin bilinçlerine saldırarak onların cüzdanlarına el uzatabilir. Bunun, yeni bir ideolojinin yaratılmasını gerektirdiğini söylemek belki abartma olabilir, fakat en azından, kurbanların yalnızca yazgılarını kabullenmelerini değil, aynı zamanda bunu hızlı biçimde gerçekleştirmelerini sağlayan zihinsel tepkiler gerekli olur. Özgürlük yüksek bir sütunun üzerine yerleştirilmiştir; böylece, tüketiciler, daha doğrusu yurttaş-tüketîciler asgari bir zihinsel çaba ile özgürlüklerini kullanabileceklerdir; tüketicilerin yalnızca yirmi otuz deterjan, benzer hünerlere ve özelliklere sahip on onbeş otomobil, siyasal kamuoyu yoklamasının ya da tüketici anketinin kolayca sindirilebilen iki üç yanıtı, fiyatı ve programı aynı olan elli tatil gezisi, başkanlık seçiminde aday X ile aday Y arasında seçim yapması gerekmektedir. Bu sahte özgürlüğü kullanma olanakları giderek çoğalmakta ve seçme özgürlüğü, zorla sunulan seçenekler arasından yapılacak bir seçime indirgenmektedir. Nedenleri soruşturmak, başkalarına iletmek, düşünce üretmek yasaktır; siz, evrensel rulet oyuncusu, kırmızı ve siyah arasında özgür bir seçim yapma hakkına sahipsiniz.

Özgürlüğün yeniden düzenlenmesi ile mutluluğa yeniden ulaşabileceğini umabiliriz, ancak bu, daha önce değindiğimiz belirsiz mutluluk kavramından farklıdır. Bu, daha çok miktardaki ve giderek çeşitlenen mal ve hizmetlerin pazara çıkmasıyla yansıyan, somut ve tam bir mutluluk olacaktır. Böylece, iktisadi gelişme saygınlık kazanacak, yurtseverlik duygusunun yerine geçecek ve uygarlık ile ilerlemenin ölçüsü olacaktır. Ulusal refahın, doğal olarak tüm yurt-

taşlar arasında eşitçe dağıtılmasının gerçekleşeceği kabul edilecek ve hatta yeniden onaylanacaktır.

Bu konuda daha çok şey söylenebilir. Fakat biz yalnızca, aynı zamanda tekelci kapitalizm olan tüketim kapitalizminin genişlemesi açısından önemli olan tüketicilerin, diğer bir deyişle, tüm yurttaşların ideolojik ve politik olarak koşullandırılmasına dikkati çekmek istiyoruz. Bugün bu koşullandırma, yakın zamanlara kadar düşünülmeyen bir biçimde, nicel ve nitel düzeylerde gerçekleşmektedir ve daha önce altyapısal olarak tanımladığımız yabancılaşmanın tersine *üstyapısal* olarak nitelendirilebilecek bir yabancılaşmayı doğurmaktadır. Bu yabancılaşma biçimleri insanların bilincini, duygularını, alışkanlıklarını ve düşünce yapılarını etkilemekte, doğru olarak bildiklerini ve yerine getirdikleri rolleri değiştirmektedir. Uzun dönemde, insanların yaşamlarına vermek istedikleri yöne ve anlama saldırmaktadır.

Yabancılaşmış yurttaşları özgür bir toplumun özgür yurttaşları olduklarına her zamankinden daha çok inandırmak için reklam yöntemlerini kullanmak kapitalist devletin, yalan söylemekte uzmanlaşmış devletin görevidir. Güç, tekelci sermayenin ve tekelci devletin elinde toplanırken, katılım adı verilen politika ile, herkesin tüm kararların verilişine özgürce katılabileceğini açıklamak önem kazanmaktadır. Büyük sermayenin gelişmenin meyvelerinden aldığı pay büyüdükçe, işçilere kendi emeklerinin meyvelerini toplayabileceklerini göstermek konusundaki ilgisi de artmaktadır. Tekelci devlet burjuva devletindeki temel çelişkinin keskinleştiğini görmektedir; özgürlükten söz etmesi gerekmektedir, oysa daha fazla sermaye birikiminin koşulları özgürlüğün sonu demektir; halkın iktidarı karşısında selama durması gerekir, oysa seçim hilelerine başvurur; eşitsiz gelişme kapitalizmin bir kuralı olmakla birlikte, sermayenin iktidarını sürdürebilmek için yerel denetime sahte bir bağlılık göstermelidir ve tekellerin çıkarına iktidarın

kullanılması giderek daha çok merkezileşmiş bir devleti gerektirir. Devletin uyumlu gelişmeyi örgütlüyor ve ulusal çevreyi koruyor gibi görünmesi gerekir, oysa gerçekte, kâr maksimizasyonu ve meta pazarının diktatörlüğü, başı boş kentleşmenin, yaygın çevre kirliliğinin vb.'nin nedenidir.

Saldırı, koşullandırma, yalan ve propaganda bombardımanı yurttaş-üretici-tüketicileri rüzgârın önündeki saman yığınları gibi tokatlar durur; buna karşılık kitlelerin tepkileri belirsiz ve hatta çelişkilidir. Diğer yandan, bu kişiler çoğu kez, bir tür edilgen rahatlık sağlayan üstyapısal yabancılaşmanın gönüllü kurbanlarıdır. Diğer yandan, yabancılaşma ne kadar karışık da olsa, bunaltıcı ve varolan yapıyı bozucu etki yapmaktadır. Aptalca televizyon reklamlarına karşı «Bunun parası bizden çıkıyor» diyerek itiraz eden kişi, bir gün reklamların yayınlanmadığını gördüğünde bazı şeylerden yoksun kaldığı duygusuna kapılabilir. Bu, alışılmış bulunan bir zehirin her gün küçük miktarda alınmasına benzer. Otomobil uygarlığını suçlayan kişiler özel arabalara boyun eğeceklerdir; gerçekte çoğu kişi, kamu taşıma araçlarının yetersiz olduğu bir ülkede arabasız yapamaz. Aynı kişiler bisiklete geçtiklerinde, yabancılaşmış insanların tepkilerini gösterdiklerini görüp şaşırabilirler.

Bu üstyapısal yabancılaşma biçimleri, günün her saatinde herkesin yaşantısına saldırmakta, böylece boyun eğmek ve itiraz etmek arasında, başat öğenin duruma ve kişiye göre değiştiği bir çelişki yaratmaktadır. Fakat itirazların her yerde artmakta olduğu açıktır. Bunun ifadesi giderek militanlaşmakta, bazen de şiddet biçiminde olmakta ve kollektif eylemlere yol açmaktadır. Aynı zamanda, boyun eğdiren devletin baskıcı niteliğinin, kaba güce dayanan baskıcı bir niteliğe dönüşmesi arasında çok kısa bir yol bulunmaktadır.

Devletin en belirgin silahları, yasa ve düzen güçleri adı verilen sopalarıdır; devlet, polis güçlerini bir

zırh gibi kullanır. Ancak polis bir bütün olarak toplumu genel bir felâkete sürüklemekte olan ihmalciliğin ve suçun, toplumsal parçalanmanın artmasını ve doğmakta olan bilinci durduramaz. Bu arada bilim adamları, insanlara doğanın efendisi ve sahibi -fakat kendi yaşamlarının sahipliliğini kaybetmiş sahipleri- oldukları duygusunu daha çok tattıran mucizeleri başarmaktadırlar.

Önceki bölümde, toplumsal sınıfları üretim ilişkilerindeki konumları açısından incelemiştik. Bu inceleme yine temel niteliğini korumakla birlikte, bu konudaki tek inceleme değildir. Üstyapısal yabancılaşmadan kaynaklanan güdüler, sisteme karşı çıkışlarda ve kapitalizme karşı mücadelede hızla artan bir etki yapmaktadır.

Bu güdüler yalnızca emeğin sömürülmesinden doğan güdülere eklenmekle kalmamakta, ikisi birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Üretken işçiler tüketici toplumun tuzaklarına ve gizlerine az ya da çok direnmelerinin yanı sıra, işyerinde de az ya da çok militan duruma geleceklerdir. Emeklerinin sömürüldüğünün farkına varmaları ve toplumun bütününün kötü işleyişini anlamaları birbirini karşılıklı olarak güçlendiren iki süreç olarak işleyecektir. Bireyler yerine grupları ele aldığımızda aynı durum daha da kesin bir biçimde geçerli olacaktır. Maddi sömürüye karşı mücadele ile otoriteye başkaldırmanın birbirinden ayrılmaz biçimde içiçe geçtiği protesto eylemlerini yaşadık. Bu, olanların daha çok farkına varmanın çok seyrek durumda birdenbire ortaya çıkmasından dolayı, kapsamlı bir çözümlemenin ve aynı derecede önemli olan eğitimin yararlarını gözler önüne sermektedir. Son yıllarda ortaya çıkan yeni bir olgu vardır; üstyapısal yabancılaşma, o zamana kadar emeklerinin üzerindeki kapitalist sömürü ile yeterince güdülenmemiş bireylerin ve toplumsal grupların antikapitalist bir tavır almalarını doğurmuştur. Üstyapısal yabancılaşma tüm biçimleriyle, toplumun do-

kusunun bütününe nüfuz etmiştir. Bu yabancılaşma, özellikle kendisine duyarlı olan grupları antikapitalist cephede toplamakta; böylece, mücadeleye atılmış bulunan diğer sınıf ve gruplara güç kazandırmaktadır. Etkinliklerini abartmamak gerekiyorsa da, bazen küçük takviyelerin güçler dengesini bozması olgusunu küçümsemek hata olur.

15

SONUÇ: BURADAN SONRA NEREYE?

Zaten metinde de yer aldığı için sonuç olarak söyleyeceklerimiz kısa olacaktır. İki noktayı belirtmek yetecektir. Bunlardan birincisi, kapitalist sistemin üretim tarzlarının ve insan toplumunun evriminde tarihsel bir anı ifade ettiğidir. Daha sonraları, insanoğlunun gereksinimlerini ve isteklerini karşıladığı ölçüde, kapitalizmin içsel çelişkileri bu gelişmeye bir engel oluşturmaya başladı. Kapitalist sistemin önceki sistemlere göre bir ilerlemeyi temsil ettiği kesindir; ancak, artık insanoğlu için gerekli duruma gelmiş daha yüksek toplumsal düzene giden yolda bir engeldir.

İkincisi, bu daha yüksek toplumsal düzen -sosyalizm- yalnızca tasarlama ile oluşmuş soyut bir kavram değildir. Bir yandan kapitalizmden doğmuştur ve onun mirasçısı olmaya yönelmiştir; diğer yandan onun reddi olabilir ve olması da gerekir. Bu temel çelişki ve onu ortadan kaldırma konusundaki zorunlu görevden başka bir temel üzerinde bir sosyalizm düşüncesi sunmak maceracı ve tehlikeli bir girişim olur.

Bu yüzden, sosyalizm konusundaki bir incelemenin ve dönüşümü sağlayacak yolları araştırmanın temel bir önkoşulu vardır; bu, kapitalist üretim tarzının ve onun yarattığı toplumun mümkün olduğunca bilimsel biçimde çözümlenmesidir.

Bu kitap, böyle bir incelemeye giriş olarak düşünülebilir. Birçok okuyucu haklı olarak daha fazlasını öğrenmek isteyecektir. Onlara neyi salık verebiliriz?

Önce Marx'ın kendisine, önemli yapıtlarına zorluk sırasına göre bakalım. *Komünist Manifesto* (1848) ile başlayın; daha sonra *Ücret, Fiyat ve Kâr*'ı (1865) okuyun; ve daha sonra cesaretle *Kapital*'i (1867) okumaya girişin. Bu okumanın güç olduğunu ve yoğun çaba gerektirdiğini kabul etmeliyiz. Bu yüzden, okuyucuya kendini deneyerek yavaş yavaş okumasını öneriyoruz. Hatta *Kapital*'i okumaya ara verip Engels'in *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm* adlı broşürünü ve genellikle kolay anlaşılan Lenin'i okumasını öneriyoruz. Lenin'in yapıtları tercihen şu sıra ile okunmalıdır: *Devlet ve Devrim* (1917); *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1917); *Ne Yapmalı?* (1902).

Marksizm Marx, Engels ve Lenin'in yapıtları ile sona ermemektedir, fakat bunlar evrenseldir. Oysa izleyicilerinin yapıtları çok sayıda mezhep için kutsal kitap durumuna gelmiştir. Bu yüzden ilk yaklaşım olarak, itirazsız kabul edilen üç büyük adla -bir ekleme dışında- yetineceğiz. Marksizmin temel bir öğesi olan felsefeyi incelemeye başlamak isteyenlerin yapacağı en iyi şey, Georges Politzer'in hâlâ eşsiz olan yapıtı *Felsefenin Temel İlkeleri* (1946) ile başlamaktır.

Bu temel yapıtların, her zaman, yazıldıkları dönemin ve ülkelerin toplumsal ve tarihsel ortamıyla birlikte incelenmesinin gerekliliği ortadadır. Bu, özellikle, yapıtları özgül olayların somut ortamlarıyla yakından bağlantılı olan Lenin'in yapıtları için önemlidir.

Marksizm, gerçeğin ve insan toplumunun bilimidir; bunları yöneten kalıcı kuralları ve genel yasaları formüle etmek amacıyla, değişen ve gelişen verilere uygulamaktadır. Marksizm bu yasaları uygulayarak, insan toplumunda varolan iktisadi düzenleri anlama-

mızı sağlar. Bunun anlamı, yasaların genel gidişi belirtmesidir, fakat belli bir anda bunların hareketi denetlenebilir. Marksizm, tüm çizgisel ya da mekanik determinizm biçimlerine zıttır. Gerçekte, özü diyalektiktir ve en belirgin katkısı, çelişkili öğelerin ve güçlerin karşı karşıya gelmelerinin incelenmesi ve dengelerinin çözümlenmesidir. Böylece Marksizm, bir bilim olarak, her yeni durumun, başlangıç noktası olarak temel yasalar ve kurallar alınarak ayrı bir çözümlemesinin yapılmasını gerektirir. Marksizm, doğası gereği *antidogmatiktir.*

Pierre Jalée

KAPİTALİZM NASIL İŞLER?

Çeviren: Süreyya Ersoy

"Üçüncü Dünyanın Yağmalanması", "1970'li Yıllarda Emperyalizm" adlı kitaplarıyla Türkiye'de de tanınan ünlü Fransız iktisatçısı Pierre Jalee elinizdeki kitabıyla, kapitalizmin işleyişini her düzeyde okurun anlayabileceği bir tarzda, ancak aşırı basitleştirmelere düşmeden anlatıyor.

Üretim
Değer Nedir?
Emek Gücü
Kârın Çeşitli Görünümleri
Artık-Değerin Bölünmesi
Krediden Enflasyona
Sermaye Birikim ve Bunalım
Tekel Gücü
Emperyalizm
Devlet
Toplumsal Sınıflar
Genel Yabancılaşma
Gidiş Nereye?

4 50

ISBN 975-344-079-0
9 789753 440790

Kapak: Adım 522 95 70, Desen: Diego Rivera

